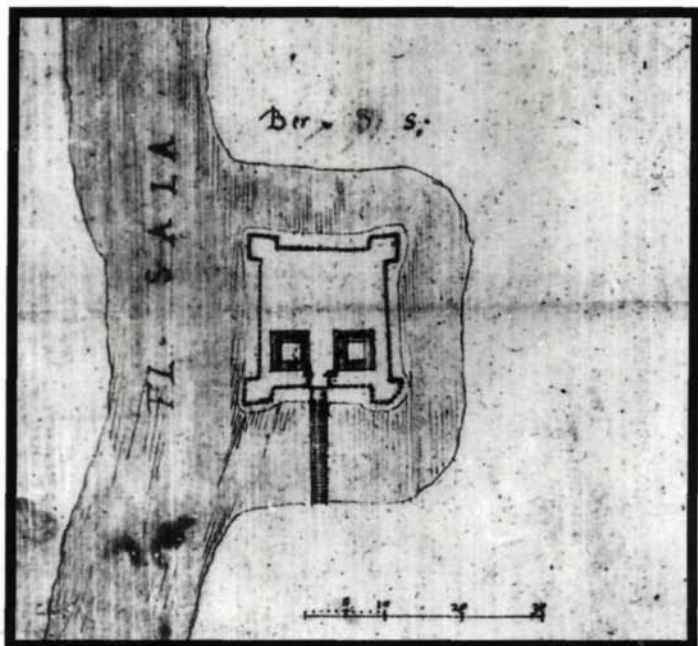

ZALABÉR TÖRTÉNETE

Címlapon: Bér vára, G. Turco olasz hadmérnök felmérése 1569.

ZALABÉR TÖRTÉNETE

Írta:
Sorok János

Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta:
Ruzsa Károly
Vikár Tibor

Zalaegerszeg 1997.

ZALAI KISMONOGRÁFIÁK 3.

**A Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága és
a Zala Megyei Levéltár sorozata**

Szerkesztő:
Vándor László

Technikai szerkesztő:
Frankovics Tibor

Nyomdai előkészítés:
Vucskó János

Számítógépre vitte:
Őze Sándorné

Kiadja a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága és a
Zala Megyei Levéltár

Felelős kiadó:
Bilkei Irén
Vándor László

ISSN 1219 6169
ISBN 963 7205 08 X

Készült Zalabér község Önkormányzata támogatásával,
a község első okleveles említésének 750. évfordulója tiszteletére

Tartalomjegyzék:

Előszó (Írta: Őze Sándor).....	5
A község neve.....	6
A falu leírása.....	7
Zalabér község eseményei 1526-ig.....	9
Zalabér község eseményei 1526-tól.....	11
Zalabér története 1703-tól.....	17
Zalabér eseményei 1914-től.....	21
A zalabéri vár.....	23
A vár helye.....	23
A vár története.....	25
A Plébánia története.....	29
A templom.....	34
A kápolna, temető, keresztek.....	40
A plébánia épülete.....	42
A plébánia birtoka és a plébánosok jövedelme.....	43
A plébánosok.....	47
Az iskola és a főtanító.....	51
Zalabér község helynevei.....	54
Zalabér földesurai.....	58
Csabyak.....	58
Ányosok.....	59
Zalabéri Horváthok.....	61
Pejacsevics család.....	62
Egyéb földbirtokosok.....	63
Szelesteyek és leszármazottaik.....	63
Egerallyak vagy Egerváriak.....	64
Balogh család.....	64
Botka család.....	65
A Bériek nemzetség-táblája.....	66
Az Ányosok nemzetség-táblája.....	67
A Zalabéri Horváthok nemzetség-táblája.....	68
A Pejacsevics család nemzetség-táblája.....	68
A Kozáryak nemzetség-táblája.....	69
Zalabér községgel kapcsolatos híres emberek.....	70
Béri Balogh Ádám.....	70
Wathay Ferenc.....	70
Husztai József.....	71
Husztai Ferenc.....	71

Zalabér hídjai a második világháború előtt.....	71
Zalabér átkelőhelyei és útjai.....	72
A zalabéri plébániáról kikerült papok és szerzetesek	75
Statisztika.....	82
Lakosságának száma és megoszlása.....	82
Szőlőtermesztés.....	92
Ipar és kereskedelem	93
Malmok.....	94
Takácsok	95
Egyebek.....	95
Utószó (Írta: Rácz György)	96
Irodalom:.....	97
Jegyzetek:	99

Előszó

Kisfiú játszik a gyertyalánggal, keze védelmében megnő a fényes lángnyelv majd meglibben. Apja nem bánja. Mint ötödik legkisebb fiút papnak szánta, még megszületése előtt, 1917-ben. Mindezt e könyv szerzője, Sorok János plébános mesélte később székkutasi híveinek.

Az egyszerű földműves család régi zalabéri lakos. Bírót is adott már falujának. A jó eszű gyermeket a helység papja előbb a budapesti ciszterciek, majd a kőszegi bencések gimnáziumába ajánlja be. Később Bécsben és Budapesten kap felsőfokú képzést. A fiatal verbita szerzetes tanári hivatása és doktorátusa ellibben a század közepének huzatos levegőjében. Az Alföldre kerül egy négyezer lelket számláló helységbe, Székkutasra, melynek kétharmad része tanyán él. Tizenegy szétszórt tanyai iskolában tanít majd hittant, gyakran 30-40 kilométert is motorozva egy-egy úton. Mígnem életre szóló balesete folytán egyháza a Szolnok megyei Tószegre helyezi át plébánosnak. Matematikai képzést kap, de talán a történelmi próbatételek hatására írja meg faluja, Zalabér történetét a 70-es években. A történelem és az egyéni élet kapcsolatát, az egykori helytállás önmagában is kötelező erejét érzi és ez sugárzik munkájából is.

„Milyen különös, hogy gyermekkorunkban e helyhez közel verdestük bicskánkkal a fűzfavesszőt, hogy sípot készíthessünk belőle, és közben ezt énekeltük:

»Kele, kele, fűzfa
Bözörédi Miska.
Megjöttek a törökök,
Sípbal, dobbal, nádi hegedével.
Egy kis gyerek sípot kér
Annak adok, aki rén.«

Ki gondolta volna, hogy talán éppen ezen a helyen harcolták hősi csatájukat zalabéri elődeink ezelőtt vagy háromszáz esztendővel.” – írja az 1644-es csata kapcsán.

Könyve a végvár és a templom, a helytállás és a hit tükrében világítja meg korszakról korszakra Zalabér népének életét.

Sorok János életének egy részét szülőföldjétől távol töltötte. Mint nyugdíjas esperes 1988-ban mégsem oda, hanem első működésének helyére, Székkutasra tért vissza. Itt is helyezték örök nyugalomra 1994. augusztus 12-én.

Munkája, bár többször próbálkozott megjelentetésével, ez idáig érdeklenséggel találkozott. Most halála után, a székkutasi hívek makacs állhatatossága, Zalabér község áldozatkészsége, a szerkesztők ingyenes fáradozása, a Zala Megyei Múzeumok pártfogása révén napvilágot láthat.

Ha élne, idén lenne nyolcvan éves.

Székkutas, 1997. július 29-én.

Őze Sándor

A község neve

Községünknek évszázadokon át egyszerűen „Bér” volt a neve. Az országban több község is létezett e névvel, és így volt szükség idővel a jelzővel való elkülönítésre. A 18. századtól kezdve már Szalabér, majd Zalabér néven szerepel. Maga a név „Bér” még az orosz steppén történt vándorlásban átvett török szó, ami „ajándékot”, később „munkadíjat” is jelentett. Eredeti török alakja „beri”.¹

Dr. Degré Alajos, zalaegerszegi főlevéltáros szerint magának a helység tulajdonosának volt ez a neve, akárcsak más nyelvekben is,² pl. Anna, Donát stb., és éppen ez utal a falu ősi voltára, hogy tulajdonosának a nevét viseli minden hozzátétel (-fa, -falva, -háza) nélkül. A későbbi földesurak már róla nevezték el magukat: a Törje nembeli Pósák „Béri”-eknek,³ a Horváthok „Zalabéri” Horváthoknak.⁴

Amilyen rövid ez a hárombetűs név, éppoly sokféle változatban írták le. Minden betűje valamiféle változást szenvedett. Ennek magyarázata a sokára kifejlődött egyöntetű helyesírás. A leggyakoribb írásmód az e megkettőzése a hang hosszúságának kifejezésére. Íme álljon itt néhány példa a sok közül az egyes variációkra.

Beer	1247. ⁵	megjelöléssel: villa de Beer. 1247. ⁶
Beel	1254. ⁷	plebanus de Beer. 1489. ⁸
Byr	1389. ⁹	fortalicium (erősség) Ber. 1618. ¹⁰
Beer	1537. ¹¹	possessio Byr (falu) 1635. ¹²
Bel	1555. ¹³	praesidium (vár) Ber 1644. ¹⁴
Bér	1621. ¹⁵	oppidum Beer (mezőváros) 1692. ¹⁶
Béér	1629. ¹⁷	castellum seu fortalicium de Beer. 17.szdz. ¹⁸
Byr	1635. ¹⁹	possessió Bér 1715. ²⁰
Beér	1649. ²¹	nobilis de Bel (béri nemes) 1715. ²²
Ber	1690. ²³	

A német szövegekben pedig még a „B” is gyenge hangzású V-vé, vagy W-vé változik.

Weehr	1633. ²⁴	
Wéhr	1640. ²⁵	
Wöhr	1684. ²⁶	Stier Martin térképén.
Wehr	1712. ²⁷	Adrien Sauson térképén.
Vehr	1738. ²⁸	N. Briffaul térképén.

Jelzővel:

Szalabér	1735. ²⁹	oppidum
Szala Bér	1750. ³⁰	oppidum (mezőváros)
Szalabér	1770. ³¹	possessio (falu)
Szalabér	1828. ³²	falu
Zalabér	1832. ³³	

Külsőbér Bér külvárosaként szerepel az iratokban: 1636. Beer suburbium³⁴ azaz Külső Bér. De előfordul, hogy külön faluként jelzik pl. 1676. Külső Bér possessio.³⁵

A falu leírása

Zalabér a térképen könnyen megtalálható, még abban az esetben is, ha a neve ki sincs írva. A Zala folyó nagy kanyarjában foglal helyet a falu határa, és e kanyar nyugati felén maga a település is. A falu elődjének a neve is ezt fejezi ki: „Salapiugin”³⁶ ugyanis a latin „Sallaflexum” megfelelője. Ez pedig annyit jelent, mint Zala forduló, Zala hajlás. Jókai Mór a „Névtelen vár”³⁷ című regényében is így írja le Zalabér fekvését: „Ez a Zalabér igen kellemes kis mezőváros a Zala folyónak egy félszigetet képező kanyarulatában.” A Zalaegerszeg-Sümeg, Vasvár–Szentgrót országutak mentén fekszik. Már 1833-ban is így írja le fekvését Thiele³⁸: A nép – minthogy a posta már régi keletű (1769) – csak „postaútnak” nevezi ezeket az országutakat. Egy 1830 évből származó térképen már fel vannak tüntetve ezek az utak a posta jelzésével együtt.³⁹ De itt találkoznak a 1892-ben átadott Ukk–Csáktornya és a 1913-ban megépült Sárvár–Zalabér vasútvonalak is.

A Zala folyótól délre dombos a vidék, északra viszont fennsík, a Kemenesaljának végső elsimulása. „A zalabéri országút szelíd dombok és sűrű erdők között vezetett.” – így írja le utazásában Richard Bright vidékünket.⁴⁰ Így a talaj összetétele is más északon és délen. Cholnoki szerint a Zalától északra fekvő rész az ős Rába hordaléka: kavics, homok (van kavicsbánya is), a Zalától délre eső rész pedig tengeri lerakódás: agyagos homok, amelyet a szél tovább alakított. Francois-Sulpice Beudant, európai hírnévű mineralógus, geológus 1818-ban erre utazva így ír erről az északi részről: „A Rába síkságaitól a zalabéri hegyekig terjedő, teljes egészében vagy laza, vagy összeállt, esetleg ritkán tömött csillámos homokból felépített vidéket bejártam...”⁴¹

E szerint minősítik a talaj termékenységét is hol jónak, hol rossznak. Az 1828-as összeírás 1/3-ban mondja jónak, 1/3-ban közepesnek és 1/3-ban rossznak. Homokosnak, kövesnek, dombosnak, gödrösnek mondják. A réteket meg sokszor a Zala áradása teszi tönkre.⁴² Az 1780-as összeírás viszont azt állítja: „a földek, rétek legnagyobbbrészt jók”.⁴³ Fényes Elek szerint e vi-

dék kies és termékeny.⁴⁴ Rétjeit is dicséri, kétszer is kaszálnak rajta. A szőlőtermesztést minden író magasztalja, és borát jónak minősíti. 1780-ban Zalabérben 1165 kapásnyi szőlő volt. Régebben nagyobb erdőségek voltak a falu körül, de hogy szántóföldhöz jussanak, nagy területeket kiirtottak.⁴⁵ 1780-ban az összes irtásból eredő föld 652 2/4 pozsonyi mérő föld volt, és 45 kaszás rét (163 hold szántó).⁴⁶

A falu határa közepes nagyságú. Különösen kevés a rét és az erdő, ami már a jobbágyságot illeti. Épp ezért rétet munka fejében bérelnek, és így jutnak fához is. Nálunk egy egész telek 18 hold szántóból és 6 szekér szénát adó rétből állt. Máshol ez átlagban több volt, pl. az Alföldön 32 hold és 4 kaszás rét. Ez azért mégiscsak a föld jobb minőségére utal. Urbáriuma nem volt a falunak, az uraságok kényük-kedvük szerint irták elő a szolgáltatásokat a falunak. „...ezen zenebonás hét esztendő alatt szolgálattyuknak rendi nem volt...”⁴⁷ „Horváth úr jobbágysai száma nélkül robotoltak marhával vagy gyalog... (1780) „Egerally jobbágysai hasonlóképp.” Botka és Szegedy uraság pénzben fizetette a jobbágysai szolgáltatást.⁴⁸

Település szempontjából a falu „halmaz-falu” típus. Állítólag mindig ezen a helyen volt, és a településformája, a telkek rendje, elhelyezkedése az egész középkor óta nem változott. Három tömbből tevődött össze: Bér, Külsőbér és Lepoty. Az épületek téglalap alakúak, a telkek kicsik, az utcák zezugosak. A húszas években még adódtak szabadkéményes, azaz füstös konyhák és boronából készült házak (faházak). A szőlőhegyen még most is található ilyen fából és fonatból készült, sárral bevakolt pincék.⁴⁹

Közvetlenül a faluba öt hídon lehetett bejutni: 2 fa-, és 3 kőhídon.⁵⁰ Minden fontosabb helyen egy-egy vendéglő vagy kocsmá: a vasúti állomásnál, a malomi útnál, a Zala hídnál és az egykori vár felé vezető út kezdetén. Valamikor talán itt kezdődhetett a település. Az egykori település közép-pontjában már a legrégibb idők óta – talán egy hatvanéves megszakítással – megtalálható a katolikus templom. E helyen a katolikus restauráció után, 1726-ban⁵¹ épült ismét a templom, majd a helyére 1762-ben⁵² a mai napiglan is fennálló templom. Már 1815-ben volt a zsidóknak külön zsinagógájuk, és valószínűleg a temetőjük is az időből eredeződik.⁵³ Temető még kettő van: a jobbágnépé kezdetben az 1726-os templom körül volt, majd az új templommal a falu gyepeje előtt. Mindig kicsinek bizonyult, még akkor is, amikor Horváth József uraság hozzáadta a fenti kiugró darabot.⁵⁴ A nemeseknek országos unikumként külön volt temetőjük a falu mellett emelkedő domb tetején. Ennek a megnyitása is a 18. századra megy vissza.⁵⁵

Iskolája már – egyesek szerint – emberemlékezet óta van. 1925-ben⁵⁶ három tanterme volt az 1892-ben⁵⁷ megépült iskolának, három tanerővel. A falu első tanítójának nevét 1720-tól ismerjük.⁵⁸

Volt az uraságnak egy szép kastélya nagyon szép kerttel. Mivel az 1830-as években Horváth Nep. János uraság volt az alispán, megyeháza is volt a kastély közelében.⁵⁹ Szintén a legrégibb idők óta van a falunak malma.⁶⁰ 1925-ben még Zalaszentgróton rendelt a körzeti orvos, de a következő évben már helyben is lakott orvos, természetesen volt gyógyszerár is.⁶¹ Piac azonban a mai napiglan is Zalaszentgótton van. A falunk viszont ősi vásárhely, amely mezővárosi mivoltához hozzátartozott.⁶²

Közigazgatásilag 1848-ig mezővárosi rangja volt, azóta szabad kisközség.⁶³ Most is, mint ahogy régen a körjegyzőség, itt van a Körzeti Tanács, és a környező Tsz-ek központja 1969 óta.⁶⁴

1770-ben a szántói, 1786-ban a kapornaki, később az egerszegi, majd a századfordulótól kezdve a szentgróti járáshoz tartozik.⁶⁵

Postája még a 18. századból való, vasútállomása pedig a múlt század végéről.

Mozi – ha privát kezdeményezésre is – de már 1925 óta működött, és kultúrháza könyvtárral szintén már nagyon régóta van az Iparos Olvasókör révén.⁶⁶

Zalabér község eseményei 1526-ig

Községünk történelme a török idők előtt eseményekben elég szegény. Talán az ország nyugati felében való elrejtettsége eredményezte ezeket a csendes időket. Honfoglaló őseink minden bizonnyal jártak ezen a tájon, legalábbis erre enged következtetni Anonymus Krónikája, a honfoglalók „bevevők Vasvárt és a lakosok fiait tuszokul szedék. Innen pedig a Boloton folyó mellett lovagolva Thyonhoz jutának és a népeket meghódítván tizenegyed nap Beszprém várába bejutának.”⁶⁷ Vasvárról tehát Csehimindszent és Baltavár érintésével Zalabérnél érkeztek el a Zala folyóhoz, amelyet majdnem Kehidáig terjedő mocsaras, széles szakasza miatt „Boloton folyónak” hívtak abban az időben.

Lehet, hogy már akkor tulajdonul kaphatta egy „Ber” nevű vitéz Bér község területét, hisz a falu neve török szóból eredő személynév. Jelentése: ajándék, miként a zsidóban Anna vagy a latinban Donát, avagy a görögben Dóra. A falu ősi voltát mutatja, hogy egyszerűen a tulajdonosának a nevét viseli, minden hozzátétel (-fa, -falva, -háza) nélkül.⁶⁸

A falu nevének első előfordulása a 12. század második évtizedéből származó almádi apátság alapító levelében található meg. A monostor itt is kapott földet, rétet, egy tó felét, 5 szántó-vető háznépet és egy szőlőt vincellérel együtt.⁶⁹

Ezután csak a türjei prépostság barabáshidai birtokának 1247. évi ha-

tárjárásával kapcsolatban bukkan fel. A megye kiindulva a Zala folyó partjától keleti irányban felfelé haladva a „villa Beer”-ből jövő útra ér.⁷⁰

A község birtokosai ez idő tájt a Túrje nembeliek. A Túrje nembeli Pósa a gazdája, aki már 1254-ben a batyki hagyaték határjárásában tanúként, mint Béri Pósa szerepel: „Posa de Beel” névvel.⁷¹ Ugyancsak „Posa nobilis de Beel” néven tanú a fia is Apatolch bérbeadásánál 1303-ban.⁷² Tehát a falu tulajdonosainak Béri lesz a nevük.

De a birtokmegosztás nem lehetett teljesen szilárd, végleges, mert a rokonság sokat civakodott egymással, azaz a Bériek és a Szentgrótiak, és hozzá nem éppen a legártatlanabb eszközökkel. Amikor 1299-ben újólág megosztzkodtak, azt írja a Királyi Kúria által kiállított okmány, hogy mindkét fél egymásnak mindent megbocsát, és mindent elfelejt: ellenségeskedést, vitát, civódást, a cselekedeteket is, mint emberölést, rombolást, gyújtogatást, elhurcolást és egyéb jogtalanságokat.⁷³ A kor igazi fiai ők is, ez jellemezte ezt a korszakot egész Európában. Ebben az osztzkodásban Batyk a Pósa-fiaknak jutott. Barlabáshidáról pedig nem esik szó. Sőt 1308-ban Pósa fia, Márk János Pilgrimtől, Gerard fia, Istvántól és Dénes fia, Jánostól ez utóbbit úgy vásárolják meg 18 márkáért. Így tehát Kubinyi véleménye szerint gyanús az az oklevél, amely 1322-ben kelt volna a türjei prépostság fenti birtokainak bűnbánó visszaadásáról.⁷⁴ Batyk még 1447-ben is Béri Boldizsáré és Barabáshidával együtt szüntelen szerepelnek a további öröklésekben.

Sokan nem tudják a zalabériek közül, hogy a falu északi határa egészen a törökök kiveréséig maga a Zala folyó volt. Tehát a Zalán túl nem Zalabér volt, csak a zalabéri földesurak tulajdona. Bozol volt a szomszéd község. Apáink a malmot még „bozoli malomnak” nevezték.

A 13. században pedig Barlabáshida volt a szomszédunk. Dénes nádortól ugyanis oly sok birtokot kaptak a türjei premontreiek, hogy az elindulva a Gáton az egykor a parasztok és a Kozáryak rétjét szétválasztó árok mentén, Pakodig menve a gáti dűlön, át a Zalán, azt körülölelve kb. a vasút melletti dűlön jutott vissza a Zaláig. A Zala viszont egészen a Páskomig nyúlt, tele mocsárral, nádassal, elvadult erdősséggel. Rajta átmenni nem lehetett gyalogszerrel vagy kocsin, egyedül kompon vagy tutajon. Erre valószínűleg egyik ágát használták fel, és a kikötő valószínűleg a Táncsics utca végén volt.

A zalabéri templomtól kiinduló út, amely Tekevölgynek vezet, egy nagyon fontos út volt. Ezen lehetett eljutni a barabáshidi hídig és malomig, no meg a béri „Gerend” nevezetű kikötőhöz is. Ma ez az út már csak ritkán használt.

A 14. században országszerte nagyon sok plébánia alakult. Zalabér plébánosa is ez idő tájt bukkan fel az oklevelekben. 1333-ban és 1334-ben

bőségesen ad Pál plébánosa a pápai tizedbe.⁷⁵

Bérben valószínűleg nem jártak tatárok. A kiskirályok hódításaiba is szerencsésen kapcsolódott bele, amennyiben a környéket rabló kiskirálycsatlós Rohonczi Kokas Henrik házasságkötéssel szerzett Bérben birtokot. Feleségül vette Béri István özvegyét, aki valószínűleg maga is Béri-lány volt, fiúsították, és így a Béri vagyon felét második házasságából származó gyermekére íratta.⁷⁶

1393-ban ismét osztozkodásra került sor Béri János dédunokája, a fiúsított Kecskédi Lászlóné és a Túrje nembeli Szentgróti Miklós között.⁷⁷ Ez a bizonyos Kecskédi Lászlóné, Béri Margit kénytelen volt még esküt is tenni a béri templomban, hogy a bagotai (Szentgrót mellett), amelyet nagynénje, Klára az örményes pálosokra akart hagyni, nem vásárolt birtok, hanem a Bériek öröksége.⁷⁸ Ebből is látszik, hogy a Bériek örökös kihalási veszélyben forogtak. A leányokat is nem egy esetben fiúsítani kellett, mégis bekövetkezett a kihalás. 1422-ben Béri Boldizsár András és László fiában máris kihalt a férfiág, míg egy másik ágban egy nemzedékkel később. Így megint csak nagy birtokper alakult ki, mert András felesége kelengyének hozott értékében magának tartotta meg a férje részét. Egy ideig így idegen kezekben volt a Béri vagyon, mígnem a rokon Szentgróti János özvegyének sikerült azt visszaszereznie.⁷⁹

László unokája, Morgay Bora lett a későbbi zalabéri földesurak ősanja. Férje, Ányos Boldizsár szintén hordott Béri-vért az ereiben, mert egy másik Béri Margitnak ő meg unokája volt. E Margit Ányos Ferencnek volt a felesége, és leányuk, Ágota javára Péter fiuk lemondott az örökségről. Ágota Sárközi Pálnak volt a felesége, de fiúsítatván Ányos néven szerepeltek az utódok.⁸⁰ Mindez már 1511-ben történt.

Egy bizonyos Béri Boldizsár gyermekei, aki nem azonos az előbbi Béri Boldizsárral, István, János még szerepeltek Bér életében a 16. század elején, de ők is fiú utód nélkül haltak meg. Így a Bériek uralmának vége, fokozatosan átveszik azt az Ányosok.

Zalabér község eseményei 1526-tól

A mohácsi vész körüli Magyarországot az erkölcsi hanyatlás, a pártoskodás, teljes széthúzás, az anyagiak, a hatalom teljes hajhászása, acsarkodás, a testvérharc jellemezték. Ehhez csak hozzásegített a kettős királyság, így az alattvalók csábítgatása, egymás elleni felhasználása. Közben pedig, mint ijesztgető rém, ránehezedett a nép lelkére a török közelsége.

Ami nagyban az egész országra vonatkozott, az érvényes volt kicsiben Bér községre és népére is. Itt a megosztást, egymás elleni harcot a százado-

kon át a falut birtokló Béri család kihalása okozta. Az utolsó Bériek: István (akinek 1531-ben még 6 portája volt Bérben⁸¹), János, Csaby Basó Andrásnak vele szövetségben élő sógora, ennek felesége, Orsolya, továbbá a Szöröcsökiek, Ládonyiak nagyanja, Katalin.⁸²

I. Ferdinánd király 1537-ben a Szapolyai Jánostól hozzápártolt Kápolnay Ferencnek ajándékozta a Béri birtokot,⁸³ akitől – hamar bekövetkezett halála után – Török Bálint neje foglalta el, és birtokolta erőszakkal. Ellene még ez évben 1542-ben tiltakozott a királynál Hetey Tamás és Csaby András.⁸⁴ De ugyanezen évben – minden bizonnyal családi irigységből – rátört a béri várra Csaby Farkas, Csesznek várának ura.⁸⁵ Ez ellen megint panaszt nyújtott be a királynál Béri János és Csaby András.

Most megjelentek az örökösök, és követelték nagyanjuk részét, a Szöröcsöky leszármazottak és Ládonyi György. De a király osztozási megbízásának a kapornaki konvent nem tudott eleget tenni, minthogy a többi nőági örökösök is jelentkeztek.⁸⁶ Ezek közül íme néhány: Szelestey, Pyspek Farkas, Wathay, Marczaltői, Sennyey stb. A király Nádasdy Tamásnak, a későbbi nádornak és Méreynek, a későbbi országbírónak ajándékozta a vitatott vagyont, de a beiktatást az örökösök minden királyi adománylevél ellenére meghiúsították.⁸⁷ Ezután a király úgy döntött, hogy a birtok zálog címen Csaby Basó András lányáé legyen, legalábbis az, ami anyja és nagybátyja, Béri János révén megilleti. De a birtokot – úgy látszik – férje halála után özvegye, azaz második felesége tarthatta a kezében, mert mostoha leánya férjével Hathalmi Lászlóval még 1561-ben is követeli anyai részét,⁸⁸ no meg a rokon, Csaby Farkas anyja a jogcímet is felhasználva rátört az özvegyre, és birtokában 400 Ft-nyi kárt okozott.⁸⁹

A török veszedelem egyre fenyegetőbbben mutatkozott, éppen ez idő tájt vonult az ország nyugati felé legfőbb célja, Bécs felé. Ez is, meg Szentgrót sikeres törökfenntartó küzdelme megtanította a falu urait, hogy ide, a Zala mocsaraival körülvett rétségre szintén építsenek egy várat, illetve a Béri kúriát várként erősítsék meg. E váracska bírásának nagy volt a jelentősége, mert akinek része volt benne, az részes volt a környék birtoklásában is. Természetes, így a küzdelem a vár birtoklásáért is folyt.

Érthető, hogy ezeket az erőszakos foglalásokat a szegény jobbágynép sínylette meg. A 16. század közepére a falu elnéptelenedett. 1555-ben Gáspár mester, egerszegi plébános végzett látogatást Szeptetneky Gáspár örkanonok számára a kapornaki kerületben, így tehát Bérben is. Egyre jobban északnak jövet sorra veszi Csány, Kehida, Koppán, Csáford plébániáit és eljut Bér szomszédságába, a már nem létező Zalaszegre (Szalaszeg-Aranyod) plébániájára. Azt írja: „a templomnak nincs ajtaja, a rablók ösztörték...”, „Veged vacat multis annis” azaz Véged szünetel hosszú évek

óta, Bel, azaz Zalabér „szünetel, temploma romokban”, „Dewtk (Dötk) szünetel, temploma teljesen lerombolva”.⁹⁰ 1531-ben Béri Istvánnak még 6 portája volt és 8 szegény szabad jobbágy, 1548-ban már csak 3 félportás van, 2 új ház és négy szegény.⁹¹ 1572-ben Iwanczy János özvegyét említi az összeírás, mint akinek egy romos negyed portája van, 1573-ban még Hetey Györgyöt is hozzáveszi szintén romos negyed portával.⁹² Jellemző a zavaros időkre hogy az uraságok is eladják vagy elzálogosítják birtokukat. Pl. Szelestey Sebestyén fia, Gábor azért adja zálogba Béri Boldizsárnak béri birtokát „in hoc praesenti turbulento tempore” azaz „ebben a jelenlegi zavaros időben”, hogy „in loco pacationi” azaz „biztosabb helyen” többek között élelmet vehessen.

A várról ez időben nem is hallunk, nincs jelentősége, hisz falai között nem talál a lakosság menedéket. Az 1581–82. év telén a Rábáig eljutott törökök visszaútkon nem egy foglyot hurcoltak magukkal Bérből. Többek között a török hurcolta el: Kerekszenttamási Ippolthfy leányát, Katalint, Kaza Pál jobbágyot, Sallér Györgyné Csaby Magdolnát, Hetey Pált, akiknek azután csak busás váltságdíj fejében adták vissza szabadságukat. Hetey Pálért Palásty György egy Fehérváron foglyul ejtett nagynevű török tisztet, Hasszán vajdát adta cserébe. Ennek fejében Palásty Hetey rokonságától nem kevesebb, mint 3000 magyar Ft-ot kapott. Ez abban az időben óriási összeg volt. 1596-ban meg már ez áll az összeírás felirataként: „...in paludibus prope Ber” azaz „a lakosság már a nádasokban búj meg”. A törökök zsoldjában álló krimi tatárok portyáznak ez idő tájt egész országszerte. Elképzelhető, hogy milyen élet folyt akkor Bérben, még a földeket sem merték nagyon megművelni. Orbán Györgyről, a Béri vár vajdájáról olvassuk, hogy Orbányosfáról az Orbánok elszármaztak a sok haramia miatt, és ő a „tatárjárás után” (törökökkel harcoló tatár segédcsapatok) szállotta meg Bért.⁹³

De különös, hogy a falu népe mindez ideig nem hódolt be a töröknek. Sajnos, Kanizsa elestével ez is megtörtént. A falu jobbnak látta az örökös zaklatás helyett az önkéntes behódolást. 1598-ban még ez áll az adóösszeírás felett: „Ber non subjecta”, azaz még nem hódolt be, de már 1613-ban ez áll: „Beer subjecta” és utána: „Diversorum Nobilium 3 quarta, deserta domus 3”. Tehát különböző nemesek három negyed portája, 3 lerombolt ház.⁹⁴

A reformáció szédületes gyorsasággal terjedt az egész országban, különösen az áttért főurak révén. Környékünk főurai is már nagy részben evangélikusok voltak, mint pl. Nádasdyak, Batthyányiak, a szomszédos Hagymássy stb. Így itt is eléggé elterjedhetett már az új hit. 1639-ből Almássy Gergely névvel ismerünk is egy béri prédikátort. Papgyilkosság is történt a szomszédságunkban. Zalavég meg kimondottan protestáns anya-

egyháznak számított. De itt nem is annyira a vallási vonatkozás érdekel bennünket, mint inkább a vele kapcsolatos politikai események. Rudolf király irtó harcot indított a protestánsok ellen és nem engedte, hogy a vallási ügyeket az országgyűlés tárgyalja. A vallási sérelemben nemzeti sérelmet is látott a nagytöbbségben protestánssá vált magyarság. Bocskai vezérlete alatt felkeléssel védte meg alkotmányát és a protestánsok vallásszabadságát. (1604.) A harcok leginkább a Felvidéken dúltak, de hullámai átsaptak a Dunántúlra is. A várak sorra hódoltak be Bocskai vezérének, Némethynek. Így többek között: Keszthely, Szentgrót, Szombathely, stb. A kis Bér azonban dacolt, Ányos Kristóf várkapitánnyal az élen. Ez időben több levelet írt Batthyány Ferenchez, a Dunán inneni hadak kapitányához. 1605. szept. 2-án többek között ezt írja: Nádasdy, Némethy és Hagymássy a felkelők vezetői. Hagymássy megfenyegette őt, hogy fejére gyűjti a várat. A török tatárookra várnak, és velük Sümegről a Rábán át akarnak Bécs felé vonulni. aug. hó 10-én kelt levélben panaszkodik, hogy a béri vár gyenge, segítség kellene. A király zsoldosai itt hagyták magára 10 emberével.⁹⁵ Aug. hó 14-én pedig ezt írja: „Ibrahim basa Némethyvel Szentgrót alá készül, az előhad már meg is érkezett...” „Budán át jött vissza alföldi birtokairól és hallotta, hogy Némethi segélykérő levelet intézett a basához, és felhasználta, hogy Batthyány Ferenc kiverte őt az országból.”⁹⁶ 1606-ban a bécsi békekötéssel ért véget az ellenségeskedés.

A török által országszerte vezetett tizenöt éves háború is véget ért. Hivatalosan béke volt. De a magyarság részére a béke rosszabb volt, mint egy háború. Egy-egy csata reményt adott a végső szabadulásra, de a békében a török egyre jobban terjeszkedett, hisz senki sem háborgatta. Aki ezt megtette „békebontónak” számított mert a bécsi udvar keleten mindenképp békét akart, minthogy nyugaton annyira lefoglalta a harmincéves háború. Így jutott Bér is annyszor pusztulásra. A török békében messze elportyázott, fosztogatva, pusztítva a magyar falvakat. De ugyanezt tették a végváriak is. Összefogtak, és közösen ütöttek rajta a törökön. Így adódott, hogy Nádasdy Pál halála óta (1630) 1637-ig Bér praesidium vesztsége 33 fő.⁹⁷ Végül is 1644-ben bekövetkezett a nagy tragédia is: „a török felégette Bért” ezt jelentette Batthyány Ádám, a dunántúli seregek főparancsnoka Esterházy Pálnak.⁹⁸ A Haditanácsnak pedig ezt: „A kanizsai törökök kirohanást téve, míg a béri várat ostromolni próbálták, nekik ellenállni akarván a mieink közül húsznál többen az összecsapásban maradtak.”⁹⁹ A törökkel való összecsapás a jelenlegi Szövetkezeti Bolt és a híd között mehetett végbe. Csatornázáskor itt találtak török koponyát, meg a törökök táborozási helye, az „Agarét” is itt volt a várhoz legközelebb.¹⁰⁰

Milyen különös, hogy gyermekkorunkban e helyhez közel verdestűk

bicskánkkal a fűzfavesszőt, hogy sípot készíthessünk belőle, és közben ezt énekeltük:

„Kele, kele, fűzfa

Bözörédi Miska.

Megjöttek a törökök

Síppal, dobbal, nyári hegedével.

Egy kis gyerek sípot kér.

Annak adok, aki rén.”¹⁰¹

Ki gondolta volna, hogy talán éppen ezen a helyen harcolták hősi csatájukat zalabéri elődeink ezelőtt vagy háromszáz esztendővel.

Ezen az 1644-es eseményen kívül még mintha más alkalmakkal is érte volna pusztulás Bér községet a török részéről. Néhány tanúvallomás utal erre. 1733-ban szökött jobbágyok után kutatva Pakodon Forintos Ádám tisztviselő hét pakodi tanút hallgatott ki Péter István szökött jobbággyal kapcsolatban. Azt vallották, hogy már atyja is Pakodon lakott, Zalabérből akkor költözött át, amikor az a török Bécs ellen vonulásakor elpusztult.¹⁰² Ugyanekkor pusztult el Bozól és Martonfa község is. Ezek többé nem éledtek újjá.¹⁰³ Ugyancsak 1733-ban Pakodon tartott tanúkihallgatáson arról vallott Gáll István tanú, hogy a béri vár akkortájt pusztult el, amikor a török Érsekújvárat bevette, a harmadik tanú Páll Mihály pedig azt állította, hogy akkor pusztult el, amikor a francia Montecuccoli (valójában olasz) Szentgotthárdnál a törököt megverte. Hát, ha e két vallomás nem is éppen igaz a várral kapcsolatban, de arra vall, hogy az emberek valami béri pusztulásról hallottak. Érsekújvár bevétele 1663-ban volt, míg Montecuccoli győzelme 1664-ben. Az bizony nagyon is lehetséges, hogy a török éppen falunkon keresztül vonult át, legalábbis egyes része a vesztett csata után Fehérvár felé, hisz évszázadokon át itt ment keresztül a Graz–Budapest-i országot.¹⁰⁴

Mindenesetre ezzel még nem zárult le a törökök által okozott sok szenvedés lajstroma. Megjelennek a zsákmányra éhes renegátok, és a falura hozzák a közelben lévő törököket. Ezek aztán visznek, amit érnek. Ha nem vihetnek, akkor pusztítanak. Tóth István, Bér vajdája jegyzéket készített három társával együtt arról, hogy mit művelt a török a „béke időtartama” alatt Bérben és a környéken. Ez áll az iratok hátlapján is: „Ez békesség alatt történt Excursiok Consignatioja”, azaz portyák, rajtaütések feljegyzése.

1678. június 27-én: a környékről összemenekült embereket Genesi Gergely, egerszegi vezér, egyszerűen Kanizsára vitte a törökökhöz, „a mieink közül három halt meg, rab lett három, akik közül az egyik lytrum adminisztrát (?), egy meghalt, a harmadik raboskodik a kanizsai börtönben.”

1680. Szentháromság vasárnapján „renegát Német Gyurkó számos törököt a vár erődtímnéig vezetett megrohanva azt, de nem tudott mást,

mint egy lovat zsákmányolni.”

Ugyanebben az évben Szt. Mihály napja körül éjszakai időben ólálkodtak a renegát vezette törökök a vár körül, de mikor látták, hogy nem jutnak zsákmányhoz, „visszaútjukban a szentgróti szőlőkben néhány katonát kínoztak meg”.

Szintén 1680-ban „ugyanaz a renegát hasonlóképp éjszakai lakásainkat látogatta, de itt is csalódva a Szentpéteri malomból három foglyot vitt el”.

1681-ben Hamvazószerda táján a „Bér-i praesidium (erősség) falvait kerülgették éjszaka a renegát vezette törökök, de mikor az őrség rájuk kiáltott, megfutamodtak”.

Ugyanabban az évben már ősszel, Szt. András-nap táján a Béri végvár szőlőhegyét támadták meg ugyancsak Német Gyurkó renegát vezetésével a törökök, s ott 7 foglyot ejtettek. Ezek egy része váltságdíjért már visszajött, a többiek börtönben vannak Kanizsán. Végül hozzáfűzi a béri véghely vajdája: „Török foglyunk nincsen.”¹⁰⁵ Bezzeg a kemendiek mindig visszaszerezték elhurcoltjaikat, még a gyermekeket is.

Ányos Péter Bér volt várkapitánya 1641–1659-ig levelezett Batthyány Ferencel, és e levelezésben leírja a nép sok szenvedését és a saját kanizsai fogságát is. Volt is nagy szegénység. Egy 1666-os összeírás ezt mondja Bér-ről: „3 házas ember vagyon benne, egy vonyós marhájuk sincs.”¹⁰⁶

Mire elérkezett a török alóli felszabadulás, akkor pedig egy nagy Zala-áradás és rákövetkező pestis tetőzte be a sok szenvedést 1790-ben.¹⁰⁷ A vár még állt, vitézeinek egy része a török elleni hadjáratához csatlakozott. „A végházakból táborra ment vitézlő rend száma: Bérből 5 lovas, 10 gyalog, Szentgrótról: 6 lovas, 30 gyalog.”¹⁰⁸ Ezt írta Nagy Ferenc egerszegi kapitány Batthyány Ádámhoz. A várban továbbra is voltak zsoldosok majdnem a századfordulóig.

Sajnos a felszabadult országot a Habsburgok egyszerűen osztrák tartománynak tekintették, a megyék helyett katonai körzetekre osztották, az ország alkotmányát semmibe vették, császári önkényuralom nehezedett az országra. A katonai körzetekre való beosztást még az Anyakönyvekben is észlelhetjük. A Keresztelési Anyakönyvében ilyen bejegyzéseket találunk: Herlinger János, a babócsai regiment helybéli kapitánya (1720), vagy 1725-ben: Baranyai János, a babócsai regiment káplárja, stb. Az ország nem úgy nézett ki, mint egy felszabadult ország, hanem, mint egy leigázott.

A béri vár eltűnt, nem tartották fontosnak, elhanyagolták tatarozását, és így hamarosan pusztulásnak indult. Kígyós József így vall 1733-ban köveinek sorsáról: „Szala Béri kastélnak egy fala midőn fönt állott, azt néhai Horváth Ferenc Uram hordatta el és az mostani Kastélnak fundamentumában rakták.” Páll Mihály pedig: „Téglájának egyik részét pakodi templom

épületeire hordták Pakodiak, más részét pediglen Béri Kastellnak épületeire vitette néhai Horváth Ferenc Uram.”¹⁰⁹

Zalabér története 1703-tól

A sok jogtalanság és elnyomás miatt a nemzet ismét fegyvert vett a kezébe. II. Rákóczi Ferenc kibontotta a szabadság zászlaját. Bér történetében eléggé hallgatnak az írások a kuruc időkről, de beszél részben már maga a szájhagyomány is. Gyermekkoromban kérdeztem valakit a kastélykert mellett elhaladva: „Miért vannak azok az óriási platánfák a kastélykertben körül abruncsozva?” A válasz ez volt: „Emlékek azok, alattuk pihentek és tanácskoztak a kuruc tisztek.” Azt is tartja egy szájhagyomány, hogy a pakodi templom tornyát kuruc harcok közben lőtték le. Hogy mi igaz ezekből a hagyományokból, nem tudjuk. Az azonban tény, hogy Pakodnak akkor már volt temploma és azt 1719-ben a zalabéri vár tégláiból javították ki. Az is valószínű, hogy a híres kuruc brigadéros, aki lovasságával a győrvári csata kimenetelét is eldöntötte, béri születésű volt, Béri Balogh Ádám. Rokonai, anyja, nővérei itt éltek. Győrvár pedig Zalabértől légvonalban kb. 15 km. Pakod irányában. Thaly: „Dunántúli hadjárat” című könyve¹¹⁰ igenis állítja, az 1707-es kuruc-labanc harcok vidékünkön is átviharoztak változó hadi szerencsével és általános pusztulással. A szegénységre és a zilált állapotokra jellemző, az 1701. évi és az 1711. évi összeírás egybevetése: 1701-ben Bér még praesidium (erőd), 73 gazda élt benne, 1711-ben pedig már possessio (falu), és csak 24 gazda lakja. Igaz, hogy 28 gazda halt meg az 1709–1710-ben kitört pestisben, de akkor is nagyon sokan elköltöztek. 1701-ben csak igásmarha volt 82, fejőstehén meg 79, 1711-ben az összes marha 62 volt csupán.¹¹¹ Egyéni sejtésem, hogy a „Német szél” dülő elnevezés is ez időből származhat. E dülő északi részén a „Halász-féle szőlőben szőlőforgatás közben csontokra, fegyverekre és osztrák pénzérmékre bukkantak.

Bár a szatmári béke 1711-ben a szabadságharc bukását jelentette, mégis a nemzet számára biztosítani látszott mindazt, amiért a nép harcolt. Így minden téren javulás állt be, biztonságosabb életkörülmények jöttek. Bér még egy évtizedig hullámmzó, felkavart életet mutat az egyre inkább egyeduralomra jutott Ányos, illetve örököse a Horváth család kísérlenezik a várvédők jobbágysorba szorításával. Így a lakosság egyre fogy. 1714-ben már csak 9 család van a helységben. Az elköltözött lakosság helyébe bevándoroltak beletörődtek jobbágyi sorsukba, és lassan megindult az élet és egy kis gyarapodás is.

A plébániát újra szervezték, az első plébános 1718-ban kezdi meg béri működését.¹¹² Együttal az anyakönyvnek is beindulnak. A fából készült ide-

iglenes templom helyébe 1726-ban kőből és téglából építtetett Horváth uraság egy újat, amelyet 1762-ben egy nagyobb, a mai vált fel.¹¹³ 1750-ben már 94 gazda, 8 özvegy és 28 házatlan zsellér lakja családjával a falut.¹¹⁴ 1757-re, ez 617 lelket tesz ki.

A következő jelentősebb esemény, amely a mezőváros életét nyugtalan-ságba hozza, Mária Terézia Urbárium 1767-ben. Ez tulajdonképpen egy vagyoni és szolgáltatási összeírás, illetve előírás, amely szabályozni szándékozott a jobbágy és az uraság vagyonát. Segíteni óhajtott a jobbágyaság során, visszaadta költözködési szabadságát, pontosan megszabta tartozásait a földesúrral szemben, és védelmét törvényileg is biztosítani akarta. De sok helyen, így Bérben is megijedt a lakosság, azt vélvén, hogy még súlyosabb terheket raknak rá, és itt is bizony lázadásban tört ki. Pedig, ha valahol, akkor itt segíthetett volna az Urbárium. Zalabérnek azonban nem volt. „1780-ban Horváth úr jobbágysága száma nélkül robotoltak marhával vagy gyalog, a marhás zsellérek egy nap igás és négy nap gyalog robotot teljesítettek évente, a marhával nem rendelkezők csak négy napot gyalog. Egerally jobbágysága hasonlóképp. Botka jobbágysága házanként fél tallért, egy hold szántó vagy rét után 15 krajcárt, Szegedi 3 jobbágya összesen 6 Ft árendát fizetett.”¹¹⁵ Az irtás földek után adtak tizedet, különben nem fizettek kilencedet. Nincs elegendő leelőjük, fajzás nincs, így mindkettőt napszámért szokták vagy pénzért megszerezni.¹¹⁶

Bérben az Urbárium elleni lázadás imigyen folyt le: „Szalabéri Nagy Istvánt pedig midőn megfogták, jóllehet kétfelől két háznál egész szalabéri lakosok együtt voltak egész éjszakán, mégis észre nem vették, hanem midőn már elvezették, aztán esett lárma, s az harangot félreverték és magukat truppan vevén, még az asszonyok is kiáltoztak, hogy csak verjék a németeket, azután pedig a dominális széken (úriszéken) lévő urakat a kastélyból hajtsák és húzzák ki. (Zalaistvándon) már ott készen várta közel 500 parasztember vasvillákkal, dorongokkal, fejszékkel, nyársakkal és hosszú fából csinált hegyes vasakkal.”¹¹⁷

Napóleon magyarországi hadjáratából, a magyar nemesi felkelésből is kivette falunk a részét. Jókai Mór: „A névtelen vár”-ban nem úgy találta ki, hogy a királyi sereg itt táborozott és vesztegelt vagy egy hétig.¹¹⁸ A Vízrajzi Intézet: „Zala megye postaútjai” kiadványában ezt találjuk 1832-ből Zalabérről feljegyezve: „Természtől alkalmas katonai célokra, 1809-es háborúban is egyik megfigyelő állás itt volt.”¹¹⁹ Hogy valóban jártak erre a franciák és pedig nem a legjobb szándékkal, bizonyítja a zalabéri és pakodi plébános válasza a püspöki felelősségre vonásra, tudni illik hogy miért nem adtak a király által elrendelt gyűjtésre az 1812-es napóleoni háborúban: „A Zalabéri plébános elengedi a császáriak álltak okozott 500 Ft-nyi kárt, a

pakodi azt a 330 Ft értékű bort, amit a franciák vittek el.”¹²⁰ (Az egész sümegi kerület csak 180 Ft-ot adott.)

Százjhagyomány is regél egy zalabéri incidensről az itt tartózkodó franciákkal kapcsolatban. Az egyik molnárlegény revolverrel rendelkezvén, éjszakának idején csak úgy kedvtelésből elsütötte azt. A franciák között ez riadalmat keltett, és azonnal keresték a tettest. Elfogták, és tüskés vesszőkkel félholtra verték.¹²¹

Az 1848–49-es eseményekről is zalabéri vonatkozásban csak a százjhagyományokból tudunk valamit. De ezek már eléggé megbízhatók, hisz szemtanúk elbeszélései. Így a következőket is nagyapámtól, Gyalókai Vendeltől tudom. Ő ez időben 13 éves gyermek volt.

A Dunántúl nyugati vármegyéi nem láttak szabadságharcos csatákat, hisz a Dráván 1848 szeptember 11-én átkelt Jellasics elől csak hátrált a magyar sereg egészen szeptember 29-ig. Az ország e része inkább csak felvonulási terület volt. Különös, hogy bár Jellasics seregének a főváros felé tartó vonulási útja a Balaton déli partja mentén húzódott, mégis egyes részei eljutottak Zalabérbe is. Még azt is tudják az emlékek, hogy a botkai akácásban táboroztak az „illérek” (A Botka a környék legmagasabb pontja, 303 m.) A néptől erőszakosan vitték el a jószágokat. Volt, akit ellenállása miatt meg is vertek. Keletnek vonulva azt énekelték: „Magyarország, szép Magyarország esztendőre miránk osztják.” A pákozdi csatavesztés után is átmentek a falun, de már lopakodva, énekszó nélkül. A szétziláltan vonuló horvátokat megtámadta a község népe, egyet közülük agyon is vertek. Még a helyét is tudják, hol feküdt halva. (Szombat-Könyvid feljára előtt) Szájába krumplit dugtak, hogy „valamit élvezhessen Magyarországból.” De bezzeg az osztrákok boszúja elérte a kovácslegényt, aki a kaszákat kiegyenesítette.

A százjhagyomány az osztrákok átvonulásáról is beszél. A falu melletti országúton éppen egy temetés alkalmával vonult el egy osztrák csapat. A harangok zúgásáról azt vélték, hogy miattuk húzták meg azokat. Azonnal leálltak, ágyúikat a falunak irányították, és beüzentek a faluba, hogy a harangozást hagyják abba, különben tüzelnek.¹²²

Hogy az „illérek” miért jöttek erre? Nem valószínű, hogy a falu horvát származású urasága miatt. A Pejacsevicsék itt laktak akkor, de ők magyar érzelműek voltak. Inkább hadi taktikából, minthogy a Graz-Bpest országút akkor itt ment keresztül.

A község földbirtokosairól is emlékezzünk meg néhány sor erejéig. A 17. században már az Ányosok voltak a legfőbb uraságok, a várkapitányok jórésztben közülük kerültek ki. Ányos Kristóf, János, György egyúttal a falu urai is voltak. A 18. század elején átmegy a vagyon a Horváthok kezébe, akik a faluról Zalabéri Horváthoknak nevezték magukat. Majd eladósodva

1847-ben a Pejacsevics Ferdinánd grófnak vagy tán inkább feleségének Dőry Máriának adták el a birtokukat. Tőlük viszont a zsidó Klein uraság, majd veje, Guttman báró vette át. Ők már a szlavóniai birtokokkal együtt használták. (Többet a „Zalabér földesurai” című fejezetben.)

E századból legfeljebb még a nagy tüzeket említhetjük fel, pl. a falu jelentős részének a leégését 1868-ban,¹²³ amikor is a falu középkori beosztásán egy kissé változtattak, nagyobb házhelyeket osztván ki a lakosságnak, vagy a 1893-as külsőbéri tüzet és az 1902-es soroki tüzet.¹²⁴ Oly sok volt a tűzvész, hogy Zalabérben és Batykon is épp ezért különösen tisztelték Szt. Flóriánt. Szobra mindkét faluban megtalálható, és tiszteletére az esti harangszó után egy órával ismét meghúzták a harangot. Az éjjeli őr is végigénekelte minden este a falun: „Tűzre, vízre vigyázzatok, hogy károkat ne valljatok.” A külsőbéri tüzet így írja le a szemtanú: „Batykon 1882. júl. 3. tűz ütött ki, a nagy szél a külsőbéri házakra áthozta a tűzcsovát, égő zsuppot, 5 ház égett le. Bár a plébániára is hullott a sziporka, az nem gyulladt ki...” De 1893. okt. 6-án egész külsőbér leégett. Du. 3/4 1-kor kigyulladt az uradalmi akácásban lévő jégverem mellett lakó zsidó istállója. A Pakod felőli szél iszonyatos volt. A major melletti két ház kivételével egész Külsőbér negyed óra alatt leégett. (23 ház), a plébánia is, még a kerti növények is elégték, a plébános minden bútora, szerszáma, hordója, még a kutya és a macska is. Egyetlen szoba menekedett meg, csodával határos módon.¹²⁵ A két tantermes iskola és tanító lakása is egy tűzvész után épült újjá 1892-ben.

Meg kell említenünk e századból a Csáktornya–Ukk vasútvonal megépítését is, 1890-ben adták át a forgalomnak. A Sárvár–Zalabér vasútvonal 1913-ban kapcsolódott bele. Így Zalabér vasúti csomópont lett. Postahivattallal az elsők között dicsekedhet, mert még 1769-ben létesült Postahivatala. A század ’30-as éveiben megyeháza is volt a faluban, mert Zalabéri Horváth Nep. János császári és királyi tanácsos, örökös alispán volt. A „Vármegye kútja” őrizte sokáig e ténynek emlékét. (Ezekről „Utak, hivatalok” című fejezetben bővebben) Az iparosok közül a takácsok voltak annyian, hogy külön céhet alkottak, még 1885-ben is 20 tagja volt a céhnek. A többi iparosok az ipartestületbe tömörültek. (Lásd: „A lakosság foglalkozása” című fejezetet)

A szabadgondolkodás, a felvilágosodás jelei itt is mutatkoztak. A tanítólakás leégésével kapcsolatban felvetődött az új két tantermes iskola megépítésének a szükségessége is. De itt is kipattant egy szellemi küzdelem tüzét kirobbantó szikra. A nemesek id. Kozáry Aurél földbirtokos felbuzdítására összefogtak, hogy az iskola építésébe nem segítenek be, hanem államosítatják az iskolát. Nem éppen az eszme hevítette őket, hanem hogy nem akarták vállalni az iskola építés rájuk eső költségeit. Megkezdődött részükről is, meg az egyházközség képviselője, a plébános részéről is a nagy utánajárás. A hi-

vek a plébánossal élükön önkéntes adó megszavazásával és a pereskedések ítélete alapján csak felépült az új felekezeti iskola.¹²⁶

A 20. század eleje ízelítőt ad egy kis helybéli munkássztrájkról is. Guttman báró munkásai nem kötöttek szerződést az aratásra, mert akkor könnyebben kézben tarthatták volna őket. Ezt megtanulták az 1905-ös sztrájkjuk leveréséből. Volt jogcím, hogy befoghassák őket, mint szerződés-szegőket. De most Ferenczy Győzőnek, Guttman László intézőjének a vasvári főszolgabírótól saját költségére karhatalmat kellett kérnie, hogy a Lipót hegyre menő munkásokat ne bántassák a sztrájkolók. A baltavári munkások is beszüntették a munkát, várván addig, míg meg nem kapják ugyanazt a bért, amelyet pakodi és zalabéri társaik már kiharcoltak maguknak.¹²⁷

Zalabér eseményei 1914-től

Az első világháború 37 hősi halottat követelt a falutól. Elvitték ágyúöntésre a templom 360 kg-os és a kápolna 43 kg-os harangját.¹²⁸ Az asszonyok dolgoztak a gazdaságban gyermekeikkel és a bérelt orosz foglyokkal, akiknek a Hármasmalom volt a táborhelyük. A pénz kezdett romlani, így könnyen kifizették az 1917-ben elvitt harangokat: 2036 K-val, a hadikölcsönnel felsültek az emberek. A vidékünkön azonban a háborús bajok mellett valami kedvező esemény is történt a lakosság javára. Thurn und Taxis herceg, Ferenc József császár sógora kiárusította baltavári erdejét és irtásföldjét. Az emberek kedvük szerint vásárolhattak birtokot, és pedig potom áron. Volt, aki az első évi termésből kifizette a vételárat, noha 15–20 holdat is vett némelyik gazda.¹²⁹

Egyre érezhetőbbé vált még faluhelyen is a háborús szegénység, fásultság, belefáradás. 1918. október 31-én kitört a forradalom. A lerongyolódott katonák egymás után jöttek haza. Nap, mint nap összeültek, és hallgatták a fiatalok a háborút viseltek történeteit, közben panaszait és lázongásait is. Megalakult mindenütt a Nemzeti Tanács. A rossz gazdasági helyzet, a bel- és külpolitikai nehézségek lemondásra kényszerítették gr. Károlyi Mihály kormányát, a hatalmat a kommun vete át. Falunkban a legfőbb vezetője Kordélos Sándor volt. A Tanácsköztársaság rövid ideje alatt nem sok történhetett még a falunkban, ha csak meg nem akarjuk említeni az első május 1-jének a megünneplését. A kastélykertet megnyitották mindenki számára. Itt rendezték az ünnepséget is, amelynek ünnepi szónoka Nyisztor népbiztos volt. Beszédében megfenyegette a szomszédos batykiakat, minthogy őt valamikor egy batyki megverte. A batykiak az ünnepély végén a falu végén megvárták az állomásra tartó Nyisztort, és együtt kísérték ki az állomásig. A falunkból való volt a nagytehetségű Huszti Ferenc vádbiztos, aki igyekezett

sok jót tenni a földijeivel. A forradalom augusztusban megbukott, Huszti és társai Keszthelyre, majd Sümegre kerültek börtönbe. Később Huszti Bécsbe emigrált, onnan tovább a Szovjetunióba, ahol nagyon magas pozíciót töltött be.¹³⁰

A háború okozta infláció egy bizonyos fokon megállt, és e színvonalon tartotta magát. Mértékére jellemző, hogy egy tehenet pl. 4 millió Koronáért lehetett venni. Az 1926-ban megjelent Pengő 8000 Koronát ért. Egy mázsa búza így kb. 29–30 Pengőbe került.¹³¹

1925-ben falunkban is volt földosztás, de nagyon kevés földet osztottak ki, azt is Guttman báró gyengébb minőségű kányakúti és vicsori földjeiből.¹³² 45000 négyszögöl volt a kiosztott birtok. Telket is kaptak az igénylők Bencsikben Kozáry uraság szérűskertjéből. Kezdt a gazdasági élet fellendülni. Az egyházköztség is tudott már új harangokat hozatni a régiek helyébe. A harmincas években azonban iszonyatos gazdasági válság szakadt a népre, nyomában szörnyű munkanélküliség. 1931-ben a búza ára már csak 9–12 P. volt, sőt ennél is kevesebb 3 P-s bolettával, azaz adóba beszámított összeggel.¹³³

A hősi halottak elég sokára kaptak emlékművet. Br. Guttman fia, László részére illetve emlékére hamarosan egy lovas szobrot állíttatott a kastély elé. (Ez később Rádiházára került.) 1934-ben Guttman báró utóda, a veje Neumann Károly a kastélykertet övező bástya végébe (ma Nagy Lajos lakása) elkészíttette a hősi emlékművet, amely tulajdonképpen a mostani, rajta még két sassal.¹³⁴ Előbb már a falu és környékének vadászatot kedvelő emberei Lövéldét létesítettek a Zala partján, amelyet a nép „Hősök Ligetének” nevezett, mivel minden fája egy-egy háborús hős nevét viselte.¹³⁵

A második világháború hamarosan új lakókat hozott a faluba, a külföldre költözött Neumann uraság kastélyába lengyel tiszték költöztek tisztiszolgákkal. A Magyar Államtól kapták zsoldjukat, de a község népének is segítettek munkájukban. Itt is maradtak egészen a német megszállásig. 1943-ban maga a pápai Nuncius, Angelo Rotta bíboros is meglátogatta őket.¹³⁶

Magyar népünk is kénytelen volt bekapcsolódni a háborúba 1942-ben. Emberben nem volt olyan nagy a falu vesztesége sem, mint az előző háborúban. A falu csak átvonulási terep maradt, a visszavonuló németek felrobantották a hidakat, a nemrég elkészült szép vashidat és az ősinek számító kőhidat is. A nép a szőlőhegyre menekült, de fölösleges volt. Bántódás nem ért senkit, csupán néhány öreg életébe került a felszabadulás. Az új helyzetbe nem tudták beleképzelni magukat.¹³⁷

Egy este kigyulladt a kastély, anyagát elhordták, előle a szobrot máshova vitték.¹³⁸ Az urasági birtokokat részben felosztották, részben pedig a

megalakult Tsz., illetve állami gazdaság tulajdona lettek. A földhöz juttattak száma: 204. Póttuttatásban részesültek: 55-en. Ez a földosztás 1945. szept. 21-én volt.¹³⁹ Birtoklevelet akkor nem kaptak a gazdák. 1949-ben megtörtént az iskolák államosítása. Az iskola még csak négy tantermes, de már nyolc osztályos.¹⁴⁰ 1960-ban kétszoboros óvodahely készült, majd 1968-ban az új iskolaépület, amely újabb 3 tanteremmel bővítette a régi iskolát.¹⁴¹

1960-ban egy száz méter hosszú híddal pótolta kormányzatunk a felrobbantott hidakat.¹⁴² Ugyanezen évben a falu termelőszövetkezeti falu lett, 1969-ben pedig egyesült a szomszéd községekkel gazdaságilag és közigazgatásilag is.¹⁴³ A Tsz. 1965. évi adatai: Taglétszám: 171, 950 holdon gazdálkodtak, 203 db szarvasmarhájuk volt és 5 db traktoruk.¹⁴⁴

A kastély leégése jelkép volt, egy régi világ letűnt, és helyébe egy egészen új világ lépett.

A zalabéri vár

A vár helye

Mint mindenütt, úgy Zalabéren is sok hiedelem kering a várat illetően. Úgy véli a falu népe, hogy a Nemestemetőben volt az egykori vár. Igen, hisz egy valóságos várakozás siet a hiedelmek alátámasztására. De ez bizony csak a temető előírásos árka. E kis területre nehezen férne el egy hatvan katonával rendelkező váracska. Az is helybéli legenda, hogy alagút vezetett fel a dombtetőre várba. Ez már a nagy költségek miatt is lehetetlen lett volna. Szegényes kis várunk jobbára boronafalból készült, még erre sem jutott téglák. Szintén hagyomány, miként sokhelyütt másutt is, pl. a szomszédos Zalaszeget is, azaz az aranyadi hegyben, hogy a vár kápolnájának tornyából lelőtték a harangot, és az a Zala folyóba gurult. Ezt a hagyományt olyannyira tartották, hogy a húszas években egy főiskolás által felbuzdított ifjúsági csoport nekivetkezve kutargatta a Zala medrét. Köveket találtak, iszappal egészen átitatott cölöpöt, de mást nem. A csatározók nem hordtak ágyút magukkal, és abban az időben örülhettek ha egy- kétszáz méterig hatásos volt az ágyúlövés. Hogy állt-e templom illetve kápolna a mai Nemestemetőben, nem tudjuk. Legfeljebb azt vehetjük biztosra, hogy e jó kilátó helyen valami őrhely csak lehetett, ahonnan veszély esetén az illetékeseket azonnal értesítették, így a híd- és várőrséget.¹⁴⁵

Valószínűbb hagyományok pl. az hogy a várat vagy Nemestemetőt út kötötte össze a híddal, ahol vaskapu zárta el az utat.¹⁴⁶ Ez már a hidvámszedés miatt is nagyon lehetséges. Egy 1925. évi községi beszámoló hátlapjára ezt jegyezték fel a szájhagyományból: „Régi időkben Zalabér község a Zala folyó jobbpartján, kőfallal bekerítve vár volt. Téglamaradványokra legutóbb

is bukkantak. A belterület tőszomszédságában fekvő un. Nemestemető helyén, amely egy magaslat a Zala folyó meredek oldalán, hajdan a vörös barátok klastroma állott, amelyet körülvevő védőárok a mai napiglan is megvan ... Az adatok szájhagyományból szerzettek.”¹⁴⁷ Sajnos ebben is sok minden a fantázia szüleménye. Talán a második világháborúig fennállott „bástyának” lehetett valami elődje védelmi, célzattal. 1688-ban a Haditanács iratai között ezt találjuk feljegyezve: „... Weer (németesen Bér neve) ... egy kicsi, de jól védett hely.”¹⁴⁸ Kolostorról sose olvasunk.

Most pedig lássuk, mi a valóság! Nicolo di Angelini 1560-ban készült térképe hűségesen hegytetőre rajzolja a hegyi várakat, és a síkságra a mo-csárvárakat. Bér és Szentgrót vára is lent a síkon állt. Bér környékét olyan hűségesen rajzolta meg, hogy még a dombokat, völgyeket is fel lehet ismer-ni. Azaz járt a helyszínen. Madártávlati térképen a béri vár a nemestemető és a Zala folyó között van. 1569-ben pedig Giulio Turco hadimérnök mérte fel sorra a várakat.¹⁴⁹ Várrajzán a béri vár egy szigeten foglal helyet. De az írárok is ugyanezt bizonyítják: „a malom a vár előtt van”, „a vár mellett van”, „a vár területén”, Az Ányos János által eladott „Cigányrért” is a vár mellett van.¹⁵⁰ Tehát kiderül, hogy a mai „Molnár rétben”.

Egy mai terep ismerő mit látna még a várból? Csak azt venné észre, hogy a Molnár-rét hepehupás, nem úgy, mint az előtte fekvő gáti ré. Azt venné észre továbbá, hogy a „Rabék kertje alatt” az eddig vékonyka Zala meder kiszélesedik, a Cigányrétnél ismét öblöt alkotva fordul el derékszögben látszólag egy mesterségesen ásott mederben.

Ugyancsak ezt találja a malom alatt, egy nagy öblösödést és utána szé-les medret. Hát íme, az egykori várak. Még talál valami érdekeset a szemfüles megfigyelő A „Rabék kertje” egy mesterségesen készített nagy árok, előtte töltéssel. Lehet, hogy vizesárokká tudták tenni egy zsilippel. Kö-veket, cölöpöket találtak a mederben. Mire kellett mindez? A vár Gát-felőli bejáratát így északról teljesen lezárták. Ma is csak gyalogszerrel lehet itt közlekedni, mert a „Hegyalja út” (Táncsics u.) zsákutcává lett. Kocsival csak a Teke-völgyön át juthatnak az emberek a rétre és szőlőhegyükre. Így lett a rétből „Gát”.

Hogy nézett ki a váracska? Nicolo Angelini térképén még nem rajzolta a szigetre a várat. 1561-ben azonban nagy munkát végeztek rajta: körülvet-ték dupla palánkkal, azaz rőzséből font fallal, és közét földdel töltötték fel. A földet a meder kiásásánál nyerték. Így Giulio Turco rajza már négyszögletes szigeten ábrázolja, a sarkokon ötszög alakú kiszögelléssel. E felmérési rajz szerint maga az erősség két lakótoronyból állott, és valóban ezt igazolják a későbbi oklevelek is. E tornyok egyikéről olvassuk, hogy 1589-ben Hosszútóthy Sebestyén fia, Kristóf és társai Ányos Boldizsárnak, feleségének

és utódainak adták oda haszonbérbe, de előbb még ki kellett javíttatniuk.¹⁵¹ Unokái pedig, Péter és György, illetve Péternek már csak az özvegye, osztozkodtak a vár rájuk eső részén. Egyiküknek is, másikuknak is csak éppen egy szoba jutott konyhával és az alatta lévő helyiségekkel. De még ezelőtt volt egy másik osztozkodás, a másik nagy vagyonos családban, Egerally János és Perneszy Pál között 1629-ben.¹⁵² Nekik is csak egy-egy szoba, konyha, alatta pince, felette faépület jutott.¹⁵³ E két tornyon kívül istállók és egyéb gazdasági épületek is voltak a vár területén. Természetesen nem szabad gondolnunk, hogy mindenki itt lakott, akinek csak résztulajdona volt a várban, mert az uraságoknak kúriájuk is volt más helyütt, így pl. az Egerallyaknak Bozsolban. A mercennariusok, az őrség szintén kint lakott a faluban.

A vár története

1530–40 között nagyon nagy volt a török előzőnlés veszélye. Ezt igazolja Szentgrót megtámadása és Kőszeg ostroma is. Ahol csak tehették, várakat építettek, kolostorokat, kastélyokat képeztek ki várvédelemre. Így jött létre a keszthelyi ferences kolostorból a keszthelyi vár, Bérben pedig a kúriából a kis váracská.¹⁵⁴ Pontosan, hogy mikor történt ez a „quasi praesidiummá” való kiépítés, nem tudjuk, de az első említése már 1537-ből való, amikor első Ferdinánd Szapolyai hozzápártolt hős vitézének, Kápolnay Ferencnek ajándékozta a „béri castellumot”.¹⁵⁵ Ekkor a vár kapitánya Bakyth Pál, a későbbi győri majd szombathelyi várkapitány a volt. Ő így ír a királyhoz: „Most jutott a kezemre bizonyos Beer nevezetű várkastély, amelyben több, mint hatvan emberem van, akiknek forintról forintra vagyok kénytelen fizetni.”¹⁵⁶ Kápolnay egy Siófok melletti ütközetben lelte a halálát 1542-ben. A várat tartozékaival együtt azonnal elfoglalta Török Bálint hitvese, Pempflinger Katalin.¹⁵⁷ Ugyanezen évben betört a várba a cseszneki vár kapitánya Csaby Farkas Démi Répássy Ferencel, a későbbi béri kapitánnyal. Ez ellen azonnal panaszt tett a királynál a két élő tulajdonos: Béri János és sógora Csaby Basó András. „A várnagyot, ajtónállókat elkergették, és az ott lévő értékeket felrakták és elszállították.” Így szól a panaszuk. „A vár elvult látva hadiszerekkel és élelemmel.”¹⁵⁸ Majd bérből indul a további rabló hadjárat Peleske kifosztásával magával a béri castellánussal Répássy Ferencel a fosztogatók között.

1553-ban a király Nádasdy Tamásnak, a későbbi nádornak és Mérey Mihálynak, a későbbi királyi személyes jelenléti bírósági helytartónak adományozta az „erődde átalakított nemesi kúriát” a hozzátartozó javakkal.¹⁵⁹ Már be is akarták iktatni őket, amikor is ezt a család örökösei lehetetlenné tették minden királyi adománylevél ellenére.

Itt kell megjegyeznünk azt a fontos tényt, hogy a vár birtoklásával megannyi helység birtoklása volt kapcsolatban. Így a vár tartozékai voltak: Bér, Pusztapakod, Bozol egész possessioi és Vadkert egész predium, valamint Dabronc, Egyházaspakod, Egyházascsaford, Általcsaford, Batyk, Bagota, Kisvásárhely, Barba és Nyírlak possessokbeli birtokrészek.¹⁶⁰

E sok bizonytalanság, viszálykodás, gazdacsera a falu, de vele a vár elnéptelenedését is magával hozta. 1562-ben Bánffy István a szomszédos Zalaszeg ura azt jelentette Nádasdy Tamásnak, hogy Bér castelluma teljesen üresen áll két özvegyen kívül senki sem él benne, a török elfoglalhatja. Gondoskodjanak őrzéséről.¹⁶¹

A birtokkal együtt követelik Béri István leányági örökösei a nemesi kúriát is, amely „in modum castelli, seu fortalici” van kiképezve.¹⁶² De nemcsak foglalással, követeléssel jutnak egyesek a vár birtokába, hanem elzálogosítás révén is. Így már 1545-ben Béri János sógorának, Csaby Andrásnak zálogosítja el bizonyos kölcsön fejében az ő várrészét is.¹⁶³ Hasonlóképpen Szelestey Gábor Ányos Boldizsárnak 1576-ban elzálogosítja az ő részét.¹⁶⁴ Ez azért is nagyon fontos, mert így veszi lassan kezdetét az Ányosok uralma Bér felett. A nemrég, 1642-ben nemesi címet szerzett Beliczay György pedig a másik nagy uraságot, az Egerallyakat segíti elzálogosításával a béri birtokok közel kétszáz esztendő birtoklásához. 150 Ft-ért kúriáját, birtokrészeit „totalem et integram portionem castelli Ber” (a béri várkastélyban lévő egész részét) Egerally Györgynek, illetve özvegyének adja oda. Ez a György 1647-ben volt kapornak és Bér várkapitánya.¹⁶⁵

A 16. század végére a vár jelentősége egyre fogy, a lakosság nem talál benne menedéket. 1581–82-ben is a Rábától visszatérő portyázó törökök több foglyot hurcoltak el a faluból.¹⁶⁶ A 15 éves háború bizonytalanságában is a krími tatárok elől inkább a nádasokba menekül a lakosság, mint a vár oltalmába.¹⁶⁷ (1596) Ezután lett Orbányos György a vár kapitánya. Előtte senki várúrról és várkapitányról nem hallunk.

Az egyik jelentős egyéniség a vár történetében Ányos Boldizsár fia, Ányos Kristóf, aki 1599–1608-ig volt a falu ura. Ő magáévá teszi a vár ügyét, 1602-ben elzálogosítja Eszéky Mártonnak Német Újvár parancsnokának 200 Ft ellenében Nárai Vas megyei faluban lévő birtokát, hogy béri várában fizetni tudja a zsoldosokat.¹⁶⁸ 1605-ben Batthyány Ferenchez küldött levelében panaszkodik: „Én itt vagyok Bérben, tudja Nagyságod ezen háznak minden állapotját, mind pedig erőtlén voltát, hogy ez nem oly erős, hogy én valaki ellen tusakodnám.” A király vitézei a legutóbbi pártütésnél (Bocskai) pusztán hagyták, s kb. 10 emberével tartózkodik benne. Kéri, hogy legalább 10 embert küldjön segítségül.¹⁶⁹ Tájékoztatja a Dunán-inneni haderők főparancsnokát a pártütők mozgólódásairól, többek között, hogy a

szomszéd Hagymássy „igen fenekedik ellenük, és fejükre akarja gyűjtani a kastélyt.” Ibrahim basa Némethyvel (egy másik pártütő vezér) Szentgrót alá készül, előhada már meg is érkezett.¹⁷⁰

A várnak nagyobb jelentőséget végvárrá való nyilvánítása adott Kanizsa elfoglalása után.¹⁷¹ (1613) A Kanizsa elleni végvári rendszer tervében Bérre 25 lovast és 50 gyalogost javasoltak 1610–1620 között.¹⁷² 1621-ben felsorolja egy irat a katonák neveit, létszámuk: 1 tizedes, 9 gyalogos, lovas nincs.¹⁷³ A portyák következtében 1630–37 között a vár vesztesége 33 fő.¹⁷⁴ III. Ferdinánd király is azt kívánja Batthyány Ádámtól, hogy Bér védelme 6 lovasból és 20 hajdúból álljon.¹⁷⁵ E 6 lovas és a 20 hajdú zsoldja 1633-ban havonta 76 Ft 30 kr.¹⁷⁶ 1637-ben pedig: „Specifikacion Was zu bezahlunk der Canisischen Grenzen auf ein Monath sold netto vornöthen Bér Ft 125” (Kimutatás, hogy mennyit kellett fizetni zsoldra havonta a kanizsai végeken Bér szükségletére.)¹⁷⁷

1638-ban Batthyány Ádám seregszemle járáti tárgyalására Ányos János ment le, mint kapitány. Még a következő évben is ő a kapitány, majd 1640-ben fia, Péter váltja fel. Ő alatta két tizedes és 18 gyalogos áll a vár védelmére.¹⁷⁸

1644 a várvédők hősiez tüzkeresztségének az esztendeje, a sok török portya végül is a vár megostromlási szándékához vezetett.

1644 július 5-én Ányos Péter azt írja Batthyáynak Kiskomáromból: „Nagyságodnak tudomására akarom hozni, hogy 5-én egy velem szembe jövő polgár hozta hírül, hogy tegnap, azaz hétfőn a szentgróti dzsidások (könnyű lovasok) sok ideig harcoltak Szt. Miklós (templom) felől a kanizsai vitézekkel, úgy annyira, hogy szegény Bért is nyerték.”¹⁷⁹ A kanizsai törökök a béri várat akarták megostromolni, de a szentgrótiak szorították őket, és szemben velük pedig a béri őrség kitörve a várból összezsapott. A török erre visszavonult a falun keresztül, és bosszújában felgyújtotta a falut, valamint 5 férfit és 2 leányt vitt el. Batthyány Ádám Esterházy Pál nádornak azt jelentette: „a török Bért felégette”.¹⁸⁰ A Haditanácsnak pedig: „a kanizsai törökök portyázva, midőn Bér várát megkísérelték ostromolni, azok ellenállni akarván, a mieink közül több, mint 20-an maradtak ott.”¹⁸¹

Ettől kezdve Batthyány elrendelte, hogy minden észlelhető török megmozdulást jelentsenek.¹⁸²

1647-ben már Buday György kapitánytól kéri Batthyány Ádám a szolgáló katonák összeírását.¹⁸³ Ugyanezen évben egy nagyszabású lakodalom is lezajlott a vár falai között. Pethő Miklós Vasmegeye szolgabírája tartotta Ányos Kristóf Zsigmond nevű fia özvegyével a lakodalmat a végházban. A meghívott kapitány már Egerally György.¹⁸⁴

1648-ban Buday Benedek béri vajdát a körmendi úriszéken perbe fogta

Nagy Imre és Nagy János tizedesével és más hadukkal együtt a veszprémi püspök, hogy már három év óta nem fizetnek bortizedet.¹⁸⁵ Ki tudja, e vesztérhes időben volt-e egyáltalán termésük. Ők magukat nem tartották mint – várvédő vitézek – semmiféle tized fizetésére kötelezőnek. Zsoldot igen rendszertelenül kaptak, és nagyon sokszor el is maradt az, megélhetésük a bortermelésből volt. Magának a kapitánynak sem volt más jövedelme, mint a hegyvám. A püspöknek 20 akó járt volna évente. Nagy volt a szegénység. A szentgróti és béri vitézlő rend tagjai imígyen panaszkodnak Batthyánnak: „Botokkal s csaknem mezíttelenül költetik öfelsége kapuit őriznünk”¹⁸⁶

1649-ig a török által okozott kár: 4 személyt vittek el és 24 lovat, 2 személyt megöltek.¹⁸⁷ Kellene a várba egy vajda és 10 gyalogos.¹⁸⁸ 1650-ben 20 gyalogos részére küldenek posztót, és Ányos Péter 1653-ban 10 lovas megfogadására kap még posztót.¹⁸⁹ Így töltődik fel lassanként a csatározásokban és portyázásokban történt megfogyatkozás. Az 1655. évi országgyűlés szerint Bérben 30 lovasnak és 20 gyalogosnak kell lenni.¹⁹⁰

A veszprémi püspökkel tovább folytatódnak a perek. 1673-ban Tóth István gyalogos vajda lesz a vádlott és gyalogosai. Ezek között van öreg Kis János, Dobos Márton és többen pakodiak. Kissenyei Sennyei István veszprémi püspök a körmendi vármegyegyűlésen tárgyalatja ügyüket, és kötelezheti a bortized megfizetésére őket.¹⁹¹

A török rabló portyák csak rádupláztak a nép szenvedéseire. Tóth István vajda írta meg levél formájában ez irányú panaszait. E levelek 1681–82. között kelteződtek, és hátlapjukon ez áll: „Az békesség alatt történt excursiok Consignatioja” azaz a „béke ideje alatt történt portyázások feljegyzése”.¹⁹² Maguk az események 1678. és 1681. között zajlottak le. Csak ami a várra vonatkozik, az álljon itt.

„1680. Szentháromság vasárnapján Német Gyurkó renegát egészen a vár erődtímenyéig tört előre számos törökkel, de csak egy lovat tudtak zsákmányolni.”

„Ugyanebben az esztendőben Szt. Mihály napjának táján viszont éjszakai időben ólálkodtak a renegát vezette törökök a végvár körül, de mikor látták, hogy nem jutnak zsákmányhoz, ... visszatértükben a szentgróti szőlőhegyen néhány katonát kínoztak meg.”

Az előző idők szenvedéseiről pedig Ányos Péter várkapitány ír kimerítően, aki levelezésben áll Batthyány Ádámmal 1641–1659-ig, és leveleiben leírja a saját török fogságát és a Zala völgye népének sok szenvedését.

1680 és 1690 között „A végbeli szabad legények száma Bérben 5 tizedes alatt 42 fő.”¹⁹³ A török elleni felszabadító harcokra Bérből 5 lovas és 10 gyalogos vonult táborba.¹⁹⁴

A végvár még 1688-ban is 60 hajdúval rendelkezett a Haditanács ösz-

szeírása szerint, de 1687-ről az áll, hogy a kapitány tiszte nincs betöltve.¹⁹⁵ Ekkor a létszám 10 lovas, 18 gyalogos, élükön 2 tizedes és 1 zászlótartó.¹⁹⁶

1692-ben még lakták. Kormányos István és felesége nyilatkozata: „Bér praesidiumban élnek”!¹⁹⁷ Még 1701-ben is oppidumnak seu praesidiumnak nevezik Bért. Tehát még mindig megvan a vára.¹⁹⁸

Tudjuk, hogy a vár egy része csak boronafallal épült, és így örökös tatarozásra szorult. Jelentőségét elvesztve nem nagyon törődtek vele. A végső sorsáról így nyilatkoznak egy 1733-ban megtartott tanúkihallgatáson: „Szala Béri Kastélnak egy fala midőn fönt állott, azt néhai Horváth Ferenc uram hordatta el és a mostani Kastélnak fundamentomába rakták.” (Kígyós János 53 éves nyilatkozata.) Más tanúk pusztulását 1664–65-re teszik. De, amint fentebb láttuk, a vélemény nem helytálló, inkább Bér pusztulására vonatkozik. Viszont a köveinek sorsáról Páll Mihály így nyilatkozik: „A Tégglájának egyik részét pakodi templom épületire vitette néhai Horváth Ferenc uram.”¹⁹⁹

Ennek az elhordásnak emlékét őrzi a Cigányrét alatt a Zala medrének kavicssal való feltöltése és a Cigányrét békás tavai. Ez utóbbiakból készítettek töltést a réten át, hogy rövidebb úton vihessék az épülő új kastélyhoz a vár lebontott épületanyagát. A békák tehát azt brekegik éjente: „Hol volt, hol nem volt ... volt itt egyszer a közelben egy kis vár.”

A Plébánia története

Bért már 1121-ben említi egy oklevél, az al mádi bencés kolostor kapta ajándékba a fél falut öt családdal és egy vincellérrel.²⁰⁰ Minden bizonnyal a lakosság lelki igényeiről is az apátság gondoskodott. Majd 1251-ben a szomszédos Batykot, Bér későbbi filiáját,²⁰¹ továbbá 1254-ben Pakod egy részét,²⁰² Barlabáshidát, amely Bér Zalán túli részét is magába foglalta, a türjei premonstreiek kapták meg. A hívek gondozását ők látták el. Batykon egy haranglábat is örökölték harangozóval együtt.

A béri Plébánia alapítását a 14. század elejére tehetjük, Pósa fia János fia István és Pósa fia Márk idejére. Egy 1392–1393. évi osztozkodásban ugyanis az áll, hogy „miként annak idején, úgy most is” a szétosztandó birtokból, amely a fenti földesurak még meg nem osztott birtokát jelentette, „a Szent Miklós templomban szolgáló papoknak örök időkre egy egész sessiót hagynak.”²⁰³

Az első béri plébános név szerinti említése az 1333-as pápai tizedjegyzékben található meg.²⁰⁴ Az 1311-ben tartott viennai zsinat a Szentföld visszaszerzésének költségeire tizedadót állapított meg. Magyarországon csak XXII. János pápa felszólítására hajtották végre. Ez a behajtás 1337-ig tartott.

Ortvay Tivadar ennek alapján állította össze „Magyarország egyházi földleírása a 14. század elején” című művét. Az I. kötet 292–297. oldalán a negyedik helyen tárgyalja a veszprémi Egyházmegye zalai főesperességét és plébániáit. 137 helyet sorol fel, jelezve a kerületet, amelyhez a helység tartozik. A 12. sorszám alatt Zalabér e felsorolásban a sümegi kerületbe tartozott Beer, Beel néven, Boch, Bozarek és Végeg, Véged filiákkal.

Békefi viszont ugyanezen pápai tizedjegyzék szerint Batykot, Zalavéget, sőt Dötköt is plébániának tünteti fel saját templommal.²⁰⁵ Papjaik fizetik a tizedet, Zalavég pl. 14 dénárt. (Boch, Bozarek papja Bertalan nevű). Kinek van most igaza? Valószínűleg az utóbbinak. Nekünk most azonban egy a lényeges: Zalabér már 1333-ban plébánia volt, plébánosa Pál. E pápai tizedjegyzék szerint a veszprémi egyházmegyében nem kevesebb, mint 498 plébánia volt. (a fehérvári püspökség területe is beletartozott.) Mai területén – tehát a fehérvári nélkül – 414 volt a plébániák száma.²⁰⁶

Zalabéri plébánossal találkozunk még 1357-ben,²⁰⁷ esperessel 1360-ban,²⁰⁸ káplánnal 1437-ben.²⁰⁹ A közeledő hatalmaskodások jeleként 1489-ben Béri Boldizsár a Pál nevezetű plébános jószágait hajtatja be a legelőről.²¹⁰

Jött a romlás százada. Vidékünkön még nem is annyira a török, hanem inkább a haza saját fiai okozták a romlást. Az országos ziláltság ide is elhatott. A földesurak vetélkedései, perlekedései, harcai egymás ellen elnéptelesítették a falut.

A középkor 487 plébániájából a 16. század elejére csak 30 maradt, a század derekán pedig már csak öt. Padányi Bíró Márton püspök is így számol be 1757-ben: a 16. században csak 30, emberemlékezet óta fennálló plébánia létezett az egyházmegyében. Ezek között volt Zalaszentgrót is.²¹¹

Gáspár mester, egerszegi plébános 1555. évi vizitációjában Bér a kapornaki kerülethez tartozott, de plébániája szünetelt és temploma romokban hevert.²¹² Hogy mennyire a belső ellenség áldozatai lettek a templomok, bizonyítja a szomszéd helység, Zalaszeg (Aranyadi hegy) temploma is, amelynek templomát a rablók törték össze.²¹³ Nálunk Démi Répássy Ferenc, a későbbi várkapitány segítségével foglalta el a béri várat Csaby Farkas, a cseszneki várkapitány özvegyének a fia, és pedig alattomos és erőszakos módon. Majd ugyanez a Répássy az Eördögh testvérekkel összefogva rátört a peleskei várra rabolva, gyilkolva. Ez a felfelé törtető kisnemes szívesen gyarapította birtokát az egyház rovására. Mindez 1543-ban történt.²¹⁴ Így nem csodálkozhatunk, ha a plébános, meg a nép is elmenekült, a templom hanyagságba ment, és egyre inkább romhalmazzá vált. Nem is éledt a templom és a plébánia újjá legkevesebb hat évtizeden át. Oly bizonytalan idők voltak ezek, amelyekben különben is örökké a töröktől kellett rettegni és a portyá-

zók elől bujkálni. Uraságok is eladták itteni javaikat „in hoc praesenti turbulento tempore” azaz „ebben a jelenlegi zavaros időben”, hogy „in loco pacatiori” azaz „békésebb helyen” keressenek új otthont.²¹⁵ Többeket fog-ságba hurcoltak, majd a kilencvenes években a nádasokban bújt meg a környék népe, mert a vár nem nyújtott biztos menedéket. Csak Ányos Kristóf várkapitány, béri földesura idejében (1599–1608) változott egy kissé a helyzet. Ő annyira magáévá tette a vár védelmét, hogy Vas megyei Nárai birtokát is képes volt zálogba adni, csakhogy zsoldosait fizetni tudja. Most már a király is kezd törődni a várral, minthogy Kanizsa eleste után Bér is csakhamar végvárrá lett. A várról való gondoskodás magával hozza a várvédőkről való gondoskodást is. Ez lelki szempontból is értendő. Talán így magyarázható, hogy hamarosan jelentkezik egy pap, de ő már protestáns lelkész, valószínűleg evangélikus. Almássy Gergelynek hívják.²¹⁶ 1639-ben együtt ment a várkapitánnyal, Ányos Jánossal tanúskodni egy jobbágy szabadon bocsátása ügyében.²¹⁷

A reformáció nagy iramban száguldott végig az országon. A protestánsok lett főurak nagyban segítettek a terjesztésben. Így környékünkön a Nádasdyak, Répássy várkapitány, azután a szentgróti Hagymássyak. Türrén ez utóbbiak a prépostságba is beültek szétkergetvén a konventet és elűzve az utolsó prépostot is. (1606) Papgyilkosság is történt, a szentgróti vár katonái agyonverték a zalaszei papot Bérbe jövet.²¹⁸ Így környékünkön is lehettek bőven protestánsok, hisz maga Végéd 1661-ben „anyagyülekezetnek” számított.²¹⁹ Maga Krizmarics, a későbbi béri plébános húsz év alatt nem kevesebb, mint 74 lutheránust jegyzett be az áttértek közé.²²⁰ A protestáns prédikátor valószínűleg a katolikus templomban működött, minthogy az 1644. évi török betöréskor a szentgrótiak a Szent Miklós templom felől harcoltak a kanizsai csatározók ellen.²²¹

Maga a kapitány, Ányos Kristóf Bocskai ellenes volt, noha a szomszéd Hagymássy sokszor megfenyegette, hogy rágyújtja a várat. A környék behódolt Bocskai vezérének, Némethynek.²²² De Bethlennek már behódolt az egész Dunántúl, sőt az Ányosok által annyira tisztelt Batthyány is Bethlen oldalára állt. A nikolsburgi béke megerősítette az 1606. évi bécsi béke és az 1608. évi országgyűlés rendelkezéseit, amelyek a protestánsoknak nagyobb szabadságot adtak. Talán ez is belesegített, hogy Bérbe protestáns lelkész került.

II. Lipót elég radikális eszközökkel akarta a birodalom vallási egységét visszaállítani. Ez szülte a Thököly-féle kuruc mozgalmat is. A végváriak, amelyek közé Bériek is tartozott, rendszerint rendelkeztek lelképászorokkal. Ezért panaszkodik így az 1681. évi országgyűlés (Sopron) többségében már katolikus küldöttsége: „Muraköz és a végvárak kivételével alig van öt

katolikus pap Veszprém és Zala megyében.”²²³ 1678-ból ismerjük is a béri plébános nevét: „Pétesházi Mihály Béri Plebanus”²²⁴

Templomról is tudunk már 1644-től kezdve. Ányos Péter várkapitány jelenti Batthyány Ádámnak, hogy a kanizsai törökök Bért is elfoglalták és felégették. A szentgróti vitézek „Szent Miklós felől” harcolnak ellenük.²²⁵ Ez a Szent Miklós a templom védőszentje és egy olyan fogalom, mint ma a Szent János, azaz egy kápolna. Ugyanezzel a Szent Miklóssal találkozunk 1719-ben is, amikor az első plébános egy bizonyos „Szabó Istvánt” a béri Szent Miklós templomban temet el.²²⁶

A 17. század utolsó negyedéből a fent említett plébánoson kívül nem ismerünk más béri papot, de ismerünk a környékünkön működő „licentiátust”. Ugyancsak a zalabéri Halottak Anyakönyve őrizte meg egy pakodi licentiánus nevét és emlékét.²²⁷ Farkas István 1718-ban halt meg 84 éves korában, a pakodi Szt. Margit templomban temette el az első béri plébános. 48 éven át működött a környéken, mint licentiátus, azaz civil léte re keresztelt, prédikált, temetett, esketett. 1660 és 1670 között kezdhetette meg működését.

Dr. Petrák Mihály: „Acsády Ádám veszprémi püspöksége” című könyvéből olvassuk, hogy 1700–1710 között 11 plébánia alakult újjá, köztük a zalabéri is, bár plébánosa és anyakönyvei csak 1718-tól vannak.²²⁸

Az 1726-os összeírás 58 plébániáról számol be – köztük Zalabérről is – ahol frissen épült a templom.²²⁹ 1735-ben 86 az Egyházmegye plébániáinak a száma.²³⁰ Zalabér az egerszegi kerület 14 plébániája között van. Híveinek száma: 100 pár. Filiái ez időben: Pakod és Batyk. Krizmarics plébános 1745–1747 között összeírta az egész plébániáját.²³¹ Ezen összeírás szerint Pakod, Batyk és Véged a filiák. Pakod 1754-ben már különvált, ismét önálló lett. Ez idő tájt a plébánia híveinek száma: 1197 lélek.²³²

Még 1748-ban is a zalaegerszegi kerülethez tartozik „Zalabér” és így nemcsak a Krizmarics-féle összeírásból ismerjük a plébánia adatait, hanem az egerszegi kerület Canonica Visitációjából is.²³³ Eszerint lakói magyarok, némettel vegyesen. (Batykon van kilenc német család Krizmarics szerint), a lakosok katolikusok, kevés lutheránussal és kálvinistával. (Batykon 8 pár, Zalavégen 6 pár Krizmarics szerint) A protestánsok gyermekeit a katolikus parochus kereszteli. Filiák: Pakod Szent Margit templommal, 100 lakóházzal; Batyk faharanglábbal, 54 házzal; Véged most restaurált templommal Szent György tiszteletére, 44 házzal; Dötk 9 házzal és maga a máter 84 házzal. Az egész plébánián van 907 gyónásra képes lélek, a nem katolikusok száma 17.²³⁴

1757-ben Zalabér a kanizsai kerülethez tartozik.²³⁵ Csupán Zalabérben 617 lélek van, 140 pár és 29 özvegy.

Amint fentebb láttuk, Szolmotz László, az első plébános egy Szabó László nevezetű egyént temetett el a templomban. Ez azt jelenti, hogy az illető nagy jötevője volt a plébániának. Valóban arról tudunk, hogy a Szabóknak zálogbirtokuk volt a mai plébánia körül, ezt adhatták a plébánia javára. E zálogbirtokot Horváth Ferenc uraság apósától megkapta, de – úgy látszik – valószínűleg sose váltotta vissza, mivel a földesúr volt megbízva a császári rendelet alapján, hogy az újonnan alakuló plébánia fundusáról gondoskodjon. Ezt látszik igazolni az 1733. évi összeírás, amely megemlíti, hogy a plébánialak jó karban van, csak a helyének jogi kérdése nincs még tisztázva.²³⁶ Ez az összeírás egy új plébánialak megépítését ajánlja – úgy tűnik fel – a plébánia és a templom nagy távolsága miatt is. Így érthető, miért van Zalabérben olyan messzire (1000 lépés) a plébánia a templomtól. Hogy a Szabóktól a plébánia esetleg egy ideiglenes fatemplomnak való épületet is kapott, az az írásból nem világos.

1751-ben a hívek áldozatkészségéből bővítették a zalavégi templomot. A batyki szintén a hívek adakozásából épült fel 1769-ben.²³⁷ Zalabérben 1762-ben Krizmarics nagy hagyatékából, az uraság és hívek hozzájárulásából épült fel a mai, az előbbinél nagyobb befogadó képességű templom, a kápolna pedig a hegyi lakók és a szőlőtulajdonosok alapításából 1799-ben.²³⁸

Az 1778. évi Can. Vis. azt mondja, hogy a plébánia hívei mind katolikusok.²³⁹

Falu:	össztlakosság:	ebből gyónásra alkalmas:
Zalabér	749	568
Batyk	642	417
Véged	542	377

A püspök már 1815-ben beigérte a káplánt, noha a plébános nem óhajtotta. A püspök kikötése az volt, hogy legyen szoba a káplán részére. Horváth Nep. János uraság fel is kínált a kastélyban a számára kedvenc káplán részére egy lakrészt, de az Egyházmegyei Hatóság ezt az ajánlatot nem fogadta el. Így az uraság a plébánián építtetett egy káplánszobát 1837-ben.²⁴⁰ Úgy tűnik fel ebből a rendelkezésből, hogy ez ideig nem volt hivatalos káplán Zalabérben, noha már vagy száz évvel ezelőtt rendszeresen jártak ide ferences atyák kisegítésbe.²⁴¹ Így 1744-ben P. Bernardiusz, P. Hulyák Ilés, P. Antalffy Bonaventúra (1751–1754), P. Szécsenyi Róbert (1754–1756), P. Szalay György, majd 1833-ban P. Amandus és 1837-ben P. Ciril. Tulajdonképpen az első hivatalos káplán Hámos József volt, aki később a falu plébánosa lett.²⁴²

1834-ben leégett a zalavégi templom egy nagy tűzeset kapcsán.²⁴³ 421 Ft-ot kapott a szomszédoktól. Legtöbbet Fekete Imre, a plébános kocsisa adta, 150 Ft-ot. Még a zalabéri kápolna is segítette a saját pénzkészletéből 50 Ft-tal.

1778-ban a sümegi kerülethez tartozott a zalabéri plébánia és abban is maradt 1900-ig, amikor is a szentgróti kerületbe osztották be.²⁴⁴

1828-ban Zalabérnek 707 lakosa volt: 668 katolikus, 39 zsidó.²⁴⁵ 1836-ban 896 lakosa volt: 869 katolikus, 6 evangélikus, 44 zsidó.²⁴⁶ Az 1838-as a Can. Vis. szerint Zalabérben 843, Batykon 570, Csapón 61, Végeden 552 a katolikus hívek száma. Összesen az egész plébánián 2026 lélek.²⁴⁷

A plébánia helyzetében jelentős változás nem történt, a filiák is megmaradtak. 1945-ben aztán Zalavég megint különvált. Erdélyből egy menekülő szerzetes itt állapodott meg, a híveket gondozásába vette, és azok kérésére a veszprémi püspök, Mindszenti József, a későbbi bíboros hercegprímás, önállóvá tette Zalavéget és az első plébánosává az említett szerzetest, Beke Kázmér, P.Zénó ferences atyát nevezte ki.²⁴⁸

Zalabérben magában a felekezeti megoszlás imígyen nézett ki.²⁴⁹

	1877	1900	1910	1920
római katolikus	983	1171	1266	1318
görögkeleti	1	–	–	1
református	1	1	2	5
evangélikus	9	6	12	9
izraelita	95	72	63	51

A templom

Zalabér község azzal a különlegességgel dicsekedhet, hogy területén már a honfoglalás előtt katolikus templom állott. E templomot még a község elődjében, a frank Salapiuginban Pribina mosaburgi (zalavári) szláv fejedelem építtette Szt. Hradbertus (Rupert) tiszteletére, Liutprand érsek szentelte fel. E templomot minden tartozékával együtt a salzburgi érseknek adta át örökös használatra. Ez 871 táján történhetett.²⁵⁰ E falut és templomának helyét a Balaskó környékén sejtjük.

A honfoglalás utáni időkből az első vallási vonatkozású hír 1251-ből való, amikor is a türjei premontreiek Batyk községgel együtt egy harangozót is kaptak, Pecsúr nevűt.²⁵¹

Egy 1392. évi osztzkodás oklevele már egy, a század elején létező templomra utal.²⁵² E szerint már az első Pósa-fiak úgy rendelkeztek – és ők

is azok példáját követik – hogy a Szentgróti Miklósnak és fiának a Vadkertre menő úttól délre jutó birtokrész mellett egy teljes sessiót adnak a „Szt. Miklós templomnak és a benne most és majdan működő papoknak”. A templom ott állt, ahol a mai.

Békefy Remig „A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban” című munkáját az 1333-as és 1334-es tizedjegyzék alapján szerkesztette meg.²⁵³ Térképmellékletére Bért is az egyházas helyek közé rajzolta be. Természetesen, ahol pap van, ott istentiszteleti hely is van. Nem így fordítva. Így Zalabérben biztosan létezett templom a következő időkben: 1357-ben, 1437-ben, 1498-ban. 1468-ban pedig kimondottan a templomot említi egy oklevél: ugyanis március 5-én a béri templomban tett esküt Kecskédi Lászlóné, Béri János unokája arra, hogy a bagotai (Szentgrót mellett) birtok nem örökölt, hanem vásárolt birtok, így unokatestvére, Klára asszony nem hagyhatta jogosan az örményesi pálosokra.²⁵⁴

„Az ellenség járta földön elnéptelenednek a községek, a templom hívek nélkül árva marad s nem lévén gazdája, egy ideig dacol az idő viszontagságaival, majd lassan romlásnak indul. Ez a helyzet öt községben: Palinban, Zalabérben, Pacsán, Dötkön és Alibánfán.” Ezt írja Pfeiffer tanár úr „A Veszprémi Egyházmegye legrégebbi Egyházlátogatásai” című könyvében.²⁵⁵ Pfeiffer professzor fenti állítását Gáspár mester, egerszegi plébános 1555-ben végzett látogatásainak tapasztalataira alapozza. E látogatást Köves András püspök rendeletére Szepetneki Gáspár örkanonok számára végezte. A kapornoki területet is bejárva Csány, Kehida, Koppán, Csáford után Zalaszegre érkezett, ahol rablók által összetörve találta a templomajtót, majd átjött Bérbe, és csak ennyit jegyzett fel: „Bel vacat, ecclesia desolata est”, azaz: „A plébánia szünetel, a templom romokban hever”. Ki művelte ezt, hisz a török még nem járt itt? A földesurak, várurak egymásközi acsarkodásai, villongásai a gyarapodási mohóság a templomot, a plébániát sem kímélte. Ezután pedig nem olyan idők következtek, hogy templomépítésre valaki is gondolhatott volna, hisz a török portyázók elől szüntelen bujkálni kellett, és örülhettek szegény jobbágyok, ha életüket meg tudták menteni.

A béri vár végvárrá nyilvánításával kezdett a helyzet egy kicsit javulni. Ha máshol nem is igen volt pap, de a végeken tartottak papot és így természetesen istentiszteleti helyet is. Bérnek is lehetett valamiféle temploma már a falu török általi lerohanásakor, 1644-ben. Ányos Péter várkapitány leveléből, illetve Batthyányhoz intézett jelentéséből ezt olvassuk: „...tegnap úgy, mint hétfőn a szentgróti vitézek sok óráig Szent Miklós felől harcoltak az kanizsai vitézekkel ... úgy annyira, hogy szegény Bért is nyerték ...”²⁵⁶ Szent Miklós itt templomot jelent, éppúgy, mint napjainkban még mindig a Szent János (kápolna). Szomoltz, az első plébános is ezt jegyezte be a Ha-

lottak Anyakönyvébe: „1719. január 7-én az Úrban elhunyt 70 éves korában Szabó István, a béri Szent Miklós templomban van eltemetve...”²⁵⁷ Mintha a név folytonossága a hely folytonosságát is igazolná. Ez a templom természetesen csak fából készült,²⁵⁸ 1726-ban váltotta fel a kőtemplom. Legfeljebb amiatt gondolhatunk e templom külsőbéri helyére, mert a szentgrótiak a plébánia felől érkezhettek először az Agaréthez, ahol a törökök tartózkodási helyét feltételezzük. Ennek viszont ellentmond az a tény, hogy a várhoz vezető út a templomnál kezdődött. 1678-ból a plébánost is ismerjük, a fent említett időben viszont egy protestáns lelkész.²⁵⁹

Az a hiedelem, hogy a Nemestemetőben vár volt és benne várkápolna, amelynek harangjait lelőtték volna a törökök, és azok a Zalába gurultak, hamisnak bizonyul, minthogy a Nemestemetőben nem volt vár, legfeljebb kápolna, de erről sincs semmiféle adatunk.²⁶⁰ Sőt még a létező várban sem volt kápolna, mert az egész vár nagyon kicsi volt. A szomszéd Zalaszegről is ugyanez a legenda kering: fent az aranyadi hegy végső nyúlványán templom állt, és annak a harangja hasonló sorsra jutott. A templom létezése hihető. Igazolják a környéken fellelt sírok, meg maga a plébánia létezése.²⁶¹

A katolikus Egyház újjászervezésével, amely békésebb időkben, úgy 1711 után vette kezdetét, Zalabér egyházi vonatkozásban is hamarosan helyreállt. Már 1718-ban ismét van plébánosa, anyakönyvei és istentiszteleti helye.²⁶² Ezt a fából készült templomot 1726-ban egy kőtemplom váltja fel, ezt az uraság építtette.²⁶³ A veszprémi papi jövedelmek összeírásai erről így emlékeznek meg: „Ecclesia noviter erecta, nullius sancti adhuc dicata” azaz „újonnan épült templom eddig még védőszent nélkül”, avagy „épülő templom”.²⁶⁴ 1733-ban pedig: „Habet ecclesiam recenter aedificatam” azaz „újonnan épült temploma van”.²⁶⁵

Ez a templom szilárd anyagból épült, benne foglalt helyet a kriptá is, amelybe az Ányosokat és utódaikat, a Horvátokat temették. Benne volt Krizmarics sírja is az oltár előtt. Egy oltára volt hordozható oltárkövel, sok képpel. Új volt a szószék, nagyon szépen kifestve. Kelyhe egy volt paténával, rézből. Hat kazulája volt, két albája, két palástja, egy véluma, egy misekönyve, öt kisebb-nagyobb zászlója, két csengője, egy nagyobb harangja. Természetesen több kehelyruhája stb. Adóssága: 40 Ft.

A torony keresztjét 1745-ben, Szt. Simon és Júdás ünnepén prédikáció közben iszonyatos robajjal ledöntötte a szélvész.²⁶⁶ Ünnepélyes keretek között helyezték vissza. A temető itt is a templom körül volt.

Ez a templom eleve kicsinek bizonyulhatott, mert Krizmarics plébános valóságos vagyont gyűjtött egy új templom építésére, és meg is lehetett benne a szándék, hogy még a saját plébánossága alatt megvalósítja tervét. Nem telt bele sok idő, és az új templom máris felépült. Az 1778. évi Can. Vis. így ír

az új templomról: „A templom szilárd anyagból épült elsősorban Krizmarics kegyes hagyatékából, a földesurak és a nép hozzájárulásával.”²⁶⁷ Az építkezés gondja már Farkas István plébánosnak jutott, aki 1762-ben építtette fel a templomot. Nem lévén *Historia Domus*, a Halottak Anyakönyvének II. kötetében jegyezte fel ezt az eseményt. Így ír: „Anno 1762 ex fundamentis novis aedificare incepi Ecclesiam Szalaberiensem partim ex piis praesertim praedecessoris mei legatis, partim industrialibus privatisque connatibus Stephani Farkas eorum civium Szalaberiensium.”²⁶⁸ Az uraságokat nem említi, csak Krizmarics hagyatékát, s a saját és a polgárság adakozását. Állítólag az új templom, tehát a mai templom tornya a régi templomé. (Legalábbis részben.)

E templomnak a felszerelése 1778-ban a következő:²⁶⁹ Két oltár hordozható oltárkövel. (az egyiket Farkas plébános szerezte be), két kelyhe van, az egyiknek ezüst a kupája (ez is Farkas szerzeménye), a másik csak réz, a paténák is rézből, de mindegyik jól aranyozva. Egyetlen cibóriumuk, kupája ezüstműből. A monstrancia is réz aranyozva és ezüst figurákkal ellátva. Van egy ezüst pacificále (kézi feszület), 2 aranyozott ezüst pixis szentolajoknak, 3 kicsi és egy nagy feszület, 8 miseruha, amelyből 3 foszladozó. Egyikről ezt jegyezte be Farkas plébános: „Casulum unam emi cum accessoribus apparentis Ft18” a másikról viszont: „Unam casulam renovári cunavi quae partim ex bisso rubeo, partim ex flavo ... Ft 6” Még a következőket jegyezte fel: „Albát vettem humeráléval, karinget, purificatóriumot, azaz kehelyruhát korporáléval 15 Ft.” Albája így öt van a templomnak. Miskönyvet is vett, az így kettő van. Nem említi a vizitációs jegyzék a vállkendőt, a füstölőt és a baldachint. Ezeket is Farkas plébános vásárolta. Zászló bőségben volt, az orgona rosszminőségű, a szószék viszont jó állapotban van. A templomnak van három harangja: egyik két mázsa és néhány kiló, a másik egy mázsa néhány kiló, és a harmadik nyolcvan kiló körül van. Keresztkútja azonban nincs a templomnak.

A templom jövedelme részben harangozásból, részben pedig a perselyből és más adományokból származik. Ez 1778-ban 73 Ft 70 kr.-t tett ki.²⁷⁰ A pénztárban közvetlenül 10 Ft volt. Adóssága nincsen a templomnak, sőt 6%-os kamatra kiadott tőkéje van 365 Ft. E tőkét Ács György, templomatya őrzi és kamatját ő szedi be. Minden évben elszámol a plébánossal. Az 1772. évről három hold föld is fel van jegyezve, amelyet Majlát Molnár János hagyott a templomra. De ennek későbbi sorsa tisztázatlan.²⁷¹

Ez az 1763-ban elkészült új templom leégett és nagyon romossá vált. Így hát alapos renoválásra szorult. Ez a Zalabéri Horváth család áldozatkészségéből meg is történt 1796-ban. Ezt a dátumot tartják a templom építési idejének. A főbejárat feletti dátum is csak egy alapos renoválásról beszél.

A fekete táblán ez áll: „p[er]la LiberaLitae faMILiae horVáth de szaLaber Laetae sVIs qVasi rVINIs reVIXIt”, magyarul: „A szalabéri Horváth család kegyes jóságából mintegy a romjaiból éledt örvendezve újjá.” A nagybetűk az 1796-os évszámot adják. 1795 után Szalay plébános nagy mértékben gyarapította és buzgóságával gyarapíttatta a templom felszerelését. Ő is a Halottak Anyakönyvébe jegyezte fel szerzeményeit: pxiseket az olajok részére, pluviálét stólával, hordozható körmeneti lámpákat, ministránsruhákat és ami a legfontosabb, készíttetett a sekrestyébe egy öltözőszekrényt. Ez utóbbi 47 Ft-ba került és még ma is szolgálja a sekrestyét.²⁷²

1803-ban Horváth József uraság özvegye, Ugranovits Franciska igazán értékes felszerelésekkel ajándékozta meg a templomot.²⁷³ Ugyanezt tette Abonyban is, ahová rokonsága mellé visszaköltözött. Itt is, mindenkit megelőzve, az új főoltárra 200 Ft-ot adott. A zalabéri templomnak juttatott tárgyak mind ezüsthől vannak és ezek a következők: egy klasszicista stílusban készült kehely, peremén a bevesséssel: „Francisca Ugranovits relicta vidua Sp. D. Josephi Horváth de Szalabér, hunc calicem fieri fecit. Anno 1803.” Ugyancsak az előbbi stílusban egy örökmécses (ez a férje ajándéka), egy barokk füstölő törökös díszítésű tömjéntartóval, feszület Szent Kereszt-ereklyével, egy pacificale. Az ezüst tálcát ezüst ampolnákkal leánya Erzsébet, Festetics grófné ajándékozta. Maga a cibórium és a szentségtartó is minden bizonnyal az ő adományuk. Mindkettő nagyon szép munka. A monstrancia – állítólag – már 1728-ban készült Ausztriában. Ugyancsak sok miseruhát ajándékozott ez a vallásos jószívű úrnő a templomnak. Kurbély püspök úr 1815. évi látogatásakor 12 jó miseruhája volt a templomnak, 3 pluviáléja, 6 vállkendője és fekete színben bársony dalmatikája.²⁷⁴ Ezt még ma is használják. A szent Kereszt-ereklyéhez megvolt az autenticitás is. Az örökmécses nemcsak dísznek szolgált, hanem égett is, ami bizony ez idő tájt ritka helyen fordult elő, az egész zalai főesperességben csak Tihanyban, Zalaszentlászlón és Zalaapátiban. Ezekkel az ezüst felszerelésekkel kapcsolatban a hagyatékozó fia, Zalabéri Horváth János császári és királyi kamarás fenntartásokkal élt az 1838. évi Can. Vis. szerint: a család abban az esetben, ha e tárgyakat máshova szándékoznának elvinni, igényt tartana rájuk.²⁷⁵

Írásbeli feljegyzés hiányában, a korbéli templomokról ítélve, azt kell megállapítanunk, hogy az egykori rokokó gyertyatartók, szószék angyalfigurák és maguk az oltárok is ez idő tájt kerülhettek a templomba. A tiroli faragó műhelyek tipikus alkotásai, amely munkák sokhelyütt megtalálhatók. Rejtély az oltárkép eredete. Szignálás nincs rajta, de megállapítható, hogy a keret miatt levágtak belőle. Nem akármilyen művész alkotása. Maulbertschnek, aki a környékünkön sokat alkotott, van egészen hasonló Szentháromság kompozíciója: így pl. Pápán a Szt. István vértanúságát ábrá-

zoló képen (1782) és az egri Líceum Mindenszentek képen (1792). A hasonlóság feltűnően nagy. Valószínűleg ez is a Horváth uraságok szerzeménye. A kép fölött a Horváthok és az Ugranovitsok címere látható. Az utolsó Horváthok a jószívűségükről voltak ismeretesek. A faluban még sok vallásos emlék fűződik a nevükhöz. Így a Szt. János kápolna az úttalálkozóknál a hídon túl, a Szentháromság oszlop, a templom szentélye mögötti feszület és a Szeiber-féle vendéglővel szemben lévő feszület elődje.

E mostani templomnak is a harangozásokból és az adományokból volt a bevétele. Az 1778. évi 345 Ft-nyi tőke 1838-ban már 531 Ft-ra gyarapodott.²⁷⁶ A templomládában is 263 Ft volt. Az előző 531 Ft is kint van a gazdánál 6%-os kamat ellenében. A harangozásért 3 haranggal 13 garast fizetnek, 2 harang után 4 garast. A harangozó maga a kántor volt. A nagyharang súlya 645 font, azaz kb. 3 mázsa és még néhány kiló. 1821-ben öntette Szalay plébános Szombathelyen a saját költségén. Két elrepedt harangból szintén Szombathelyen egy 353 fontos harangot öntetett 1835-ben. A harmadik 80 fontos volt.²⁷⁷ (1 font kb. 0,52 kg.)

A templom fenntartása, tatarozása a kegýúr, Horváth Nep. János feladata volt a kiadási költségeket illetően, a kézimunka, a fuvar a hívekre hárult.²⁷⁸

Az ezután történt tatarozásokról, festésről írásos emlékek híján nem tud e krónika, csupán csak annyit, amennyit a szájhagyományokból ismerünk. A 20. század elején Báró Guttmann László – zsidó mivolta ellenére is – toronyórát készíttetett, amely a falu népének nagy szolgálatot tett.²⁷⁹ Ugyanez a Guttmann báró 1926-ban a templomnak villanyvilágítást biztosított, ami abban az időben bizony ritkaságszámban ment.²⁸⁰ Malmában a turbinához áramfejlesztőt szereltetett az akkumulátor-telep feltöltésére, és a malmot, kastélyt, cselédlakásokat, a főutcát és a templomot árammal látta el. Még ma is megvannak az eredeti kapcsolók, villanygyertyák stb. Később az áramot a templom és az egész falu részére az ikervári vízi erőmű szolgáltatta.

1900-tól kezdve Osadinszky György esperes úr feljegyzései révén tudunk egyet-mást a templommal kapcsolatban.²⁸¹ Közvetlen Zalabérbe jövele előtt kerülhetett a lourdesi Szűzanya oltára és szobra a templomba, mert erről nem tesz említést, noha nagy tisztelője volt a lourdesi Szűzanyának. A barlang beszerzése egy jötevőnő által már beszerzésre került. Szintén az ő idejében gyarapodott a templom egy művészien szép Szt. Antal szoborral és Jézus Szíve szoborral, az új orgonával, a színes ablakokkal (1913). 1911-ben egy szombathelyi festővel kifestette a templombelsőt. Ez a festés maradt meg egészen 1941-ig. Ő szerzett az elvitt harangok helyébe újakat Barát Imre káplánja közreműködésével, aki e célra színdarabokat rendezett. Ugyanezt

cselekedte Batykkal is. (1925)

A templom 1937-ben szabadult meg a régi fazsindelyes tetőzettől, és kapott új toronysisakfedést. Nagyobb méretű tatarozást, illetve belső festést Kovács József plébános végeztetett Szt. Margit szentté avatási évében, amikor népünk már alaposan benne volt a háborúban. Ekkor kapott a templom stációs képeket is, és bővebb világítást oldalkarok beiktatása által. A templom egykori csillárja remek alkotás volt.

Sajnos az 1956-os földrengés a falakat eléggé megrepszttette, nem csoda, hisz ez a nagy épület valósággal táncolt a levegőben. Újabb tatarozást a Műemlékfelügyelőség előírásának megfelelően három szín alkalmazásával végeztek 1968-ban. A templom belseje új átrendezéssel, új padokkal egészen más képet kapott. A lourdesi oltár elkerült az oldalajtóval szemben lévő helyről és egy új kőből készült barlangban kapott a szobor helyet a főbejárat mellett közvetlenül. A helyén lévő Szentsír bekerült az egykori oratóriumba. Ez egyúttal helyet adott az új gyóntatószéknek is, és hitoktatásra nagyon alkalmas helynek bizonyult. A Schreck család által 1926-ban hozott Jézus Szíve szobor került a megüresedett északi fal közepére, egy magasan elhelyezett fali állványra. Ugyanez történt a mellék bejárat melletti Szt. Antal és kis Szt. Teréz szobrokkal is. Az ő új helyük a főbejárat két oldalán a kórus alatt. E tatarozást már Szabó Imre plébános végezte részben a Gondviselés által csodásan küldött segéllyel. (Lottó milliomosok adománya) Ő tataroztatta a templom külsejét is 1972-ben, és saját maga készítette a díszes szép vaskerítést a megújult templomkert köré, amelyből még jóval korábban a hősök kertje részére az északi háromszöget levágták. Eltűntek a régi nagy vadgesztenyefák, amelyekről Zalabér híres volt, és amelyekhez gyermekemlékeink tapadtak.

A kápolna, temető, keresztek

Hogy mióta lehetett a hegytetőn kápolna, nem tudjuk. Csak annyit tudunk, hogy a mostani Szt. Antal kápolna egy réGINEK az alapfalaira épült, és e régi még a szőlők védőszentjének, Szt. Mátyás apostolnak a tiszteletére volt szentelve.

A mai Szt. Antal kápolna alapító levele így hangzik: „...Szala-Béri Helybéli belső és vidéki birtokosok mind közönségesen adjuk tudtára mindenneknek akiknek illik, hogy mi Szala-Béri Hegyünkben a Hegység költségeivel építettünk egy Kápolnát Toronnyal együtt Páduai Szent Antal tisztségigire, melly Kápolnának Conservatióját jövődöbéli időkre is magunkra vállalván, ezután is az Hegységünk jövedelmeit ezen kápolnának építtetésére és minden pusztulásttul való mentségire fordítván, magunkat és utánunk következő hegybéli birtokosokat kötelezzük. Melynek nagyobb erősségire és

elhitelére ezen levelünket tulajdon nevünk után tett saját kezünk keresztvónásunkkal és hegyünk szokott élő pötsétével meg erősítve. Sig. Szala-Bér die 13 Júnii 1799.

Aláíráások: Egyház Atya: Fekete Mihály, Hegy Bíró: Kotsis István, Feő Eskütt: Páll János, Helség Öreg Bírája: Molnár Mihály, Kiss Bíró: Paál József és a három falu esküttjei. Coram me Stephano Szalay Parocho Loci. Coram me et per me Micaelem Fátyol I. Notárium Szalabériensem.²⁸²

A kápolnának 1838-ban 680 Ft 32 kr. tőkéje volt. Ezt is 6%-os kamatra kiadták a lakosságnak. Még a zalavégi templom újjáépítéséhez is 50 Ft-tal járult hozzá a kápolna pénztára. Ez az összeg kegyes adományokból, végrendeleti hagyatékokból és a szüretkor összeszedett mustból adódott. Ez utóbbit a kápolnaatya szedte össze. Mindenszentekkor számolt el évenként a hegymester és az öreg esküdtek. A kápolna így saját magát tartotta fenn. Istentisztelet volt évente háromszor: Szt. Antal ünnepén, a keresztjáró napok végén és szüretkor.²⁸³ Az első világháborúban elvitt harangját Halász Károly, a község legmódosabb gazdája pótolta 1925-ben.²⁸⁴

A kicsi Nepomuki Szt. János kápolnát, jobban mondva zárt fülkét Horváth Nep. János uraság építtette, és tartotta fenn. Ünnepe előtt nyolcadot tartottak és a nyolcad elején, végén és a közbeeső vasárnapon körmenet ment oda.²⁸⁵

A Szentháromság-oszlopot is az uraság állíttatta. Az ünnep nyolcada alatt körmenet ment oda is.²⁸⁶

Szalay plébános a plébánia elé állíttatott egy keresztet, illetve kálváriát 1804-ben. E kereszt Külsőbér leégésekor 1893. október 6-án a nagy hőségtől ágyúdörrenés szerű robajjal szétrepedt és azóta is vaskapcsok tartják össze. A zalavégi és a batyki templom előtt is egy Szalay által állíttatott kereszt található a mai napiglan.²⁸⁷

A falu népe nagyon sok keresztet, emlékoszlopot állíttatott a határban is és a kertjükbe is. Ezekről ő maguk gondoskodnak. Van viszont néhány, amelyről egy bizonyos alapítvány gondoskodik. Ilyen volt a pinkóci, a hármasi, a Vöröskereszt a mezőben és a batyki Szt. Flórián szobor az útkanyarban. Az alapítványoknál még olvashatunk néhány kereszt történetéről.

A temető valamikor – miként a legtöbb helyen – a templom körül volt. Innen a német neve: „Kirchhof” azaz „templomudvar”. Zalabérben is az 1726-ban épült templomot temető vette körül. A mai temető is nagyon régi és sajnos, nagyon kicsi. Már a múlt századi püspöklátogatás is megjegyezte, hogy tele van, és minden sírhely kiásásakor csontok jönnek elő. Hiába adott már Horváth József uraság a fenti kiugró részben egy negyed holdat hozzá, ez sem sokat segített.²⁸⁸ A nemeseknek Zalabérben külön temetőjük volt. Ez egy országos unikum!

A plébánia épülete

A plébánia teljes felszereltséggel indult meg a 16. század elején, többek között plébánia lakással is. Helyét is tudjuk: a mai templommal szemben lévő épület helyén. A kertje melletti árok ugyanis mezsgyés volt az osztozkodásban szereplő egyik uraság földjével, amely ma a régi iskolaépület előtti út és a temető közé eső terület. Itt is maradt egészen az 1555-ben jelzett pusztulásig.²⁸⁹

Itt Bérben az effajta pusztulásokat az uraságok egymásközi civódása szülte. 1543-ban rátört a béri várra Csaby Farkas, a cseszneki vár kapitányának a fia – valószínű, hogy anyja örökét biztosítsa.²⁹⁰ Répássy, Csaby castellánusa, aki az egész akciót vezette, bizony nem kis mértékben pályázott az egyházi javakra. Így üresedett meg a béri plébánia és lett rommá a templom. Ezért csak ennyit jegyez fel 1555-ben a vizitáló Gáspár mester: „Bér szünetel, a temploma romokban.”²⁹¹

1639-ből ismerünk egy protestáns prédikátort, majd 1678-ból egy plébánost.²⁹² Tehát időközben csak volt itt pap és így természetesen paplak is.

A katolikus restauráció után Szabó nevezetűeknek volt Külsőbérben zálogban bírt sessiójuk, amelyhez lakás, gazdasági épület, szántóföldek és rétek is tartoztak. A plébánia felújítása után hamarosan egy Szabó Istvánt temetett az első plébános a Szent Miklósról nevezett zalabéri templomban.²⁹³ Ezt csakis úgy tehette, hogy a Szabók jótevői voltak a plébániának. Ők adhatták a lakást és a plébániai birtokot. Ezt látszik igazolni az 1731–1733-as egyházi összeírás, amely szerint az épület jó karban van, de a területe, amelyen helyet foglal, nincs rendezve.²⁹⁴

A plébániaépület fából volt és 1745-ben Szentháromság ünnepén, azaz a templombúcsú napján pont az istentisztelet alatt leégett. Krizmarics plébános a saját költségén újjáépíttette, de ismét csak fából. Három szoba volt benne és két kamra. Ezeknek egyike nagyon rossz állapotban volt.²⁹⁵

1800-ban Szalay plébános biztatására Horváth uraság egy új, kőből, illetve téglából készült plébánialakot építtetett.²⁹⁶ Elöl két bolthajtású szoba, majd egy szabadkérményes konyha volt benne. Ez utóbbiba rakatott Szél János plébános új tűzhelyet. Káplánszoba 1837-ben épült hozzá, az uraság jóvoltából. 1843-ban rablók törtek be, ekkor épült a zárt oszlopos folyosó hozzá.²⁹⁷ Az oszlopok között 1934-ben falazták be és alakították ki a teljesen zárt folyosót.²⁹⁸

Az épület zsuppfedeles volt, és a zsuppolás megújítása a három községre tartozott, mindegyik falura beosztva egy rész. A többi tatarozást az uraság vállalta, már ami az anyagi részt illette. Csak a fuvar és a kézimunka volt az uraság kötelessége.

1938-ban a plébánia épület két szobából, egy kamrából, egy cselédszo-

bából és egy pincéből állt. Az udvaron két istálló volt és egy pajta közös fedél alatt. A szobákat Szél János padlóztatta le az uraság segítségével. Kovács József plébános 1932-ben nemcsak a folyosó oszlopközeit rakatta be, hanem a bejárat elé még két helyiségből álló épületszárnyat emeltetett. Így alakult ki közvetlenül a bejáratnál egy tágas térség. Az új helyiségek egyike káplánszobául szolgált, a másik pedig fürdőszoba lett. Hidrofort állíttatott be és vízvezetékekkel látta el a plébániát. Ebben Neumann uraság segítette 1750 pengővel.²⁹⁹

Az istállót sokáig a Tsz. használta bérben. Még állnak ezek a melléképületek, de már más célt szolgálnak.

Ugyancsak Kovács plébános építtetett a szőlőhegyre egy csinos pincét. Alul földpince, felül pedig magyarosan berendezett szoba. Előtte egy nagyon kedves kilátást nyújtó terasz.³⁰⁰

A plébániának kezdettől fogva volt még két zsellér lakása. Az egyiket a plébános kocsisa használta, a másikban pedig lakó volt, aki évente 18 napi gyalogmunkát végzett érte, majd 1848-ban 100 Ft-ért megváltotta.³⁰¹

A plébánia birtoka és a plébánosok jövedelme

A zalabéri plébániának már alapításakor biztosítva volt az anyagi alapja. Béri Pósa fia Márk és unokája István egy teljes sessióval gondoskodtak a plébánia javadalmáról. Ez a földterület közvetlenül a plébánia mellett feküdt az egykori kastélykert (ma Kertész u. stb.) területén. Továbbá még az egyik osztozkodó felett arra is kötelezték 1393-ban, hogy a kettősmalom jövedelméből, mivel az a hármasnál többet keresett, még évi száz mérő terményt is kapjanak a Szt. Mihály templomban tevékenykedő papok. E termény 100 mérő búza volt.³⁰²

Így érthető, hogy Pál plébános 1333-ban 72 és 1334-ben 74 lapos dénárt fizetett a pápai tizedbe.³⁰³ Háromszor-négyszer annyit, mint a szomszédai. 1421-ben ítéleztek a nem fizető plébánosok felett, a béri nem szerepel közöttük, noha több környékbeli plébánost soroltak fel.³⁰⁴ 1489-ben pedig határozott jelelt látjuk jobb anyagi helyzetének, hisz jószágait a földesúr, Béri Boldizsár is megkívánta.³⁰⁵

A 16. században nagyon elszegényedett Bér lakossága néhány uraság kivételével. Földönfutóvá lettek az emberek menekülve a belső viszálykodók és a portyázó törökök elől. A plébánia megszűnt, a templom rommá vált a nagy elhagyatottságban. Jó ideig nem is éledt újjá sem a templom, sem a plébánia. Birtokát bekebelezték az uraságok, mert a régi területen csak a templom maradt meg, de sem a plébánia, sem a birtoka. Az 1639-ben Bérben működő protestáns lelkésznek nagy tekintélye van, a várkapitánnyal tanúskodni megy egy jobbágy ügyében.³⁰⁶ (De itt az a gyanúm, hogy a protes-

táns lelkésznek a várkapitány új felesége miatt volt Bérben tartózkodása és tekintélye)

Az 1718-ban meginduló plébániának 10 hold földje, 7 szekér szénát termő rétje és 6 mérő őszi gabonája volt. Lipót császár 1704. évi rendelkezése szerint a plébánia részére a plébániát szervező földesúrnak kell a plébániái fundust adnia. Nálunk is ez történhetett, csak egy kissé különös módon. Ányos Zsigmond földesúr leányára, illetve vejére hagyta Külsőbérben lévő zálogban a Szabó családnak adott vagyonát. Horváth Ferenc, a vő – úgy látszik – sohasem váltotta vissza ezt a birtokot, amelyet a Szabó család viszont a plébániának ajándékozott.³⁰⁷

1726-ban a plébános jövedelme minden házaspár után egy mérő gabona és 25 krajcár.³⁰⁸ 1748-ban már 1/16-od rész bort is kapott.

Szegénynek minősíti az Egyházmegye és segílyt utal ki neki, mert az egész jövedelme 129 Ft 25 dénár. Hogy a 150 Ft kongruából és az 50 Ft-nyi vallásos alapból származó 200 Ft fizetség kijöjjön, 75 Ft 25 dénár kiegészítést kapott. Ez a segíly a pozsonyi „cassa parochorum” juttatása.³⁰⁹

De már a harmadik plébános, Lenti István egy hegyvámot vett valamelyik uraságtól azzal a szándékkal, hogy fundusként a plébániára hagyja a misebor miatt. Hasonlóképp Krizmarics plébános is olyan összeget tudott összegyűjteni, hogy az új templom építtetésének nagyobb részét ő fedezte a saját pénzéből.³¹⁰

Az 1778. évi Can. Vis. már azt a 19 hold szántót és 4 hold rétet sorolja fel, amelyek mindvégig a törzsvagyont képezték.³¹¹ Ez a 19 hold három darabban volt: 10 hold az országút mellett, 3 a Német szélben a mellékútnál a Kőkenyűtse alatt. E földdarabból egy negyed hold örökös veszélyben forgott, a lakosság jószágállománya örökösen legelte. Ugyancsak a Németszélben a mellékút mellett, közel a szőlőkhöz volt még 6 holdja a plébániának. Minden hold két pozsonyi mérővel volt bevethető. Még volt a plébániának Potyondi László feljegyzése alapján 3 holdja, amely vita tárgyát képezte, ügye tisztázásra várt. Zalavégen is volt pozsonyi mérőre való földje.³¹²

A plébániakert is kitesz két holdat. Rétje a földek végében volt az országút mellett egy, amely két kocsi szénát termett, egy darab pedig a mocsaras föld végében, ez három kocsi szénát adott évente. A harmadik rétje a plébánia mellett az uraság rétjei között a Zala partján. Ez kilenc kocsira való szénát jövedelmezett.³¹³

A földeket meg a rétet, legalábbis részben, a hívek művelték. (3 holdat a bériek, 2 holdat a végediek.)

Ez az állapot 1838-ban sem változott, csupán egy fél hold rétet jött hozzá, amelyet a plébános feltörtetett. Most már csupán az aggszénát kezelik a falubéliek.³¹⁴

1815-ben a pénzben történt jövedelem-bevallásnál a zalabéri plébános keveset vallott be. Megokolásul azt hozta fel: „quia nihil habentes obligantur praestare, bene habentes autem, utpote nobiles, ad nihil obligantur.” (mert akiknek semmijük sincs, azokat kötelezik a juttatásra, a jómódúakat – értsd a nemeseket – semmire sem kötelezik.) A Napóleon elleni háborúban a gyűjtésbe nem ad semmit Szalay plébános, mert a franciák olyan nagy kárt okoztak neki.³¹⁵

1840-ben volt a tagosítás, amikor a szántók is, rétek is egy helyre kerültek. Ez utóbbi négy holdat tett ki és a plébánia közelében volt. Ekkor már Batykon is volt négy hold szántója és 3/4 holdnyi rétje. E rétet a sárvári vasútvonalnak az 1915. évi csatlakoztatása által kettévágták, és érte kártalanították. Most már összesen 30 hold földje volt a zalabéri plébániának, és a földeket maga a plébános munkáltatja.³¹⁶

Ezekhez jönnek még a fundusból (alapítványokból) eredő birtokok. Ez azt jelenti, hogy e birtokokkal bizonyos kötelezettség jár. Már hallottunk Lenty István plébános hegyvamosáról. Szalay plébános viszont megvette az egész hegyet, amelyben csak a szőlő 8 holdat tett ki, de még szántóföld és kaszáló is tartozott hozzá. A szőlő 50–60 akót termett.³¹⁷

Még a batyki Fekete-berekben egy rétet is vett Szalay plébános, amelyet szintén fundusként a plébániára hagyott. Ez két kaszálásra négy kocsi szénát termett. 400 Ft-jába került. Ezt a rétet Hámos János plébános elcseréltette Pejácsevics Ferdinánd gróffal, és így a fent említett zalabéri réthez került egy tagban.³¹⁸ (1852)

Szalay István 1822-ben hitelesíttette végrendeletét a zalavári Konventtel. E végrendelet alapján a rét és szőlő fejében minden hónapban egy olvasott szentmisét kellett végeznie a mindenkori plébánosnak – ha lehet, szombaton – ☩ Istvánért, szüleiért, Mihályért és Rozináért, és ☩ testvérért, továbbá egy évfordulás requiemet. A kántor a kapott káposztásföld fejében énekeljen ezen az évfordulás gyászmisén.³¹⁹

Van egy fundus rét Zalavégen a Hosszúföldekre nyíló dűlőben. Érte Szentháromság hetében egy énekes misét kell hálaadó szándékkal végezni, utána processió tartandó az aranyadi hegyben lévő kereszthez. Ezt a Barthodeitzky család juttatta, minthogy visszanyerte vagyonát az elzálogosítás alól. A körmenet azonban csakhamar lehetetlenné vált.³²⁰

Mielőtt a többi jövedelemre térnénk, összehasonlításként álljon itt két adat a pénz akkori értékéről: 1770-ben 1 font (kb. fél kg.) marhahús ára: 2 krajcár, 1 csirke 3 krajcár. 1651-ben 1 lúd 15 dénár, 1 kappan 10 dénár, 1 kenyér 10 dénár, 1 pár cipő 32 dénár, 1 süveg 50 dénár, 1 rőf morvai posztó 60 dénár. 100 dénár = 1 Ft.

1726-ban, mint már láttuk, a plébános 1 házaspár után 1 mérő gabonát

(kb. 62 liter) és 25 krajcárt kapott.³²¹

1778-ban 25 krajcár és 3/4 mérő rozs a párbére.³²² Párbért az uraság alkalmazottjai nem fizettek. A fogatosoktól egy szekér fa járt az iskola részére. 1798-tól kezdve e helyett 20 Ft-ot kapott a plébános.

Stólája: esketésért 1 Ft, temetésért 15 krajcár, avatásért 30 krajcár. A párbért nem fizetőktől szabad stólát kért.

Sem a végediek, sem a batykiak nem adtak lecticálét (lélekgabonát), azaz párbért, helyette az 1760-ban kötött megállapodás szerint a végediek 35 Ft-ot, a batykiak 48 Ft-ot adtak Szt. György napja körül. A zalavégiektől még 12 kocsi tüzelőt is kapott, hogy a hónap minden harmadik vasárnapján tartson náluk szentmisét.

1838-ban: „Minden külön kenyéren lévő házaspártól – akár bírjon sessióval, akár nem – három fertály pozsonyi mérő rozsot.³²³ Ha több család él egy kenyéren, azok is így fizetnek.” Pénzben 15 krajcárt fizetnek. Ez utóbbit az özvegyek is fizetik. Összeszedéséről a dékán, (a templomatyja) gondoskodik.

Stóla: esketés 1 Ft (cselédek és új polgárok dupla stólát adnak, mivel ők párbért nem fizetnek. A nemesek pedig maguk ígérték be dupla stólát ezüstben.)

Temetés 9 kr., Avatás 18 kr., Kivonat helybelieknek 1 Ft, idegeneknek 2 Ft.

Az elvitt menyasszony után szintén dupla stóladíj jár.

A religió fundusból még 12 krajcárt kap ezüstben. Ugyanezen alapon káplántartás fejében 150 ezüstforint jár, amelyből 90 Ft a plébánosé.

Jószága részére szabad legeltetési joga van.

Vannak bizonyos fundusok, alapítványok, amelyeket egy bizonyos idő után, avagy kezdet óta a plébános kezel, de a jövedelem az alapító szándéka szerint nem a plébánosé, sőt még csak nem is az Egyházközségé. Ilyenek:

1841-ben állíttatta Sipos György, végedi lakos a pinkóci keresztet és kezelésére 20 Ft-ot tett le. De írás nem volt róla, ezért pótlásként Halász Éva tett egy 20 Ft-os alapítványt.³²⁴

Szalay István plébános négy saját készítettésű keresztje karbantartására szintén 20 Ft-os alapítványt tett.³²⁵

1853-ban meghalt Szegedy László földbirtokos, akinek báró Mikosnál 800 Ft kölcsönben adott pénze volt, amelyet a kikötés szerint 1856-ban kell visszaadnia Véged község javára. A kikötés a következő: 400 Ft-ot kamatra kell kiadni. E kamatból a plébános kapjon 20 Ft-ot, a káplán 10-et. Ennek fejében Végeden énekes miséket végezzenek. 200 Ft-ot a végedi templomra hagyott, 200 Ft-ból pedig – kikötötte – miseruhát és ministránsruhát készítenek. A megmaradt részt kamatra adják ki, és abból tankönyveket ve-

gyenek a végedi gyermekeknek.³²⁶ A pénzek kezeléséért a bíró felelős. De e feladatot 1872-ben maga a plébános vette a kezébe.

1834-ben március 18-án 40 batyki ház leégett. Batthyány Jánosné grófnő 1102 Ft-ot adott segélyként éspedig olymódon, hogy a kamatot az iskola és a mester kapja utána. Ezt évenként be kell venni a templomi számadásba! 1859 óta ennek is a plébános vette át a kezelését az előállott rendetlenségek miatt.³²⁷

A pénzbeli adományok a pénz romlásával értéktelenné váltak, és velük az alapítványok is hatályukat veszítették. A plébániai vagyon részei meg a II. világháború után bekövetkezett változások révén köztulajdonba mentek át, kivéve a szőlőhegy egy részét, amelyet a plébános „háztájiként” a mai napiglan használ. A plébánia jövedelme, mint egyebütt az országban, a párbérből, más néven az egyházi adóból, az „államsegélyből”, kongruából és az időnként változó stólából áll.

A plébánosok

Hogy a Béri Pósa fia Pósa, akiről már 1299-ben hallunk, Bérben működött-e mint pap, nem tudjuk, csak azt, hogy zalai főesperes volt.³²⁸

Az első névleg is ismert plébános Békefy szerint Pál, aki 1333-ban 70, 1334-ben pedig 72 lapos dénárt fizetett be a pápai tizedbe.³²⁹

1357-ből viszont „Petrus de Beer”-t ismerjük név szerint.³³⁰ Ő is meghívott tanú volt János, veszprémi püspöknek az őrsi és a sasadi plébánosok ellen folyt perében. Tekintélyes plébánosok társaságában jelent meg, ott volt a keszthelyi, a rezi és a szántói plébános is.

Itt meg kell említenünk, hogy Ortway Tivadar az ő munkájában: „Magyarország egyházi földleírása a 14. század elején” az I. kötetében „Boch, Bozarek” (Batyk) helységet Bér fiókjának írja, de megemlíti ott egy „Bartholomeus” nevű plébánost.³³¹

1360-ban „Kathlyn” Béri István, János fia özvegye betegágyban feküdvén egy hagyatéki ügyét a Benedek nevű béri papra bízva elintézés végett.³³² „...unanime discreto viro domino Benedicto Sacerdoti de predicta Beer et vicearchidiacono Zaladiensi...” A fenti özvegy Kokas Henriknek lett második felesége, és férje rávette, hogy fiára írassa Bér felét és tartozékait.

1437-ben – úgy látszik – a Hagymássyak újbóli szentgróti birtok viszszafelezésében egy béri káplán „Miklós” is tanúként szerepel.³³³

1489-ben pedig egy „Pál” nevezetű plébánosnak jószágait hajtja be Béri Boldizsár földesúr.³³⁴

Közel másfél századig nem hallunk béri plébános említéséről, arról sem, hogy a belvillongások idején otthagya a plébániát. Csupán annyit tudunk 1555-ből, hogy a plébánia szünetel.³³⁵

1639-ből már protestáns lelkész szerepléséről olvasunk. Ányos János várkapitánnyal együtt jelen van egy szentpéterfai jobbágy szabadon bocsátásánál Almássy Gergely, béri prédikátor is.³³⁶

1678-ban Pétesházi Mihály a plébános.³³⁷ Ritka hely, ahol ebben az időben pap található. A végvárakban, hacsak lehetett, tartottak papot. Így volt ez idő tájt Bérnek is plébánosa.

Ő valószínűleg a török Bécs ellen vonulásakor hagyhatta itt a falut. Ettől kezdve a katolikus megújulásig egy Farkas István nevezetű egyén, mint licenciátus gondozta a környék híveit.³³⁸

A katolikus restauráció után a következő plébánosok működtek Zalabérben:

1.) Szolmotz László (1718–1720). Esztergomi egyházmegyes. Ő tette el a fent említett Farkas István licenciátust a pakodi Szt. Margit templomban. 84 éves korában halt meg ez a derék, apostoli ember, aki legalább 48 éven át volt a környékbeli falvaknak lelki gondozója. A plébánia temploma fából volt. De, hogy a mainak a helyén, vagy Külsőbérben a plébánia helyén, ezt nehéz eldönteni. Mindenesetre még az ősi Szt. Miklós nevet viselte. Sokat betegeskedett két éves béri működése alatt. 53 éves korában halt meg 1720. május 18-án. A bejegyzés azt mondja: „megszentelt helyen temették el.”³³⁹

2.) Simonai János (1720–1727). Az ő plébánossága alatt épült a szilárd anyagból készült templom 1726-ban. Különös, hogy egy ideig nem volt védőszentje a templomnak, mintha csak nem is a régi folytatása lenne. Az ő ittléte alatt volt egy Acsády püspök által elrendelt összeírás.³⁴⁰

3.) Lentý István (1727–1732). Szerzetes volt, mielőtt idekerült volna plébánosnak. Maga írja: „Ex ordinatione divina Superiorumque dispensatione ego Pater Steph. Lentý veni ad parochiam Zalaberiensem 14. Sept. 1727.” Tanulmányait Nagyszombatban végezte, tudor lett. Bár elődjét még támogatták az egyházi fundusból, ő már megvett egy hegyvámot, és azt alapítványul hagyta, hogy legyen misebor. Ő építtette a ságvári templomot is. 1733-ban már ő jön, mint zalaszántói ker. esperes vizitálni. Mint veszprémi nagyprépost és generális vikárius 5000 Ft alapítványt tett a nagyszombati szeminárium javára, a veszprémi kispapok neveltetésére. Mint veszprémi nagyprépost halt meg 1760-ban.³⁴¹ 1732-ben megfordult templomunkban Padányi Bíró Márton, mint a püspök küldötte, és Szalabéri Horváth Ferenc uraság temetésén ő tartotta a szentbeszédet „Isten erős karja” gondolattal, ezzel utalva a Horváthok címerére. Ő akkor még csak kanonok volt.³⁴²

4.) Krizmarics András (1732–1760). Magyar mellett jól tudott németül is. Áldozatkész, jószívű embernek mutatja be életrajza. Nagyon sokat építkezett, tataroztatott. Így a leégett plébániát újjáépíttette, és a nemrég épült

templomot is tataroztatta. Egész vagyonát egy új építendő templomra hagyta. Ez fedezte az 1762-ben épült új templom költségeinek nagyobb részét. Nagy pontosságára vall, hogy 1745-ben a plébánia összes lakóját összeírta, megadva a párok mellett a gyermekeket, a család egyéb eltartottjait: özvegyeket, szolgákat stb. Akkor még Pakod is Zalabérhez tartozott. Összeírta az ő idejében áttért más vallásúakat is. 1758-ig 74 áttérést jegyzett be. 1760. február 27-én halt meg 62 éves korában. Kívánsága szerint a templom főoltára elé temették el.³⁴³

5.) Farkas István (1760–1775). A kegyúr, Szalabéri Horváth Zsigmond özvegye, Hartwigh Rozália mindenképp a káplánt akarta plébánosnak, de az Farkas Istvánnal helyet cserélt, és így a kegyúrné is – ha nehezen is – végre mégis beleegyezett a cserébe. Farkas István is a nagyszombati szeminárium-ban végzett. Az ő feladataul jutott az új templom felépítése. Saját maga így jegyezte ezt fel: „Anno 1762 ex fundamentis novis aedificare incepti Ecclesiam Szalaberiensem...” Ezenkívül sok mindent készíttetett és adott a templomnak. Ezeket fel is jegyezte az értük fizetett összeggel együtt: kelyhet, füstölőt, pluviálét, baldachint, albát, miseruhát stb.³⁴⁴ Haláláról ez áll a Halotti Anyakönyvben: „1775. szept. 12-én Hora media 2-da matutina defunctus est Sacramentis omnibus provisus A. R. D. Stephanus Farkas parochus Loci ac sepultus in Ecclesia penes parvam portam.”³⁴⁵

6.) Sidó László (1775–1794). Az ő idejében 1778-ban volt a Can. Vis. Ő ekkor 34 éves volt. Magyar mellett németül is beszélt. Ő is a nagyszombati Gen. Szemináriumban végezte teológiai tanulmányait. 20 éven át működött itt. 50 éves korában halt meg 1794. augusztus 17-én.³⁴⁶

7.) Szalay István (1794–1840) Nagyön jőszívű és áldozatos ember volt. Hamarosan nagy tatarozásra vette rá az uraságot. Ezt az 1797. évi dátumot vélik a templom építésének, noha ez csak egy alapos restaurálás volt, és sok minden megújult a templom belsejében is. Valószínűleg ekkor kerülhettek be a templomba a jelenlegi oltárok oltárképpel együtt és a szószék is. 1800-ban pedig új plébániaépülethez fogott hozzá az uraság segítségével. Ez a mai plébánialak. A kápolna is az ő kezdeményezésére épült 1799-ben. Sok birtokot szerzett a plébániának itt is és előtte Szentgróton is. Lenti plébános hegyvamosát kifizette és még a szomszédoktól is vett hozzá. Így lett a pap szőlőbeli birtoka 8 hold. Mindent a plébániára hagyott, még a Batykon vett berki rétet is. (1818) A templomot is többmindentől látta el: 1821-ben saját költségén 645 fontos (kb. 320 kg-os) harangot öntetett, majd két elrepedt harangból egy 353 fontos nagyságú t Szombathelyen.³⁴⁷ Az ezüst felszereléseket is az ő idejében kapta a templom. Saját adományából még a mai nap is hirdeti a sekrestyei szekrény e nagylelkű adakozó nevét. Öregségére sokan megcsalták, és egészen szegényen halt meg 1840-ben. A temetőben még áll

a sírkeresztje halálának dátumával: 1840. március 18. Nagyon sok feszületet is állíttatott: Zalavégen, Batykon a templomkertben, Zalabérben pedig a plébánia mellett 1804-es dátummal. Ennek a felirata: „re DEM ptoris notl honorl eX plo Voto VIVoqVe zeLo posVlt stephanVs szaLaL paroChVs zaLaberlensls”.

8.) Hámos József (1840–1853). Kedveltje volt az uraságnak. Már káplán korában az uraság a kastélyba hívta őt lakni. De ebbe nem egyezett bele az Egyházm. Hat. Ezért részére az uraság külön káplánszobát építtetett 1838-ban. Szalay halála után, mint kegyúr, őt jelölte az uraság a plébánosságra. Pejacsevics urasággal is jó viszonyban volt, így cserélte el kívánságára a batyki réjtét, és került egy tagba a plébánia rétje. Az általa készített jegyzőkönyveket és körlevélmásolatokat is őrzik a plébánián.³⁴⁸

9.) Széll János (1853–1900). Ő kezdett hozzá egy História Domus-hoz, de nagyon kevésre jutott, mert amint a panaszokhoz ért, mintegy elmerült a kátyúban. Sok vizsálja volt a gróf református tiszttartójával, majd magával a grófnővel is szembekerült, az ifjú gróf is nagyon félvállról kezelte. Pejacsevics grófnőnek az volt a kívánsága, hogy kedvéért reggel 1/2 9-kor misézzon. E kívánságának nem tévén eleget a grófnőt úgy magára haragította, hogy az többé nem engedte a kastélya előtt elmenni, inkább egy nagy kanyar beiktatásával kijebbetette a templomhoz vivő utat. 1863-ban teljes lett a szakítás a grófi család és a plébános között. De éppígy összekapott a nemesekkel is. Azok ugyanis sem az iskolaépítéshez, sem a leégett plébánia újjáépítéséhez nem akartak segítséget nyújtani. A költségeket ugyan az új uraság fedezte, de a fuvarat a népnek, köztük a nemeseknek kellett volna szolgáltatniuk. Az új iskola 1892-ben épült a tanítólakással együtt. Ez utóbbi 1891-ben, a plébánia pedig 1893-ban égett le. Mindkét ügyet a bíróság elé vitte a plébános, meg is nyerte azokat, de igen meggyűlölték.³⁴⁹ Főpásztorával sem volt jó viszonyban. Így mintegy kényszernyugdíjba ment 1900-ban. Mindjárt plébánossága kezdetén tataroztatta a plébániaépületet, padlóztatta a szobát, a konyhába pedig tűzhelyet rakatott 115 Ft-ért. Keszthelyen a rokonainál halt meg. Emlékét Zalabérben a temetőben egy nagy kőkereszt őrzi.

10.) Osadinszky György (1900–1930). Nagyszőlősről, Ugocsa megyéből került ide. Nagy tisztelője lehetett a lourdesi szűzanyának, akinek a szobra már itt várta a templomban. De a szobor köré barlangot már az ő idejében hozatott egy jötevőnő. Saját maga is elzarándokolt Lourdesba 1910-ben, és az egyik üvegablakot a Szűzanya képével ő készítette. Még jubileumi emléktablóján is a lourdesi oltár képével szerepel együtt. 1909-ben pedig a Szentföldön is megfordult.³⁵⁰ Az ő idejében került templomunkba a művészien szép, fából faragott Szt. Antal szobor is és a hasonlóan szép szintén fából faragott Jézus Szíve-szobor is. Az előbbi 1903-ban szerezték be, az

utóbbi pedig újmisési fiuk örömére a Schreck család ajándékozta 1927-ben. 1911-ben kifestette a templomot, és színes, nagy üvegablakokat rakatott be. 1913-ban új orgonát hozatott, és az első világháborúban elvitt harangok helyébe is az ő idejében szerzett a falu népe újakat. Ez utóbbiak ügyében ügyes káplánja nagyon sok műkedvelő előadást rendezett. (1925) Ugyancsak az ő idejében (1926) kapta a templom a villanyvilágítást. Hosszú idő után az ő plébánossága alatt szenteltek újból papot a falu gyermekeiből. 1930-ban halt meg. Síremléke a temetőben található meg.³⁵¹

11.) Kovács József (1930–1961). Páparól, mint ottani hitoktató került ide plébánosnak. De már, mint káplán, ismerte a falut.³⁵² Hamarosan tata-rozta a hegyi kápolnát és a nepomuki szoborfülkét. Kérésére az új uraság, Neumann báró 1750 Pengő hozzájárulással káplán-és fürdőszobát építtetett. Ugyancsak az ő biztatására készített az uraság hősi emlékművet is, és cseréltette le a templom tetőzetét, illetve a toronyfedést és a faszindelyt. Együttal a templomot kívülről festették (1937). A belső festésre 1943-ban került sor, amikor a belső világítást is tökéletesítették, és keresztúti stációs képeket is kapott a templom. Minthogy a festés Szt. Margit szentté avatási évében történt, a diadalív közepét új szentünk képe díszítette. 1938-ban még egy kis Szt. Teréz-szoborral is gyarapodott a templom. Ez viszont már csak gipszöntvény.³⁵³ A nyolcosztályos iskolát – hacsak hét osztállyal is – ő vezette be. A szőlőhegyen szép kilátású, erkélyes pincét építtetett egy magyarosan berendezett szobával. Szívós természetével kihevert harmincnapos mozdulatlanságban egy combnyaktörést. A hóval fedett jégen megcsúszott, és aki elsőnek odaérkezett és segítséget nyújtott, az a párttitkár volt. 1963-ban azonban szétszakadt epehólyagja vitte a sírba. Két évig volt csak nyugállományban.

12.) Szabó Imre (1963–). Kétéves adminisztrátorság után ő lett a plébános. Nagy technikai ügyességgel rendelkező egyén. Nagy gyakorlati érzékét igazolja a templombelső 1968. évi tatarozása, új, modernebb átrendezése, új padokkal történt bebútorozása, az egykori urasági oratórium oktatási teremmé, gyóntatófülkévé és a szentsír maradandó helyévé történt átalakítása. Nemcsak a saját temploma, de az egész környék paplakjainak és templomainak a kerítését az ő hegesztő ügyessége hozta létre.³⁵⁴

Az iskola és a főtanító

A zalabérikiek azt tartották már a 18. században, hogy falujukban „ember emlékezetet meghaladó idővel ezelőtt alkalmazták a lakosok az első tanítót.” Ez az alkalmazás a nép részéről történt a plébános bevonásával. Ha túlzottnak is tűnik az az állítás „az emberemlékezetet meghaladó idő”-vel,

az tény, hogy mindjárt az első Anyakönyv elején 1720-ban megtaláljuk a tanító nevét: Lángi Miklósnak hívták.³⁵⁵ Ludimagister volt a hivatalos megnevezése.

Sajnos, méltányos megélhetési alapról és tisztességes lakásról nem gondoskodtak részére. 1733-ban az áll az egyházmegyei nyilvántartásban, hogy „domum nullam habet, sed in misera culina cogit degere,” azaz „háza nincs, hanem egy nyomorúságos kunyhóban kell meghúznia magát.”³⁵⁶ A párbére személyenkint 8 dénár, összesen 4 Ft 80 dénár. (ugyanaz, mint krajcár)

Még 1748-ban is azt olvassuk a lakásról, hogy „valde angusta” azaz „túlsgóosan szűk”. De a gyermekek tanításának mégis eleget tesz.³⁵⁷ Krizmarics plébános azt írja ugyan az ő összeírásában, hogy van a falunak iskolája, a tanító neve pedig Kiss Ferenc. De az iskola maga a tanító lakása lehetett. Batykon is volt tanító ez időben, Malenics Ferenc, aki Zalavégre is ájtárt.³⁵⁸

1771-ben a tanító Erdős Mátyás. Ő is saját szobájában tanított, nem volt külön iskolaépület. Egy szobája, konyhája, kamrája volt. Tanulóinak száma: 17.³⁵⁹ Feladata: Az ABC-től kezdve fokozatosan tanítja a gyermekeket az írás elemeire, és bevezeti őket a latin nyelvbe, olvasni is tanítja őket. A lányok közül is, amelyik akar, azt tanítja az írásra. Természetesen a hit-tant is ő tanítja. Még a harangozás is az ő feladata, amiért nem kap külön fizetést, legfeljebb, ha vihar elébe harangoz, azért minden hold után egy kéve gabonát, a szőlőtulajdonosoktól pedig évente egy pint (8 dl) bort. Együttal ő a falu jegyzője és a hegyközség jegyzője. Ezért évi 10 Ft jár neki.³⁶⁰

Jövedelme: Minden jobbágytól kap párbérként 7 kr-t és 1/3 pozsonyi mérő gabonát (kb. 20 liter). Minden tanuló után 1 Ft 40 dénárt kap a falutól. A szegény sorsú gyerekeket ingyen tanítja. Tűzifa fejében 3 Ft 75 dén.-t fizetnek neki. A halottvirrasztásért nappal 7 kr-t, éjjel a dupláját kapja. Ha a jövedelmét pénzre számítanák át, az 67 Ft 60 dénárt tenne ki. Az akta hozzáfűzi a megjegyzést, hogy ez „Commoda subsistentia”, azaz „jó ellátás”. Lakását és az iskolát a község népének kell karban tartania a kézi munka és a fuvar erejéig.

Az iskola rendtartása a következő: Az év jelentős részében naponta kétszer van tanítás, kivéve a vásár- és ünnepnapokat. Ezek alatt katekizmus-sal foglalkoznak. Hetenként két délután szabadságot adnak a gyerekeknek. Aratáskor és szüretkor két héten át zárva van az iskola, hogy a fiatalok egy kicsit kikapcsolódjanak, illetve amennyiben szükséges, a szüleiknek a fontosabb munkában segíthessenek.

Az 1778-as Can. Vis. az 59 éves Tollasics Györgyöt keményen megintti, hogy hagyjon fel a botrányokat előidéző részegeskedésével, mert különben

leváltják. Az ő iskolája és lakása is fából van, és be van vakolva. Van két szoba benne és két kamra, de rossz állapotban. Kevesen jártak most is iskolába, úgyannyira, hogy a nagyon képzett Szalay plébánosnak az volt a különös ajánlata, hogy a házasságot az írni-olvasni tudáshoz kössék.

Stólája: Temetéskor 7 kr, hirdetési céduláért 7 kr.

Tüzelő fejében 4, 5 Ft-ot kap. Földje, rétje nincs.

A század végén Fátyol Mihály a főtanító, kántor és jegyző.³⁶¹ Az ő idejében már egy kicsit alakul a jövedelem, amennyiben egy nyolcad holdnyi kertje van és 15 négyszögöl káposztáskertje. Majd kaszálóhoz is hozzájut a Vízállóban a plébános rétje végében. Ez a hely valamikor pálinkaégető volt, a közösség tulajdona. Horváth uraság bírta árendában, de özvegye, Ugranovics Franciska a kántornak adta át. A plébános megtoldotta 15 négyszögöllel.

Párbérbe 1/4 pozsonyi mérő gabona és 6 krajcár. Saját magának kell beszednie. Tűzifa fejében 4 Ft-ot kap. Az iskola fűtéséhez a gyermekek visznek minden reggel és délután egy darab fát Szt. György napjáig. Jóságának szabad legeltetése van. Stólája a régi. Minden orgonálásért 15 krajcárt kap. A gyerekek tanításáért pedig mindegyik után negyed évenként 15 krajcárt.

Az iskoláról még mindig azt állapítja meg az 1830-as Can. Vis., hogy igen szűk és rossz állapotban van. Ekkor már Simon Gábor a tanító és jegyző.

A század közepéről ismerjük a tanító nevét: Kardos József.³⁶² Fia pap lett 1873-ban. De két év múlva meg is halt, mint jánosházi káplán.

1863-ban Kákossy Antal a kántortanító, a század végén pedig már a Boldizsár család vette át a kántorkodás és a főtanítóság tisztjét.³⁶³ Ő még egy kis könyvet is kiadott 1903-ban „Vezérkönyv a zalabéri anyaszentegyházban éven át tartani szokott rendkívüli ájtatosságokhoz” címmel.

A század végén már olyan sok a gyermek, hogy nem férnek el. A kerületi esperes követeli egy új tanterem megépítését és a tanítói lakás bővítését. 1892-ben – leégett a tanítói lakás – kényszerhelyzet előtt álltak: fel kellett építeni az új tanítólakást és az iskolát bővíteni. Egy egerszegi vállalkozó 3000 Ft-ért fogadta el a munkát. Kozáry Aurél vezérlete alatt a nemesség összefogott, és ki akarta vinni az iskola államosítását, mert akkor az állam épít fel mindent. El is mentek Csabrendekre a tanfelügyelőhöz. De a hívek a plébános biztatására ragaszkodtak az iskola egyházi jellegéhez, és vállalták, hogy adó formájában összeadják az iskola építési költségét. 1892-ben kész is lett az épület. De a rájuk kirótt összeget a nemesek és a környékbeli kisbirtokosok, akiknek zalabéri határban volt tulajdonuk, megtagadták. A főszolgabíró elé került az ügy, aki igenis az 1838. évi Can. Vis. kikötése alapján felszólította a nem fizetőket köteleességük teljesítésére. Ellenkező esetben adó

formájában hajtják be rajtuk tartozásukat. A plébános győzött, de sok ellen-séget szerzett magának.³⁶⁴

Boldizsár Sándor fia 1922-ben ment nyugdíjba.³⁶⁵ Helyébe Doroszlai Jánost választották meg kántornak és főtanítónak, aki már a következő évben átadta helyét Komlósi Géának, majd 1927-ben Vanis Ferenc rövid mű-ködése után az élete végéig itt működő Koller Rezsőnek.³⁶⁶

Doroszlai és Komlósi Géza is – rövid zalabéri működésük ellenére – nagyon sokat tettek a népművelés terén: dalárdát szerveztek, amellyel bejár-ták a környéket is, és versenyeken léptek fel. Színművek előadására a falu legtehetségesebbjeit összeszedték a nép fiai és leányai közül, és rendszeresen tartottak műkedvelő előadásokat, amelyek nagy közkedveltségnek örvendtek. Karácsony körül pedig mindig voltak pásztorjátékok és jótékonyági rendez-vények. Már 1925 körül a mozi is működni kezdett.³⁶⁷

Koller Rezső pedig a népjólét érdekében fáradozott sokat. Tejcsarnokot, hitelszövetkezetet alapított. Sok, eddig ismeretlen templomi énekre tanította meg a híveket. Az orgonát is újra hangoltatta, és a rossz sípokat pótolta. Fiát – száz esztendővel Kardos Gyula kántorfiú után – az Úristen szintén a pap-ságra hívta a bencés rend kebelén belül.

1942-ben, két éves halogatás után, megnyílt az előírással nyolcosztályos iskola. Batykról és Zalavégről is idejártak a felső tagozatos diákok. A nyol-cadik osztály még mindig nem indulhatott be személyzet és hely hiánya mi-att.³⁶⁸

1948-ban – az iskolák államosításakor – a zalabéri iskola helyzete a következő:

Tanulóinak száma: I–IV. osztály 116 gyermek.
V–VI. osztály 74 gyermek.
VII. osztály 25 gyermek.

Tantermeinek száma: 4 (járulékos épületekkel)

Tanerők száma: 6 pedagógus³⁶⁹

A falunak 1948-tól kezdve van óvodája, egyelőre egytermes ideiglenes helyiségben (Kapszándi–Szabó féle házban). Majd 1960-tól kezdve a mai végleges helyén (Kiskastélyban) kétszobortos óvodahelyiség szolgálja a gyermekeket.

1968-ban új iskolaépület készült az egykori kastélykert területén tágas, egészséges környezetben. Benne négy tanterem és a régiekből három tante-rem áll az oktatás és nevelés rendelkezésére. Igazgatója: Nagy Lajos.

Zalabér község helynevei

Feltűnő, hogy Zalabér helynevei közül a két hegyvonulat közötti rész-

nek helyneveit nem emlegetik az írások. Ennek az a magyarázata, hogy itt nem nagyon volt szántóföld, hanem csak erdő, mocsaras tó, és a domboldalakon szőlő. Szőlőhegy-nevekkel viszont találkozunk. Ilyenek: „Lodor Zeoleo” (1588),³⁷⁰ „Kalmár Zeoleo” (1590),³⁷¹ „Molnár szőlő” és „Budai szőlő” (1661).³⁷² Szántóföld helynév a részen egyedül a „Német szél” és „Kökényes tüske” (1778).³⁷³ Itt volt a plébániai birtok. A „Német szél” helynév valószínűleg a kuruc időkből veszi eredetét. A „Kökényes tüske” pedig ma is kökényes.

A „Molnár rétből”,³⁷⁴ mint hajdani központból kiindulva vegyük sorra a régi helységneveket. A nevek magyarázata néha talán erőltetett, nem lévén elég támpont azok eredetére.

Gát: Említik már 1629-ben az Egerally–Pernesszy-féle osztozkodásnál.³⁷⁵ Az „Eoregh rét” is osztozkodás tárgya. Nagysága 25 ember kaszáló. Majd 1733-ban a Novák testvérek panaszolják fel, hogy szegény megszorult anyjuk ezt is kénytelen volt Horváth uraságnak elzálogosítani.³⁷⁶

A név onnan származik, hogy e rét a Zala, a vár gátrendszere és a domb által elvont zárva. E gátrendszerhez tartozott az a nagy árok is, amelyet „Rabék kertjének” neveztek napjainkig. A vár tökéletesítése idején építhették ezt az árkot és az előtte való töltést, hogy a vár bejáratához való jutást északról minél nehezebbé tegyék. Ettől kezdve lett a „Hegyalja” út zsákutcává. Ma is csak gyalogszerrel lehet a Gátat ez irányból megközelíteni.

Tekevölgy: Nem szerepel az írásokban. Ez volt az egyetlen út, amelyen járművel a várat meg lehetett közelíteni. Neve nehezen magyarázható. 1247-ben egy határjárás mondja, hogy a Zala folyótól keletre menő megye egy bizonyos „Uchtheht”³⁷⁷ majorság területén ér a béri útra. Hacsak nem ennek a „Uchtheht” szónak, amely valószínűleg útkettőzést jelent, az eltorzított alakja, de inkább tekenő – teknő – völgy. (U-teke-t)

Vadkert: Ez a név ma már nem használatos. Apáink a Gát elejét nevezték Vadkertnek Hivatalosan nagyon sokszor szerepel egészen a 18. század elejéig, az Ányosok eltűnéséig. Már 1247-ben szerepel a neve, mint „villa vhothkerek”, azaz Vadkert majorság.³⁷⁸ Mint ilyen, mindig felsorolják az osztozkodásnál és öröklésnél.

Pörgölén: E név eredete még 1308-ra megy vissza.³⁷⁹ A Túrje nembeli Pilgrim fia Pilgrimtől Béri Pósa fia, János és Márk vette meg a mezőt. 1629-ben úgy említik, mint „Pörgölím”.³⁸⁰

Bozol: Már 1247-ben Acus asszony barlabáshidai birtokának határjárásával kapcsolatban mint „possessio”-t, azaz falut említik.³⁸¹ Szüntelen szerepel minden birtokfelsorolásban és örökségi ügyben. 1682-ben pusztult el végképp, és lett Bér része. Ma csak, mint dülőnevet emlegetik. Nevének értelmezése ismeretlen.

Szikút: Szy nevezetűekről már a 18. században hallunk. 1772-ben Majláth, másképp Molnár János három hold földet akart a templomra hagyni.³⁸² E földek közül az egyik darab határos volt Szy János rétjével túl az országúton. Szy József, nagyváradi ügyvéd is még zalabéri születésű volt, és 1869-ben misealapítványt tett szülei és nővére javára.³⁸³

Merkőce: A Zala völgyében még szerepel néhány helyen e név, de csak rét-megnevezésként. Minden bizonnyal annyit jelent, mint a vízben gyakran „megmerítkező”.

Agarét: A 1644. évi török csatározás emlékét őrzi. Itt harcoltak velük a szentgróti lovasok.³⁸⁴ Aga török tisztet jelent.

Külsőbér: Neve nem szorul magyarázatra. Így nevezték már 1636-ban is, mint Bér külvárosát: „Beer suburbium”, 1676-ban külön a „falu” jelzést kapja. A béri Baloghok lakó- és birtokhelye.

Tégla-sűrűalja: A „sűrűalja” név helyi jelentése: lejtős erdőség alatti rész. Nicolo di Angelini olasz hadmérnök 1559-ben olyan térképet rajzolt, amelynek alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy Zalabérben járt, és a helyszínen rajzolta meg e madártávlati térképet, mert a terepet ismerő jól ki tudja venni a falu környékét. E térképen látszik többek között, hogy a vár a Nemestemető alatt van a Zala és a domb között. A Tekevölgyet egy sor fával tünteti fel, mint keskeny völgyet, több sor fával a falut. De épp így fával borítottan rajzolta meg a „Berket”, a „Tégla-sűrűalját” és a „Balaskót”. Tehát felette erdőség volt az ő idejében. Ne feledjük, hogy Zalabér szántóföldjeinek is jó része irtásföld és rétjének egy része is (45 kaszás) irtásból származik.³⁸⁵ Ez utóbbi a „Berek”. Hogy miért „Tégla”? Lehet látni a meredek levágásból, hogy itt agyagot termeltek ki, és a barlangos lyukakból, hogy helyben ki is égették a téglát. Helyben volt a víz és a fa is. De hogy mikor? Nem tudjuk.

Balaskó: A hagyomány azt tartja, hogy itt volt Zalabér elődje, a Frank birodalom, illetve Pribina fejedelemségének „Salapiugin”³⁸⁶ (Zalaszeg, Zalaforduló) nevezetű helysége, amelynek templomát a hozzá tartozó, környék birtoklásával együtt a fejedelem a salzburgi érseknek ajándékozta 871 táján.³⁸⁷ „Blaskó” nevezetűek léteztek talán itt is, mert pl. Ányos György várkapitánynak a menyét is Blaskó Teréznek nevezték.³⁸⁸ (1679) De kérdéses, hogy e helyhez volt-e valami köze. Inkább talán a templom: „Basilika” görög neve is szolgálhat magyarázattal, hisz a két névnek közös a gyöke.

Bandi út: A 1715-i összeírás csak kilenc gazdát tüntet fel, de az egyik közülük Bandi Pál.³⁸⁹ Bandi nevezetű később is szerepel.

Vízálló: Apáink emlékeztek arra az időre, amikor a vízállóban halat lehetett fogni és kendert áztattak. A dombokról leszaladó vizek mind itt gyűltek össze a tökéletlen lefolyás miatt mindaddig, míg nem csatornázták, és a dombokról a horhossá mélyült, gyakorta járt hegyi utak a vizet a falu

felé nem irányították. Az almádi kolostor a vizet a falu felé nem irányították. Az almádi kolostor a 12. század elején szőlő és vincellér mellett egy fél tavat is kapott Bérben.³⁹⁰ Hol lehetett ez a tó?

Talián-alja: Az ötvösi Talliánoknak volt valami köze a zalabéri birtokokhoz, különben nem másoltatták volna le az 1629-ben végbement Egerally örökség osztzkodási iratát.³⁹¹ Éppen az időben lakott Egerally János bozoli kúriáján Tallián János.

Botka: Botka Bálint volt 1780-ban a falu második leggazdagabb urasága. Míg az első uraságnak, zalabéri Horváth Józsefnek 72 béri és 46 idegen hegyvámosa volt, addig Botkának 51 béri és 13 máshonnan való.³⁹² De hogy e hegy mióta viseli a Botka nevet? Lehet, hogy még korábbról, mert már 1515-ben is voltak a környékünkön Botka Dávidnének földjei.

Kustos: E mély völgy fölött most Szt. Antal kápolnája áll. De ez a kápolna egy réginek a romjaira épült a szőlősgazdák adakozásából 1799-ben.³⁹³ A régít Szt. Mátyás tiszteletére építették szintén a szőlősgazdák. Szt. Mátyás a szőlők védelmezője, őrzője volt. „Custos” annyit jelent, mint őrző. Hivatalosan az ünnepnapján kezdődtek a szőlőbeli munkák.

Bogyai kapu: Az 1837. évben a kereszteleési Anyakönyvben Bogyay Izabella Mária Terézia, Bogyay József megyei alszolgabíró és Novák Szidónia leányának Jegyzet rovatába valaki bejegyezte „pie existens in vindemiis”, azaz „jámborul éldegel a szőlőhegyen”.³⁹⁴ A század eleiek még ismerték e jóságos, magányos nénikét.

Bencsik: Ha nem akarunk szómagyarázatokba bonyolódni (Benti-sík, akkor azt mondhatjuk, Horváth Józsefné édesanyja Bencsik-lány volt.

Nemestemető: Pontosan még nem tudjuk, hogy mikor kezdtek a nemesek ide temetkezni. De hogy a nemeseknek külön temetőjük van, azt már 1838-ban „országos unicumnak” nevezi a Can. Vis. Az Egerallyak egyik le származottjáról a Halottak Anyakönyvében 1797-ből ezt olvassuk: „Sepultus in Coemeterio familiae”, azaz a „család temetőjében tették sírba” Kiss János táblabíró urat.³⁹⁵ Mindjárt a bejáratnál lévő keresztet ő állíttatta 1797-ben.³⁹⁶

Cigányrét: Első említése 1629-ben, amikor is Ányos János Bér földesura és várkapitánya eladja a „Czigon-rétet” a vasvári káptalannak 100 Ft-ért, hogy a „Kettős Malom” nevezetű malmot újjá építhesse, és a családi birtokokra vonatkozó iratokat beszerezhesse.³⁹⁷ Az értékét tekintve ez a rét biztosan nagyobb volt a mainál. Nevét a körülötte lakó cigányokról kapta, akik régi idők óta megtalálhatók voltak itt, mint „novus colonus”-ok, azaz „új jobbágyságok”.

Zalabér földesurai

A 12. század elején az al mádi kolostor kapott itt szőlőt, rétét és szántót, no meg egy fél halastavat. Kapott öt háznépet vincellérrel. A fél halastó azt látszik igazolni, hogy még másnak is volt itt birtokrésze.³⁹⁸

Környékünkön a Türje nembeliek osztozkodtak 1254-ben.³⁹⁹ A béri birtok Pósának (Pál) jutott, aki magát „Béri” Pósának is nevezte, és leszármazottai már a „Béri” nevet viselték. Az örökség körül sok vita és harc folyt, és hozzá még sokszor a legdurvább módon. A kibékülés 1299-ben történt meg, amikor is egymásnak minden gazságot megbocsátottak.⁴⁰⁰ Ebben az osztozkodásban Pósa fiai, Márk és János Bért, Batykot és Hidvéget kapták két szlovén helységgel együtt Zalában, továbbá a Tisza mentén „Pyspuky”-t. Barlabáshida ma „Pörgölén”-nek nevezett részét 1308-ban vették meg 18 márkáért.⁴⁰¹

A Bériek birtoklása nem volt zavartalan. Leginkább a kihalás veszélye fenyegette őket a velük kapcsolatos bonyodalmakkal. Nem egy esetben kellett a férfi nélkül maradt család nőtagját férfi jogokkal felruházni. Így valószínűleg Béri István özvegyét is, akit Rohonczy Kokas Henrik vett feleségül és e házasságból származó fiára hagyhatta fele Bért.⁴⁰²

Hasonlóképp fiúsíttatott Kecskédi Lászlóné, Béri Margit is, aki a rokonsággal, Szentgróti Miklóssal 1393-ban osztozkodott.⁴⁰³ 1422-ben Béri András felesége férje halála után kelengye visszatérítés címén foglalta le magának a Béri-birtokot. A rokon Szentgrótiak szerezték vissza az idegen kézről.

A 16. század elején végleg kihalt a Béri család. Béri Istvánnak 1531-ben még 6 portája volt Bérben.⁴⁰⁴ A Béri család utolsó férfitagja János volt. Ő birtokait 700 Ft-ért zálogosította el sógorának, Csaby Basó Andrásnak. E birtokok voltak: a béri castellum (vár) és maga a község Bér, Batyk, Bozol, Egyházaspakod, Pusztapakod, Vadkert, Kisvásárhely, Dabronc, Nyírlak, Bagota és mindkét Csáford.⁴⁰⁵

Csabyak

A Béri család férfi ágának kihaltával, Ferdinánd király a birtokot Kápolnay Ferencnek, Szapolyai egykori vitézének adományozta. Ő azonban nemsokára egy Sió menti csatározásban odaveszett.⁴⁰⁶

Az elárvelt birtokot azonnal lefoglalta Török Bálint neje, Pempflinger Katalin, majd a feljelentés hatására visszaadta azt.⁴⁰⁷ A feljelentést a királynál Csaby Basó András és Hetey Tamás tették. A Béri birtok osztatlanul Csaby András özvegyének, Uky Borbálának a kezében volt férje 1549-ben bekövetkezett halála után. Tőle követelte 1549-ben már, de még a király ál-

tal történt neki ítélet után, 1561-ben is Hathalmi Lászlóné, szül. Csaby Krisztina. Anyja Béri lány volt, Béri Boldizsár gyermeke, István, János stb. testvére.⁴⁰⁸

Csaby István özvegye Csesznek várának tulajdonosa, fiával, Farkassal már 1542-ben rátámadott Csaby András, majd később a második feleségének a kezén lévő birtokra.⁴⁰⁹ 1542-ben a várat foglalta el Csaby Farkas castellánusával (várfelügyelő), Répássy Ferencével, majd fia halála után maga az özvegy 1553-ban Bér, Bozol, Pakod és Pusztapakod birtokokra 400 Ft-nyi kárt okozva azokban.⁴¹⁰ Ennek valószínűleg az a magyarázata a közönséges irigységen kívül, hogy Csaby Istvánné vejei: Szelestey Sebestyén és Wathay Lőrinc Csesznek későbbi kapitányai voltak, és féltették a Béri örökséget, amelynek a vők is – anyai leszármazás révén várományosai voltak.⁴¹¹

Időközben Ferdinánd megkísérelte a vitatott birtokot Nádasdynak, a későbbi nádornak és Méreynek, a későbbi országbírónak adományozni. De ez a terv 1553-ban a sok követelőző, tiltakozó rokon miatt megbukott.⁴¹²

Megkezdődtek tehát a női ág leszármazottjainak követelései. 1550-ben Szöröcsöki Lukács családjának tagjai álltak elő követeléseikkel.⁴¹³ A király ki is tűzte a törvénykezési napot, de az újabb követelőzők miatt a megyei gyűlés nem tudott birtokmegosztást tartani.⁴¹⁴ A követelésekkel még 1564-ben is találkozunk.⁴¹⁵ Úgy látszik 1664-re mégis létrejött valamiféle rendezés, mert az ez évi összeírásban már Béri leszármazottak tulajdonában is találunk birtokokat.⁴¹⁶

Ányosok

Az Ányosok maguk is hordtak ereikben Béri vért, de jelenlegi birtokjuk inkább Ányos Boldizsár anyósa révén illette meg őket. Morgayné született Béri Borbála volt az anyós.⁴¹⁷

De csak 1661-ben hallunk először az Ányosok másfélszázados béri uralmát megkezdő Ányos Boldizsárról.⁴¹⁸ A várat alakíttatja, korszerűsíti. Tehát része volt benne és tudja, hogy a vár birtoklásával megannyi részirtok tulajdonjoga járt együtt.

Birtokállománya éppen a legnehezebb, legsiralmasabb időben és viszonyok között kezdett gyarapodni. 1576-ban Szelestey Sebestyén fia Gábor „sürgős szükségében” „*totales et integras suas proprias portiones possessionarias Aviticas et hereditaris Maternas...*” azaz összes és egész ősi örökölt anyai birtokrészeit 50 arany Ft-ért Ányos Boldizsárnak elzálogosította.⁴¹⁹

Majd 1589-ben Hosszútóthy Sebestyén fia Kristóf a Bér kastélyban lévő tornyot kerttel és kaszálóval bérlet címén hagyja Ányos Boldizsárra.⁴²⁰

Fia Kristóf 1597 óta lett Bér kapitánya és egyúttal Bér ura.⁴²¹ Vas me-

gyében is vannak birtokai, hisz kúriáját is anyjának adja Nárai faluban, de az Alföldön is nagy birtokkal rendelkezik valószínűleg első felesége révén. Vázsonkői Horváth Zsófia családja földbirtokos volt Abonyban. Ő maga is említi, hogy a Bocskai féle harcok idején alföldi birtokain járt. Anyjának még malmot adott Pakodon és szőlőt a béri promontoriumon (szőlőhegyen).

Sokat tett a rábizott vár érdekében. Az elmaradt királyi zsoldot saját Vas megyei birtokának elzálogosításából pótolta. Bocskai hadjáratainak idején is megmaradt a király hűségén.⁴²²

Úgy tűnik, mintha az Ányosok között birtokviták lettek volna. Több minden ezt sejteti. Mintha Kristóf itt hagyta volna Bért és alföldi birtokára vonult volna. Utódait ott találjuk.⁴²³

János, a testvére lépett a helyébe. 1606-tól 1636-ig ő Bér ura.⁴²⁴ Hogy birtokügyekkel nehézségei voltak, kitűnik abból a tényből, hogy a „Czigon” rétet eladja 1629-ben, csakhogy a „jogait biztosító oklevelek, illetve peres iratok kiváltására” pénze legyen.⁴²⁵

A másik ilyen gyanús eljárás módja, hogy az általa épített malmot 5 jobbágységi sessionál és a barabáshegyi szőlővel jegyesének (a későbbi második feleségének) 500 Forint ellenében átadja 1635-ben.⁴²⁶

Péter fia lett utána Bér várkapitánya. Elégge kivette részét a megpróbáltatásokból. Az ő kapitánysága alatt volt a béri csata, amelyben az elvonuló törökök felgyújtották a falut, és húsznál több béri hősi halottat hagytak vissza.⁴²⁷ Ő maga is öt évig sánykodott török fogságban Kanizsán.⁴²⁸ Rendszeres levelezésben állt Batthyány Ádámmal. 279 levelet írt neki, megírva bennük a saját és zalai népe sok-sok szenvedését.⁴²⁹ 1556-ban el is adta szentgróti birtokrészét Batthyáynak.

Özvegye, Chernel Anna nagy haragban és birtokperben állt sógorával, Györggyel. A kibékítést és osztozkodást Káldy Ferenc, Batthyány Kristóf főkapitánya vezette le. Békés megegyezés született. Ezen 1661. évi megegyezésen Ányos György megvett egyes béri, bozoli, pakodi birtokrészeket az árváktól 650 Ft-ért, és hozzácsatolta saját birtokához. A váron megosztózkodtak, a malom közös maradt. Ányos György 325 Ft-os tartozása fejében a zálogban bírt Almás és Misefa falvakat engedte át az özvegynek.⁴³⁰

Péter utódainak Bérben tehát nem sok maradt, György béri részét pedig az egész család nevében unokája adta el 1692-ben nagynénjüknek, Ányos Máriának, Tar József egerszegi kapitány feleségének.⁴³¹

Ányos Boldizsárnak, Péter leszármazottjának a béri birtokot gr. Pálffy Miklós adományozás révén akarja tulajdonul adni. A vassvári káptalannak ki is adja az „introduction (beiktatási) megbízást.” A mandátum szerint a nádor mérlegelve Fajsi Ányos Zsigmond érdemeit valamint a család tagjainak érdemeit is: „...Szala-Bér mezővárosban, Egyházas Pakod, másképp

Barabáshida és Batyk falvakban, továbbá Pusztá Pakod, Bozol, Vadkert és Pusztá- azaz Felsőbatyk pusztákon lévő birtokrészeket ... mely részeket őseik évszázadok óta békén birtokoltak, nevezett Ányos Zsigmondnak és név szerint felsorolt rokonainak, nova donatio (újonnan adományozás) formájában örökös adományként, a király nevében adományozza.”⁴³²

A vasvári konvent nem tudta a beiktatást megejteni, mert az összes környékbeli uraságok tiltakoztak ellene. Így aztán a nagy örökséget, amely később a zalabéri Horváthok kezén volt, részben úgy kellett megszerezni. A századfordulón (18. század) Bérnek nincs földesura.⁴³³

Zalabéri Horváthok

A Horváth család béri birtoklása előtt nem is olyan régen nyerte el a nemességet, 1713-ban Ferenc révén III. Károlytól. Címerük: Kék alapon zöld mező, egy koronából kar emelkedik ki, benne kard, a kard fölött balról nap jobbról három csillag.⁴³⁴

Maga Ányos Zsigmond is mintha kijátszotta volna többi gyermekeit, leányára, Horváth Ferencnére hagyta birtokait. Horváth Ferenc, de még neje Krisztina özvegyiségében is gyarapította a birtokot, és sokszor bizony nem a legártatlanabb módon.⁴³⁵ Íme pl. Novák Ferenc és Farkas özvegy édesanyja szorult helyzetében javainak egy részét, mint Szalabérben és Pakodon hegyvamosokat, a pakodi malmot, tölcsányi birtokrészt, a pusztá Dobos-helyet, Gáti rétet, amelyek együtt évi 120 Ft jövedelmet hoztak, 250 Ft-ért kénytelen volt zálogba adni néhai Horváth Ferenc özvegyének. E szerződés következménye az lett, hogy még jobban elszegényedtek, és ismét csak a Horváth családhoz voltak kénytelenek fordulni újabb kölcsönért szántóföldek átengedése fejében.⁴³⁶

A Festetichék is vásároltak olyan birtokot, amely még a Horváthok zálogterhét viselte. Horváth Ferenc özvegye vásárolt is birtokokat. Bokros család birtokainak elidegenítése ellen ismét a Novák-testvérek, továbbá Kiss Lázár és Ernyes Pál tiltakoztak, mint a „jure perennali” örök jогon őket illető birtokrész megvétele ellen.⁴³⁷

Zsigmond, a fia már Szalabér legfőbb urasága, amint ezt Krizmarics plébános Összeírásában 1746-ban feljegyzi. De a szomszéd falvaknak is részbirtokosa.⁴³⁸

A Horváth leszármazottak feleségeik révén az Alföldön is nagy vagyont örököltek. Sorra mind az Alföldről és pedig Abonyból nőültek. Már az Ányosok idejéből olvassuk Abonyról, a nagy nemesi fészekről: 1560–1648-ig a Vázsonkői Horváth család volt a helység ura, ezt követte a Fajszi Ányos család, majd a Galántai Balogh család. Ányos Kristóf felesége Horváth-lány volt, dédunokája pedig gróf Balogh István felesége. 1727-ben az özvegyen

maradt Ányos Teréz, Éva volt Abony földesura. Ugyancsak vonatkoznak ezek az állítások Tószegre és Tiszakécskére is.⁴³⁹

1754. évi vármegyei nemesi összeírás szerint a Balogh, Hartwig és Bencsik családok voltak az említett helységek földesurai. A fenti Zsigmond felesége Hartwig Rozália, a következő uraságé, Józsefé pedig Ugranovics Franciska, akinek az édesanyja Bencsik-lány.⁴⁴⁰

József lett apja, Zsigmond korai halála után közel fél évszázadig Szalabérben a legnagyobb földesúr. (1749–1793) 1768-ban 8 jobbágya volt Szalabérben és 80 házasszerűje. „Jobbágyszáma szerint robotoltak marhával és gyalog”. Irtásföldjeit 62-en művelték a termésből kilencedet adván. Hegyvámosa 118 volt, 72 helybéli és 46 más faluból. Mindez természetesen csak a zalabéri birtokára vonatkozik.⁴⁴¹

Egy összeírás szerint is a falu földesura Horváth József 1772-ben.⁴⁴² Az említett jobbágynak kívül 15 család dolgozik nála 141 lélekszámmal, közvetlen szolgálatára 35 személy áll. Urbárium nem volt. A szegény, tájékozatlan lakosság nem értette, mi az, és még parasztlázadást is rendezett ellene.⁴⁴³

Nep. János a fia elég nagy tekintélyre tett szert, császári és királyi tanácsos lett és Zala megye első állandó ispánja. Az ő első felesége is Alföldi volt: Almásy Klára de Zsadány et Törökszentmiklós.⁴⁴⁴

Hiába volt a nagy vagyon, nagy volt a pazarlás is. A kor divatjának megfelelően nagy vendégeskedések folytak a kastélyban, és mint megannyi akkori főúr, annyira eladósodtak, hogy a birtokot 1847-ben el kellett adniuk.⁴⁴⁵ A Horváthok zalabéri szereplése véget ért, elköltöztek a faluból. Az 1860-as években fiuk Mezőhegyesről, leányuk pedig Bécsből kérte a kezestelét.⁴⁴⁶

Pejacsevics család

A Horváth-birtokot Gróf Pejacsevics Ferdinánd vette meg, de talán pontosabban a felesége családja, a Döryek. A zalabériek ugyanis tudni vélik, hogy a gróf csak feltételesen vehette birtokába és kezelésébe e vagyont. Ha ugyanis méltatlannak bizonyul, elveszíti azt. Ami be is következett 1856-ban. A birtok kezelését neje, Döry Mária és legkisebb fia, Gábor vette át.⁴⁴⁷

A Döryeknek már régebben is volt a környéken birtokuk, a Botkák birtokait vették meg. Így vállalkozhattak arra, hogy tolnai létükre Zalában vásároltak birtokot. A család horvát származású volt, és Horvátországban nagy tisztségeket viseltek. Gábor fiukat még a bolgár trónra is kiszemelték.⁴⁴⁸

A kastélyon építkezhettek: vagy emeletet húztak, vagy a frontszakaszt építették, mert a kastély frontszakaszát a címerük díszítette. Még a II. világ-

háborúban is e címer volt a kastélyon. A címer: Egy koronás oszlopnak hátat fordító két oroszlán, bal illetve jobb lábukban kard. Az oszlop tetején egyfejű sas, csőrében kettős kereszt, a jobb lábában kard, a balban papírtekercs. A címer felett koronás fejvéd, rajta ugyanaz a sas.⁴⁴⁹

A birtokon ők is túladtak. Az 1880-as években már Klein uraság kezében találjuk. A család oravicai birtokát pedig Guttmann vette meg, és Klein uraság leányával házasságot kötve, megint egy kézbe került a Pejacsevics vagyon, amelynek különösen horvátországi része óriási kiterjedésű volt. De itt a környéken is közel öt-hat majorral rendelkezett.⁴⁵⁰

Magában Zalabérben Guttmann László báró birtoka 1925-ben 640 holdat tett ki, ebből 411 hold volt a szántó terület.⁴⁵¹ Guttmann báró 1932-ben Bécsben autószerencsétlenség áldozata lett, vagyona két leányára maradt.⁴⁵² Neumann Károly báró volt az egyik veje, a másik pedig egy festőművész, aki nem értett a gazdálkodáshoz, így a kettős birtokot Neumann báró kezelte, 624 holdat Zalabérben.

1925-ben az ő földjéből történt földosztás,⁴⁵³ de nagyon kis mértékű, míg 1945-ben birtokából egy állami gazdaság és egy TSz. alakult. Ezt megelőzően a TSz. részt felosztották 204 gazdálkodó között. 55-en még pójtuttatásban is részesültek. Birtoklevelet nem kaptak a földhöz juttatottak.⁴⁵⁴

A zalabéri „Vörös Csillag” Termelőszövetkezet 1965. évi adatai: Taglétszáma: 171, Gazdálkodási terület: 950 hold, 607 hold szántóval, Szarvasmarha állomány: 203 db., Traktor: 5 db.⁴⁵⁵

Egyéb földbirtokosok

A felsorolt földesurakon kívül még nagyon sok uraságnak volt Zalabérben birtoka a falu több mint 800 éves fennállása alatt. Az eddig felsoroltak mintegy stafétabotként adták át egymásnak a földesuraságot. Fel sem lehet sorolni azt a sok egyént, aki a falu történelme folyamán földbirtokosként szerepelt. Néhány már említést nyert valami módon ebben a munkában, néhányat pedig még tekintsünk meg röviden, hisz a falu életében jelentőséggel bírtak.

Szelesteyek és leszármazottaik

A Béri leszármazottak közül elsősorban őket kell megemlítenünk, minthogy – ha ugyan oldalágakon is – de utódaik napjainkig élnek.

Ismerjük Sebestyén fia Gábort, aki az Ányosoknak adta zálogba birtokrészét. Szelestey István pedig az Egerallyakat gazdagította pakodi birtokának eladásával. Egerally Bontz Lászlótól, Kapornok és Zalavár prefektus kapitányától 40 Ft-ot vett fel 1583-ban, hogy ruhát vehessen magának.⁴⁵⁶ De maradtak vagyonos örökösök is. Rokonságban voltak a Szentgyörgyi Hor-

váth családdal. Bérben 1598-ban Horváth Ferencnek is volt egy háznépe.⁴⁵⁷

Szelestey Ferenc unokája, szentgyörgyi Horváth Erzsébet lett Festetics Józsefnek a hitvese. Erzsébet testvérétől, Lászlótól megkapta annak zalabéri földjét és réjtét, továbbá pakodi birtokrészét. Így lettek a Festetichek is rész-birtokosok Zalabérben.⁴⁵⁸ 1780-ban 3 hegyvamosuk volt.⁴⁵⁹

A Szelesteyek másik rokonága a Tulokok. A Tulokoknak közvetlen Zalabérben nem volt szántójuk, csak 11 hegyvamosuk.⁴⁶⁰ Kozáry László Tulok-lányt vett feleségül, és így a Kozáryak is vagy másfél évszázadra Zalabérhez kötődtek. László fia, Farkas a község postamestere is volt az 1830 körüli években.⁴⁶¹

Kozáry I. Aurél feleségének halálával három részre oszlott a vagyon, amely 1925-ben 206 holdból állt.⁴⁶² Eitner és Tökésy vejek osztozkodtak a fiúgyermekkel, Auréllal, akinek 180 holdját két leánya: Teréz és Katalin örökölte. Bennük kihalt a Kozáry család férfi ága. Feldúlt kriptájuk őrzi emléküket a nemesek egykori temetőjében.⁴⁶³

Egerallyak vagy Egerváriak

Egerváry László Mátyás király idejében Horvát és Szlavonország bánja volt. Az ő leszármazottja Egerally Bontz László, Zalavár és Kapornak prefektus kapitánya. Ő szerzi az első béri birtokot. 1588-ban Jakabházai Sallér György özvegyétől, született Csaby Magdolnától zálogba veszi annak egész majorságát a Lodor-szőlővel együtt 140 Ft ellenében.⁴⁶⁴ Ehhez tartozik még Batykon két jobbágytelek, Urhidán egy rét és Bozolban 5 hold föld. 1629-ben pedig már Bozolban egy kúrián, a vár felén, a gáti réten, 16 hold bozoli szántón, sessiokon Bérben, Pakodon osztozkodnak fiai és unokái.⁴⁶⁵ György, béri várkapitány, unokája, illetve már csak annak özvegye, Terjék Katalin Belliczey György „Beri joszagha”-val gyarapítja az Egerally-birtokot. Ez utóbbihoz Pakodon, Bozolban lévő földek és rétek tartoztak, továbbá szőlők és hegyvamosok.

Női ágon még sokáig szerepel az Egerally család Zalabérben. A legjelentősebb leszármazott „Kiss” néven szerepel. 1768-ban neki 35 házasság volt,⁴⁶⁶ 1780-ban még három irtáson dolgozó jobbágya, ugyanakkor 18 béri és 14 máshonnan való hegyvamosa.⁴⁶⁷

Valószínűleg ez a család nyitotta meg a „Nemestemetőt”, családi temetőjük volt. A bejáratú keresztet Kiss János táblabíró állíttatta.⁴⁶⁸

Balogh család

A falunk hírért-nevét e család lenne hívatott országos viszonylatban is ismertté tenni. Béri Balogh Ádám, a híres kuruc brigádéros, a győrvári és a kölesi csata hőse ebből a családból származik. 1614-ben hallunk először

Balogh nevezetű földesúrról Bérben. Péter 40 Ft-ot adott Pető Jánosnak zálogkölcsonbe. Ezért az ráhagyta egész csáfordi, batyki és béri birtokrészét.⁴⁶⁹

Valószínűleg az ő gyermekei: Zsuzsanna, Ferenc és István. Ez utóbbi Ádám apja. István hitvese Káldy Rebeka. A Káldyaknak környékünkön, Zalavégen voltak nagyobb birtokai.⁴⁷⁰ Bérben is volt még lakásuk is. Ezt támadtatta meg Csaby András 2. felesége, Uky Borbála 1553-ban.⁴⁷¹

István özvegye, hogy gyermekeinek, Ádámnak és két nővérének a neveltetéséről gondoskodni tudjon, külsőbéri 14 holdas lakott jobbágytelkét Kígyós János jobbágyának adott oda 56 Ft fejében. Egyúttal felmentette azt jobbágyi terhei alól, és lehetővé tette az armális levél megszerzését számára.⁴⁷²

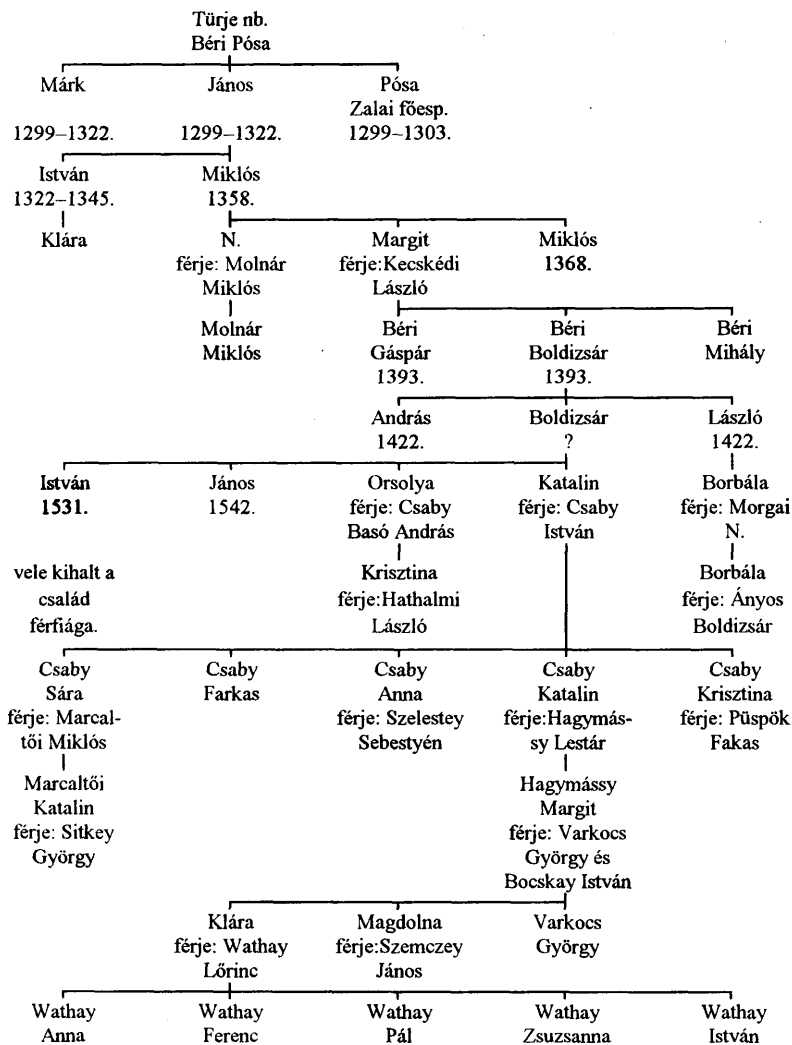
Botka család

Botka Dávidnének, a család egyik ősanijának már 1515-ben van a szomszédos Batykon birtoka. Dávid leszármazottja az a Botka Bálint is, akit mint zalabéri földbirtokost említünk. Szántója nálunk kevés van, csupán 7 irtásföldje, de szőlője illetve hegyvámja annál több, 51 zalabéri és 13 vidéki.⁴⁷³ Ez a Bálint Zala megye alügyvédje 1839-ben, fia, József pedig Zala megye első választott alispánja 1835–37-ben.⁴⁷⁴

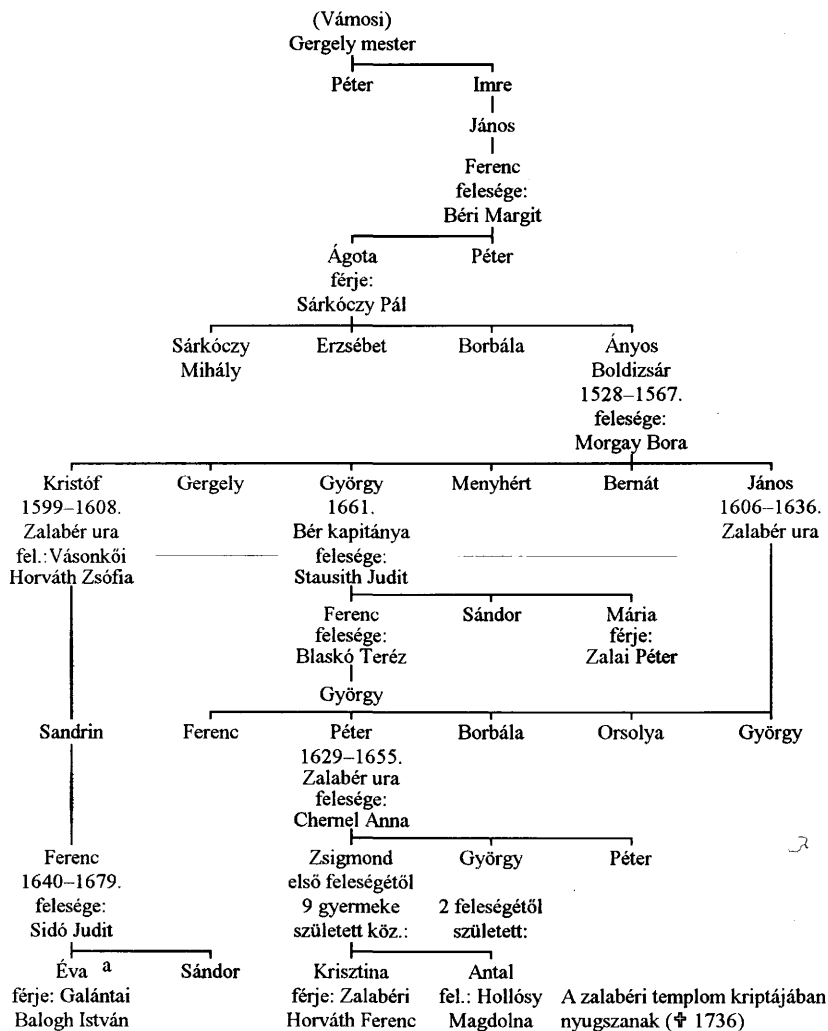
Nekünk, zalabérieknek azért jelentős ez a család, mert a két hegylánc Csáford szomszédságába eső nyúlványa nevüket viseli.⁴⁷⁵

Különösen a szőlőhegyek okozzák, hogy ma is és a múltban is sok vidékinek, sokszor egész távol lakónak is birtoka volt és van Zalabér községben.

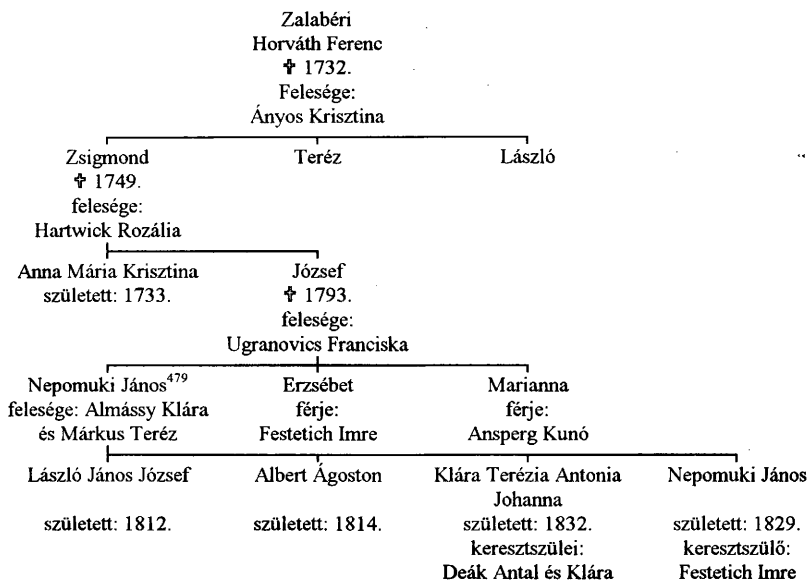
A Bériek nemzetség-táblája⁴⁷⁶

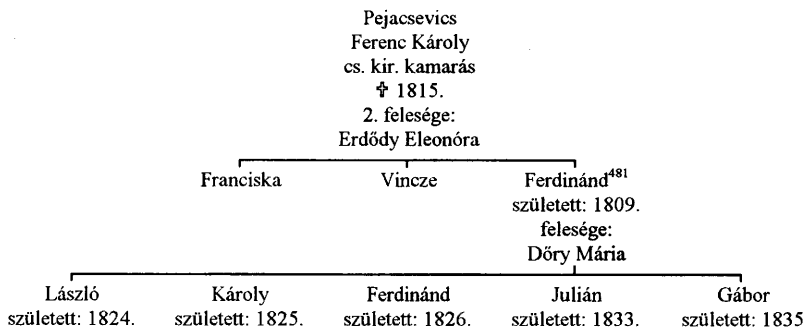
Az Ányosok nemzetség-táblája⁴⁷⁷

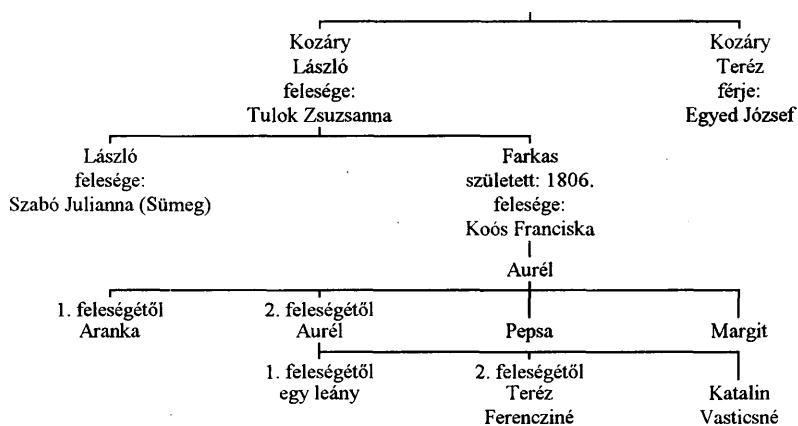
A Zalabéri Horváthok nemzetség-táblája⁴⁷⁸

A Pejacsevics család nemzetség-táblája⁴⁸⁰

A Kozáryak nemzetség-táblája⁴⁸²

Zalabér községgel kapcsolatos híres emberek

Béri Balogh Ádám

Születési helye bizonytalan, a lexikonok általában valamelyik Vas megyei faluban vélik azt. Tagadhatatlan, hogy az anyja, Káldy Rebeka neve Vas megyére utal, de Bérben is éltek és birtokosok voltak a Káldyak, sőt kúriájuk is volt itt. A Baloghok viszont régóta már bériek voltak, 1611-ben már hallunk róluk.⁴⁸³ Ekkor szerezte béri birtokrészét Péter Pethő Jánostól. Ő volt Ádám nagypapja.

Gyermekeit azonban, majdnem biztosra vehető, hogy Bérben töltötte. Egy 1670. évi jegyzőkönyvből olvassuk, hogy Ádám özvegy édesanyja az ő és két nővére neveltetéséről gondoskodni akarván 14 holdas külsőbéri lakott jobbágytelkét Kígyós János jobbágyának adta oda 56 Ft-ért. Egyúttal felmentette azt jobbágyi terhei alól, és lehetővé tette számára az armális levél megszerzését.⁴⁸⁴

Ádám születési éve 1665-re tehető. Már fiatalon Csobánc várában szolgált, mint a gyalogosok vajdája. 1709-ben brigadéros lett. Az 1676. évi híres győrvári ütközetben, ahol meg is sebesült, ő vezette a lovasrohamot. A kölesdi győzelem is az ő nevéhez fűződik. 1710. okt. 28-án Szekszárdnál fogságba esett, és a hadi törvényszék halálra ítélte.⁴⁸⁵

Wathay Ferenc

Fehérvár vice kapitánya, író és költő, nem Zalabér szülötte, még az apja sem, hanem csak a nagyanyja Béri Katalin, akit Csesznek vár ura, Csaby István vett feleségül. Egyetlen fiú gyermeke halála után a nagymama hat lányával béri kastélyába költözött. Ez a kastély akkor már várrá volt alakítva. Itt házassította ki hat lányát, köztük Ferenc anyját, Klárát is. A lakodalmak is a várkastély nagyszalonjában zajlottak le. Konstantinápolyi fogságában imigyen írta ezt le Ferenc, az unoka: „Ímség azért az anyja siralmasan maradván, újban leányival egyetemben, Csesznek várából elköltözvén, ment a béri kastélyban lakni, holott első leányát, Csaby Annát házassította egy jó katona főembernek Szelestére, Szelestey Sebestyén nevőnek ... mely hat vejnek leányival örömeiket érven, maga szegény jobb anyám, Béri Katherina, néhány unokaival egyetemben, látta előtte egyszersmind táncolni hat fiát hat leányával Bérben az nagy szobában etc.”⁴⁸⁶ (1602–1607)

Huszt József

Zalabérben született 1887-ben. Apja cipésmester volt. Középiskolai tanulmányait csak úgy tudta elvégezni, hogy a keszthelyi premontreiekhez felvétette magát. Még főiskolás korában is a rendben élt.

A latin és görög nyelv tudósa. Egyetemi tanár volt és a MTA tagja. Magyarra fordította Marcus Aurelius vallomásait. Fő művei: Platonista törekvések Mátyás király udvarában és Janus Pannonius. Meghalt Budapesten 1954-ben.⁴⁸⁷

Huszt Ferenc

Zalabérben született 1893-ban. Jogász volt és a kommunista mozgalom nagy harcosa. A Tanácsköztársaság idején Zalaszentgróton vádbiztos. Az üldözések elől a Szovjetunióba emigrált. Az SZKP Központi Bizottságának instruktora, az Össz.-szövetségi Központi Bizottságnak tagja. 1936-ban leváltották, és 1937-ben letartóztatták.⁴⁸⁸

Zalabér hídjai a második világháború előtt

(A háború utolsó heteiben robbantották fel őket.)

Bér hídjairól így nyilatkozik 1726-ban egy 81 éves ember: „.... még az ell múlt háborúsághos törökös üdőkben is, mindenkoron vámot szedtek az ollyatinoktól, az kik az hídon általjártak. „A 81 éves Rác György., aki „már 60 esztendőül fogva itt lakik és mindenkor tudgya és még az eő előttő lévő eőregektül is mindenkor úgy hallotta, hogy híd nélkül az nagy sárok miatt nem lehetett, s most sem lehet által mennyi Bérnél a Szalán, midőn kicsin is, ha árban nincs is a Szala, annyival inkább nem lehet, midőn nagyobb.”⁴⁸⁹

„Tekintetes Nemes Zala Vármegyének Vizi Leírása” 1832-ben pedig azt mondja a hidakról: „Zalabér, hol a Zalán való szabad általjárást a NN. Vármegye vámnélkül, 112 ölnyi (211, 6 m.) hosszú töltésen 2 nagy fa és három kő hidakkal együtt tartja és csináltatta.”⁴⁹⁰

„Azon Szt. János kő képtül által menvén a Zala Vize Töltésén lévő három kő és két nagy fa

Hidakon a Zalabéri mostani Postaházig 155 öll.” A postaépület éppen az egyik híd mellett volt, így a hidakra 43 öl esik, ami 81 m.-nek felel meg.⁴⁹¹ (A mai egyetlen híd 90 m.)

Zalabér átkelőhelyei és útjai

Zalabérben az utak szempontjából az átkelőhelyek jelentették minden időben, de legfőképpen a középkorban a legnagyobb problémát. Legalább a 16. századig a nagy ingoványokon nem voltak töltések, és a vízfolyások felett nem voltak hidak, egyszerűen átgázolhatatlan volt a nagy sártenger. Éppen ezért a Zala túlsó partján egészen a török világ végéig más községek voltak. Így kezdetben barlabáshidai birtok, majd később Bozol. A nagy ingoványról ezt jegyezte fel a Zala megyei vámösszeírás 1726-ban egy 81 éves ember nyilatkozatából „... már 60 esztendőttől fogva itt lakik és mindenkor tudgya és még az eö előttö lévő öregektül is mindenkor úgy hallotta, hogy híd nélkül ez nagy sárok miatt nem lehetett, s most sem lehet által mennyi Bérnél a Szalán, midőn kicsin is, ha árban nincs is az Szala, amennyivel inkább nem lehet, midőn nagyobb.”⁴⁹²

Az 1393/93. évi osztozkodásnál egy kikötőről, névleg Gerend-ről olvassunk Bér és Vadkert határán.⁴⁹³ Ez a kikötő nemcsak révátkelésül szolgált, hanem a Zala egyik ágán, avagy egy csatornán ki is vitte az utasokat az országútig vagy legalábbis a malomig. Minden bizonnyal a kis vár ezt az átkelőhelyet, majd később a hidakat is volt hivatva védeni, beleértve a szintén nem messze lévő barlabáshidai átkelőt is. Különös, hogy a béri Ányosok címerében egy oroszlán horgonyt tart a mancsában.⁴⁹⁴

A barlabáshidai híd nagyon régi keletű. 1246-ban a Türje nembeli Szentgróti Dénes nádor vette meg Barlabáshidai Endrétől vámjával együtt. „cum duobus molendinis et ponte in fluvio Zala...”, és a türjei premontreieknek ajándékozta.⁴⁹⁵ 1392-ben Béri Mihály osztozkodik rajta Molnár Miklós rokonával.⁴⁹⁶ 1408-ban az alispánok és szolgabírák azt vallották Garay Miklós nádor előtt, hogy Barlabáshidának ember emlékezet óta volt már hidvámszedési joga: „ab antiquo cuius memoria non extaret, sed nullam haberet falsam viam”.⁴⁹⁷ Nem lehetetlen, hogy már a rómaiaknak is volt itt valamiféle átkelőhelyük, hisz többen a közelben fekvő Dötk községet azonosítják a római Mestrianummal.

Bér hidjairól így nyilatkozott a fent említett Ráczy György „az elmúlt törökös üdőkben is mindenkoron vámot szedtek az ollyatimoktól, az kik az hídon általjártak.”⁴⁹⁸ Szavaiból következtetve a hidak keletkezését a 16. század végére tehetjük. Ezeket csak akkor építhették, amikor az országút töltése már megvolt. Ennek a több mint fél kilométeres töltésnek a megépítési idejéről nincsen biztos tájékozódásunk. Holub József II. Ulászló idejében sejtí, amikor is azt írja Zala m. középkori vízrajza című könyvében: „II. Ulászló 1508-ban megengedte a Sitkeyeknek, hogy mivel a Véged határában lévő mocsárban nagy költséggel töltést építettek, s vele a megye érdekeit is szol-

gálták, ott vámot szedhessenek.”⁴⁹⁹ Fél század múlva a török elől elmenekült jobbágyok, mint az 1596-i adóajstromokban olvassuk, a Bér mellett elterülő mocsarakban húzták meg magukat.⁵⁰⁰

„Tekintetes Zala Vármegyének Vízi Leírása” 1832-ben ezt mondja a hidakról: „Zalabér, hol a Zalán való szabad általjárását a NN. Vármegye, vám nélkül, 112 ölnyi (211,6 m) hosszú töltés által 2 nagy fa és három kőhidakkal együtt tartja és csináltattya. Azon Szt. Nep. János kő képtül által menvén a Zala Vize Töltésen lévő három kő és két nagy fa hidakon a Zalabéri mostani Postaházig 155 öl l.” A postaépület éppen az egyik hid mellett volt, így a hidakra 43 öl esik, ami 81 méternek felel meg.⁵⁰¹

A legfontosabb béri utakkal már a 13. században találkoztunk.

1.) A Bér-Vadkert-Barlabáshida-i út. Az 1247. évben Dénes nádor által a türjei premontreieknek ajándékozott barlabáshidai birtok határa a Zala folyó jobbpartján keleti irányban kiindulva a „villa Ber”-ből jövő útra ér és azon is halad déli irányban egész Barlabáshidáig tovább. Ez az út még ma is megvan, de jelentéktelen földúttá fokozódott le, sőt Pakod határán fel is szántották. A templomtól indult el és – ha egy domb esetében is mondhatjuk – egy hágón ment keresztül egészen Vadkertig, a mai gáti rétig. Itt a vadkerti út szakadt ki belőle, az út másik oldalán pedig már a barlabáshidai birtok követte.⁵⁰²

A barlabáshidai híd előtt a két út ismét találkozott, jobban mondva keresztelték egymást, és az egyik átment a hídon, a másik viszont folytatódott délnek. A hídon átmenő út csakhamar beletorkolt a megyei útbá, a „via publica”-ba. E betorkollást imigyen találjuk meg az oklevélben: A birtokmezsgye a hídtól délre áthaladt a Zala folyón, és a másik oldalon a megyei útra ért. Itt északnak vette folytatását, mígnem az út kettéágazott, „Via duplicatur”. Íme ráértünk az egerszegi „postaútra”.⁵⁰³

De mielőtt még ezt az utat tárgyalnánk, meg kell említenünk, hogy a béri útból Vadkernél egy másik út is leágazott, amely a Zalán való átkelőhelyhez, Gerend kikötőhöz vezetett. Különös, hogy a Zsigmond-kori oklevél a Bér-Vadkert-i utat „via magna”-nak nevezi.⁵⁰⁴

2.) De folytassuk az utat a Zala másik oldalán! Itt találjuk a Sümeg-Zalaegerszeg-i megyei utat, avagy valamikor a Buda-Pettau-i út alsó vonalát. Ezt a „via publica”-t „magna via provincie-nek is nevezték.⁵⁰⁵ Sümeg felől jött és a Zalát elérve délnyugat irányban követte annak folyását, és elhaladt Barlabáshida-Pakod-Egerszeg-Cséb vámhelyek mellett. Lövónél elhagyta a megyét, majd Rákosnál az országot, és Pettaun át Olaszországba vitt. Ez lehetett a Buda-Pettau-i vonal alsó útja.⁵⁰⁶

1832-ben azt olvassuk a Vízügyi Intézet jegyzőkönyvében, hogy a bozoli vendégfogadónál, ahol egy kis kőhíd van, ágazik le a „Posta útból” a

Zalaegerszegre vivő út. Ez így van ma is, és így volt a tatárjárás előtt is.⁵⁰⁷

3.) A Sümeg–Vasvár közötti országút. A barlabáshidai határjárás északi haladásából keletnek fordul, és egy földúton haladva eléri, és átmegy a „via magna”-n Ez a Vasvár felé vivő országút. Egy 1412. évi oklevél is erről az útról beszél: „viam magnam, per quam itur ad possessionem Sy...”⁵⁰⁸ (Sümegh). A vasvári káptalan 1274. évi oklevele is ezt az utat említi Kisbérnél.⁵⁰⁹ Ez az út a mai Zalabér területén északabbra húzódott, mint ma, mint-hogy a Zala folyó maga is vagy talán egyik ága, szintén északabbra folyt. Ezt vehetjük ki a barlabáshidai határjárásból, de ezt látszik igazolni a még ma is vizenyős terep. A határjárás mezsgyéje ugyanis a Zalához érve ismét déli irányba veszi útját. A mai Zala folyását érintve még egyszer át kellett volna az említett úton mennie. Ez viszont nem történt meg.

Ez az út az Olaszországba vivő főút volt már a tatárjárás előtt is. Vónala: Fehérvár–Veszprém–Sümeg–Vasvár–Muraszombat–Pettau. 1832-ben a VI „Grazi vagy Körömdi Postai és Kereskedelmi Út”-nak nevezi, közönségesen „Sümeghi vagy Zalabéri Posta Út.”⁵¹⁰

A Sümeg Vasvár út zalabéri szakasza 2857 m, ebből 356 öl, azaz 612, 8 m töltés és 80 öl, azaz 151 m a híd.⁵¹¹ A hidak száma Szt. János szobortól, tehát a zalabéri leágazástól, a Vas megyei határig 1832-ben három volt. De ugyancsak három volt a másik irányban a batyki határig, a pinkóczi patak hidját is beleértve. A hidak hosszába bele kell értenünk a kimondottan Zalabérbe bevivő hidakat is. Ez az útszakasz ugyanis még a postautakhoz számított. A pinkóci patakon áthaladva azonnal következett – a vasút megépítése után – a Csáktornya–Ukk vasútvonal sorompóval és őrházzal, majd a zalavégi útleágazás. Az új vasútvonal lefektetésével és az új Zalabér–Batyk vasútállomás megépítésével, a régi útvonalat egyenesbe hozták, és még délre vitték. Most aluljárón jut el Batyk község széléig, és itt ágazik ki belőle a zalavégi út, amely ma a Kám–Zalabér-i út nevet viseli.

Az út kezelése a vármegye kezében van és volt is. A zalabéri Nep. Szt. János szoborig a szántói, ettől kezdve a Vas megyei határig a kapornaki járás gondozta 1832-ben. Már akkor is gondosan meghintették kövel. Bright Richard angol orvos itt jártakor így emlékezett meg az útról: „A zalabéri országút általában jó karban van. Néhány helyütt a parasztok – vármegyei hadduk felügyelete mellett – éppen javították.”⁵¹²

Ez az út napjainkban elvesztette a jelentőségét azáltal, hogy megépítették a 8. sz. országos főutat, és a Balatonhoz vivő 84-es és 74/75-ös utakat.

4.) A Zalabértől Zalaszentgrót felé vivő út a község szempontjából a legfontosabb, története mégis a legproblémásabb. Maga az út, amely Galamboknál ágazott le egy másik, vele párhuzamosan a Zala folyó túlsó oldalán haladó útból, és a Zala jobb partján Karos, Szabar, Kehida vámhelyeken át

vonult, nem jött át közvetlenül Zalabéren, mint manapság. Szentgrót felé ment Végeden keresztül Vas megyébe, Peresztegre.⁵¹³ Glaser Lajos még a térképén is így tünteti fel a „Dunántúl középkori úthálózata” című munkájában.⁵¹⁴ Holub viszont Zalabéren át rajzolta a Vasvár felé vivő ágát.⁵¹⁵

Holubnak biztosan igaza van, hisz Bérnél is volt kompátkelés, a közeli Barlabáshidán meg hid. Lehet, hogy jelentősége nem volt olyan nagy, noha Vas megye elérése erre közelebb volt, mint Túrje felé, csak két dombon is át kellett kelni, az ember a folyón át tudjon jutni. A hidak megépítésével az egyik dombi átkelés megszűnt. Az ezerhatszázas években ezen az úton ölték meg a Szalaszegi papot, éppen Zalabérbe tartott. A 18. században „via regia”-nak nevezték ezt az utat. Ez az út is sokat veszített jelentőségéből a fent említett 84-es és 74/75-ös utak elkészültével.

Ennek az úgynevezett „Zala-melléki Nagykereskedő Út”-nak zalabéri szakasza a hidak mellett lévő egykori „Postaház”-tól 1 km és 831 m.

A zalabéri plébániáról kikerült papok és szerzetesek

A plébániai hitélet legszebb gyümölcse a hívek köréből kikerült papok és szerzetesek. Kísérjünk meg a zalabéri plébánia területéről is egy ilyen kimutatást készíteni.

Túrje nembeli Pósa fia Pósa. A negyedik, névről is ismert zalai főesperes volt Béri Pósa fia. Az apa már 1254-ben, Batyk határjárásánál. „Béri Pósa” néven szerepel. Így feltételezhető, hogy fiai is: Márk, János és Pósa is béri származásúak. Lehet, hogy maga a főesperes volt az a „nobilis de Beel”, azaz „béri nemes”, aki tanúként jelen volt, amikor János, türjei prépost az Apotolch nevű birtokot a császári konvent előtt bérbe adta 1303-ban. Az viszont biztos, hogy ő képviselte, mint zalai főesperes, a káptalant amikor a tihanyi konvent a palóznaki jobbággyokkal kiegyezett.⁵¹⁶ Őt viszont testvére, János képviselte Budán, amikor is a rokonok, a Pósa fiak és Szentgróti Fülöp vérrokonsága hosszas civódások után egységre léptek 1299-ben.

Novák Krizosztom József pannonthalmi főapát 1744. ápr. 5-én született Zalabérben. Apja: Novák Wolfgang, anyja Kultsár Erzsébet. Bár sok küzdelmük és szomorúságuk volt a Horváth uraságék uzsorás viselkedése miatt, mégiscsak azok közül hívtak keresztapát a számára. Elemi iskoláit szalabérben végezte, ahol akkortájt még latinra is tanították a néhány iskolás gyermeket. Felsőbb fokú tanulmányaira részben Pannonthalmán került sor, részben pedig külföldön. 1761-ben lépett be a bencés rendbe. Ott van az első rendbeli doktorrá avatottak között. Pannonthalmán főiskolai tanár és levéltáros lett. Ő tárgyalta a kormányval, amikor a rend elfogadta 1776-ban a komá-

romi gimnáziumot. A kőszegit már nem merte, mert féltette a rend szemlélődő szellemét. Mint levéltáros írta meg 1780-ban „Vindiciae diplomatis...” című munkáját, amelyben a pannonthalmi alapítólevél hitelességét próbálta megvédeni. 1781-ben bakonybéli apát lett. 1786-ban, a rend feloszlátása idején visszavonult zalai birtokára. 1791-ben egy tanulmányi bizottság tagja, 1793-ban pedig a pécsi tanulmányi kerület főigazgatója lett. A rendet 1802-ben állították vissza tanítási feladatkörrel. A tárgyalásokat Novák Krizosztom vezette, és ő is lett a császár által kinevezett új pannonthalmi apát. Mint főapát teljhatalmat gyakorolt az abszolutizmus módszereivel, nem nevezett ki apátokat, nem hívott össze káptalant, a tisztségeket is úgy töltötte be, ahogy maga azt jónak látta. Bár jó szerzetes volt, aszkéta egyéniség, a rend szellemére éberén vigyázott, de katonás, önfejű modorát nem bírták. Távolléte alatt egy sebtiben összeült káptalan leváltotta 1816-ban. A király is kénytelen volt a döntésbe beleegyezni. 1828-ban halt meg. Életében gyönyörű könyvtárat gyűjtött és halálakor azt a rendnek ajándékozta. 7273 könyvével szépen kiegészítette a 4249 kötetből a visszaállítás után megmaradt 700 kötetes állományt. Levelezéseit és kéziratait a Pannonthalmi Levéltár őrzi.⁵¹⁷

Voga István. Született Zalabéren 1760. aug. 12-én Voga Mihály és Nagy Rozina szülöktől. A teológiát Budán hallgatta. 1783. szept. 20-án szentelték fel. Káplán volt Milejben (1783–85), adminisztrátor Pinkamindszenten (1785–86), káplán Kőszegen (1786. febr.–1787. dec.), Szombathelyen (1788. jan.–aug.), plébános Szentkirályon (1788. aug.–1797. nov.), plébános Baltaváron 1797. nov.-tól 1810 februárjában bekövetkezett haláláig. Közepesen beszélt németül is.⁵¹⁸ Szily püspök a tanárok személyét nagy gonddal állapította meg. A dogmatika tanárának kinevezésénél Voga István is – az idő tájt szentkirályi plébános – kombinációba jött.⁵¹⁹

Soós János. Született Zalabérben 1837. ápr. 29-én Soós György és Szilasy Erzsébet szülöktől. Az iskoláit magánúton végezte, ezért Veszprémben is nehézségei voltak, sőt onnan el is bocsátották. A szombathelyi egyházmegyében első folyamodását visszautasították és másodszorra is csak úgy vették fel, hogy a negyedévet megismétli Szombathelyen. Az is kifogás volt a felvételnél, hogy magatartásáról nem kaptak igazolványt.⁵²⁰ 1860-ban szentelték fel jún. 2-án. Káplánkodott Kőszegen (1860–61), Rábakéthelyen (1861. okt.–1863. máj.), Zalaegerszegen (1863. máj.–1867. aug.), plébános helyettes Nagylengyelben (1867. aug.–1874. szept.), plébános Rábahídvégen 1874. szept. 21-től 1914. márc. 31-én bekövetkezett haláláig. Hosszú időn át betegeskedett. 1907-ben szélütés érte, és azóta ez többször ismétlődött. Temetését Perényi Antal körmendi prépost, kerületi esperes végezte.⁵²¹ 1866-ban a Katolikus Lelkipásztorban jelent meg szentbeszéde. Mise alapítványul

300 K.-t hagyott.⁵²²

Kardos Gyula. Született Zalabérben 1850. márc. 3-án Kardos József kántortanító és Jeney Mária szülöktől. 1873. márc. 14-én szentelték fel. Káplán volt Jánosházán 1873. nov. 1.–1875. febr. 16-án bekövetkezett haláláig.⁵²³

Schreck József. (Tóth) Taszilló. Zalabéren született 1903-ban. Szülei Schreck József és Tóth Gizella. Középiskoláit Keszthelyen végezte a premonstreieknél, ahová általában a falu többi továbbtanulója is jártak. A cisztercita rendbe lépett és az újoncidejét Szentgotthárdon töltötte le. Majd Zircre került a teológia elvégzésére. Itt tette le 1925. jún. 25-én az örök fogadalmát, és még ugyanezen évben pappá is szentelték. Hosszú újmise nélküli évek után nagyon nagyszabású ünnepe volt a falunak az ő újmiséje. Első beosztását a rend bajai gimnáziumában kapta, ahol – nem lévén tanári végzettsége – hitoktatói minőségben dolgozott. Még Szentgotthárdon is alkalmazta a rend gazdasági hivatalnokként. Sajnos olyan szenvedélyek rabja lett, hogy szülei vagyonát is eltékozolta, és a rend kénytelen volt, mint javíthatatlant elbocsátani. A világi papság sem vette fel tagjai sorába. A Nyilas Pártban viselt tisztséget, és emiatt a háború után bujkálnia kellett, majd éjjeli őrséget vállalt a zalabéri hídépítésnél, az ötvösi fakitermelésnél. Végül is Újpesten a zalabéri származású Polák Rudolf által alapított Fonó-Szövőgyárnak lett a portása, és ennek a nyugdíjasaként halt meg. Annak ellenére, hogy élete ilyen tragikus vágányra sodródott, nagyon sok jót tett a továbbtanulni akaró falubeli ifjúság érdekében. Igyekezett őket intézetekben, kollégiumokban elhelyezni (mint e sorok íróját is).

Kovács József plébános idejében mintegy papi és szerzetesi hivatás esője hullott a falura. Zalabéri plébánossága alatt 5 pap és 3 nővér került ki plébániája területéről.

Németh Ferenc. Nem a Zalabéri plébániához tartozó Zalavégen született, hanem Kissomlyón (plébánia: Egyházashetye) 1911. jún. 9-én. Szülei 1914-ben költöztek Zalavégre. Kb. 15 évig élt Zalavégen. Középiskoláinak egy részét Kőszegen végezte a bencések gimnáziumában és a Kelcz-Adelffy Fiúnevelő Intézetnek volt lakója. E sorok írójának diáktársa és a Jedlik-körnek együttes tagja volt. Tehetséges, jó tanuló hírében állt. Az érettségi után a szombathelyi egyházmegyébe vetette fel magát. Itt szentelték pappá 1938-ban. 1940-ben Nancy-ban találjuk tanulmányúton. 1941-ben káplán Kőszegen, majd 1943-ban plébános Egervölgyön. 1947 óta Franciaországban Lille városában él, ahol jól jövedelmező kerámia üzeme van. Minthogy nem levelez senkivel sem, így nem sikerült tőle életére vonatkozó bővebb adatokat beszerezni.⁵²⁴

Hosszú József. A zalabéri plébániához tartozó Batyk községben szüle-

tett 1915. ápr. 15-én. Középiskoláit Szombathelyen végezte a premontreiek gimnáziumában. 1935-ben nyert felvételt a szombathelyi szemináriumba. Itt szentelték pappá 1940. jún. 16-án. Első kápláni helye Jánosháza volt. 1941–45 között a visszakérült muravidéki vendek között káplánkodott Bántornyán, illetve Muraszombaton, ahol sok nehézséggel és veszéllyel kellett megküdenie. 1946–50 között Szombathelyen volt káplán és hitoktató. 1950-ben plébános lett Zalaszentgyörgyön. Itt 9 évet töltött. 1959-től munkálkodik mai helyén Becsehelyen. Együttal az esperesi kerület jegyzője is. A „Műemlékvédelem” című folyóirat is közölte bőséges cikk és képmelléklettel a nagy tatarozási munkákat, amelyet a Műemlékfelügyelőséggel karöltve filiájában, Polán végzett. Itt, ma Becshely II. ker., a 12. századból származó műemléktemplom van. A cikk nagy elismeréssel ír az ügyesen megoldott új sekrestye megépítéséről. 1972–73-ban pedig új plébánialakot is építtetett. (A tatarozás 1965-ben volt, a cikkekcske 14. évf. 4.)⁵²⁵

Tóth Boldizsár László (Lukács). Zalabéren született 1916. aug. 25-én. Anyaági rokonsága Vas megyében található. (Csehimindszent, Hosszúpérezszt, Hosszúfalu) Anyai rokonságából 1 ciszter, 2 szervita, 2 ferences és 2 világi pap került ki. Édesanyjának bérmaanya Pehm, azaz Mindszenti bíboros anyja. Papi hivatását az oltárszolgálat és a Jézus Szíve tisztelet érlelte, ferences hivatását pedig az első gimnáziumi éveiben épült egerszegi ferences egyház és templom. Idejárt középiskolás korában szentmisékre, és nagy ösztökélést merített a gyóntatófolyosó „Szt. Ferenc hív” és egyéb plakátaiból. 1933-ban felvételt nyert a ferences rendbe és Bucsuszentlászlón megkezdte a rend noviciátusát. Majd, mint junior Pápan, a bencések gimnáziumában folytatta a középiskolát. Itt is érettségizett. A teológiát a rend szombathelyi főiskoláján végezte. 1940. jún. 16-án szentelték pappá. A szentelés után, mint skolasztikus páter még egy év teológiát abszolált. 1943-ban Nagykanizsára került hitoktatónak, miután a tábori-lelkészi kiképzésen átesett. Serédi hercegprímás a „Szentkereszt Egyesület” élére állítja, és ilyen minőségben oktatják, keresztelik és mentik a zsidókat. Mintegy felelettül erre a hatóságoktól SAS-behívót kap, és tábori lelkészként kikerül a frontra. 1944-ben Szt. Imre herceg ünnepén fogságba kerül, és csak 1945. Szt. Antal napján indulnak vissza Kanizsára. Itt továbbra is hitoktató, míg nem 1947. júl. 5-én Nagykanizsa III. számú (Kiskanizsa) plébániájára nevezik ki plébánosnak és egyúttal házfőnöknak. De sem plébániaépület, sem rendház nincs. Ez 1950. jún. 10-én készült el, és felszentelése július első vasárnapján lett volna esedékes a püspök által személyesen. De közben társaival együtt Jászberénybe deportálják. Megtörténik az Állam és az Egyház közötti megegyezés, amelynek értelmében a szerzetesek nem mehetnek vissza régi helyükre. A Pápa mellé történt plébánosi kinevezést az ugodi kápláni

hellyel cseréli fel. 1951-ben Lókúton plébános. A németek helyébe jött új telepesek szegények, de szegénységük mellett is renováltatja plébánosuk a templomot és plébánialakot szerez. A máshová távozó zirci plébános kérésére elfogadja Zircet új állomáshelyéül 1955. év őszén. A birtok nélkül maradt ciszterek elég jól megdolgozták a terepet, és így az utódnak nagy helytállással kellett a munkát folytatnia. Az örömeiket sem nélkülöző nagy munkára ráment testi ereje, kórházba került. A kórházban azt tanácsolták neki, hogy ha állapota nem javul, áthelyezését kell kérnie. Ez jött magától a „Nők Lapja” kisserkesztése hatásaként. Bakonyszűcs lett 10 hónapig újabb munkahelye. 1961 őszén Káptalanfára került. A több filiával rendelkező plébánián sok munka várta. A három filián templomtatarozás, az anyaegyházban plébánialak, az előd által megkezdett munkák befejezése. A sok munka mellett bőven jutott a lelkipásztori örömeiből is. Bőséges papi hívás, ezüst jubileum, nagy százalékos hittanos gárda, akik mind tartották az első pénteket is. 1970-ben Herendre került, ahol megint csak várta a sok tatarozás. Feltűnően elhanyagolt állapotban volt a plébániaépület is, a templom is, annak ellenére, hogy majdnem a szomszédságban van a püspöki székhely. 600 ezer forintos költséggel már majdnem teljesen kész mindkét objektum rendbe hozása. Az öröm mellé odacsepeg az üröm is, a gyenge hitélet.⁵²⁶

Sorok János. Zalabéren született 1917. júl. 29-én. Szülei: Sorok József és Gyalócai Margit. Öt osztály elemi elvégzése után továbbtanuláshoz a falu előző évi újmisése Schreck Taszilló O. Ciszt. segítette 1928-ban, amikor is felvételt szerzett neki az Isteni Ige Társasága nemrég létesült budatétényi kis szemináriumába. Itt hivatalosan a budapesti ciszterek gimnáziumában tette le az első évről a vizsgáját. A többi hét osztályt már a rend másik új Szemináriumában Kőszegen végezte, ahol a növendékek a bencés gimnázium tanulói voltak. Noviciátust, teológiát a rend mödlingi St. Gabriel Misszióházában végezte egészen 1941-ig, a rendház feloszlatásáig. Ettől kezdve az 1942. júl. 12-én történt felszenteléséig, illetve még a rákövetkező évig a bécsi Egyetemen tanult, egy évig a magyar Pázmáneumban, egy évig pedig a bécsi Egyházmegyei Szemináriumában kapva otthont. Egy apácakolostor kápolnájában tette le örökfogadalmát és kapta a szenteléseket. (Apostelgasse 12.) A közben plébániatemplommá lett St. Gabrieli templomban tartotta első miséjét. (Az egyetlen újmise itt ebben az évben, holott máskor egyszerre 50–60 újmisést szoktak ünnepelni.) Magyarországra visszatérve előljárói a budapesti Tudományegyetemre küldték a tanári elvégzésére. 1948-ban kinevezték a kiskunfélegyházi Misszióház főnökévé, és egyúttal az akkor szervezett késői hivatások iskolájának vezetőjévé. A szerzetesrendek feloszlatásakor a váci püspök átvette a világi papság keretébe, és meghagyta a véletlenül 5 éven át megmaradt rendház kápolnája templomigazgatójának. A tanítás magán-

úton folyt tovább a nyilvános gimnáziumokra túl idősök számára. Több pap került ki a 7 év alatt az államosításból kiesett rendház kebeléből. Végül is 1955 karácsonya előtt egy héttel szállást keresett a „család”, mert a rendházat beszüntette a tényre rádöbbsent hatóság. A földönfutástól az mentette meg a családot, hogy a rendház előtt e sorok írójának szeme láttára gázolta el egy kocsí a helybéli Kalmár Lelkészség papját, és az ő négyszobás otthonába költözhettek be a ház lakói. Egy évig a Kalmár kápolna lelkésze lett. A következő nyáron a püspök atya Székkutasra helyezte, be sem várva hogy a teológusok által tatarozott kápolna kölcsönkapott állványzatát visszaszolgáltathassa. Székkutason vakációra jövő egykori növendékei ismét tataroztak plébániaépületet, templomot, sokszor bravúrral, nem lévén megfelelő felszerelés. A járásnyi nagyságú plébániát kilenc évig látta el, néha 11 iskolában tanítva a hittant. Innen törött lábára való tekintettel elhelyezését kérte, és a filia, tanya nélküli Tószegre kapta meg azt. A következő évben már társadalmi munkával sikerült a templomot tataroztatnia. Papi munkáját nagyon megkeseríti Szolnok közelsége. Az ideérkezésekor 200-at számláló bérmlázkózók serege örökre letűnt, álom maradt számára.

Koller Rezső (Keve). Zalabéren született 1933. febr. 20-án. Szülei: Koller Rezső főtanító, kántor és Német Erzsébet. elemi iskoláját helyben végezte, középiskolai érettségijét Sümegen szerezte meg. 1948-ban öltözött be Szt. Benedek fiainak ruhájába, és a beöltöztetéskor a Keve nevet kapta. Mint-hogy a rendi növendékek száma korlátozva volt, négyéves pannonthalmi tanulás után Győrbe került a Szemináriumba utolsó teológiai évének elvégzésére. A nagyobb rendeket is itt kapta fel, és itt szentelték pappá is 1953. jún. 21-én. Ünnepeyes örök fogadalmára 1959-ben került sor a körülmények hozta nehézségek miatt. Új miséjét Sárváron tartotta az ottani templombúcsú alkalmával Szt. László ünnepén. Másnap aztán szülőfalujában, Zalabéren is misézett és újmisést áldást osztott. Édesapja állása kívánta ezt a megoldást. Állomáshelyei a rend plébániái voltak: 1953-ban Tárkányba került kántorkáplánnak. Ugyancsak e munkakörben 1961-ben Sopronba került a bencés templomba, majd 1965-ben Ravaszdra, 1969-ben Ménfőcsanakra, és 1973-ban plébánossá nevezte ki rendi főnöke Bakonybélbe. Azóta is ott működik, örökölve egy elpogányosodott hívősereget. A múlt visszavág, és a végén csattan az ostor. Rajta suhint végig ez az ostorcsapás.⁵²⁷

A falu szegény sorsú gyermekei bizony leginkább csak úgy tanulhattak tovább, ha egy szerzetesrendbe beléptek, sokszor hivatás nélkül, vagy elvesztették hivatásukat. Volt, aki már az örökfogadalom előtt állott, és akkor hagyta ott a szerzetet. Ilyenek voltak pl. Zsámár Lajos pécsi francia szakos tanár, Zsámár Jenő kínai hithirdető apja, aki a premontreieknél végzett, és a tanári diploma előtt lépett ki a rendből. (†1905) Ilyen volt Huszti József

egyetemi tanár a latin nyelv tanszékén, akit a falubeliek nyaranként láthattak ciszter reverendában (†1954).

Nyári Gyula (Hilár testvér). Zalabéren született 1903. máj. 10. Édesapja a vasútnál dolgozott és áthelyeztetése révén a család csakhamar Kis-martonba került. Gyula hívatása az itteni ferencesek által ébredezett a valóra váltásig. Legénykorában az adonyi Zichy grófnál volt közkedvelt szakács. 1926-ban lépett a ferences rendbe. Az újonc időt Széchenyben végezte, ahol később még két évet töltött. 1931-ben tette le örökfogadalmát. 16 évig dolgozott a rend budai házában. 1950-ben, a szerzetesrendek feloszlása után a Központi Szemináriumba került szakácsnak, majd innen Esztergomba csalogatta el a helynök úr. Itt öt évet szakácskodott. Nyugdíjba kerülve visszatért a Központi Szemináriumba, de már portási szolgálatot vállalva. Ma is ott segítget. Beteg szeme nem engedi már nagyobb munkák végzésére. Az esztergomi érsek úr most is nagyra becsüli, szereti.

Zsámár Jenő. Ő külön fejezetet kíván, minthogy nem a falu szülöttje, csak apai rokonság szálai fűzik Zalabérhez. De azért Zalabér bizonyos jogot formálhat hozzá, hisz a gyakori itt tartózkodás segítette egyéniségét és részben hívatását is kialakítani. Nővére, dr. Jámbor Kálmánné így ír a Zalabérben töltött időkről: „Míg apám élt, minden nyáron elutaztunk Zalába, de nem a gazdag egerszegi rokonokhoz, hanem a zalabéri öregekhez a szalmazsuppos házba. Nagy gyümölcsös, zöld gyepes térségek, háromsávós teraszosan megoldott hegyi birtok, meredek hegyoldalakkal, volt nyári táborozásunk színhelye. A szőlőbe menés, hegyjárás, kirándulások és a mindennapos zalai fürdözések napsugaras emléke egész életünket végigkísérte. Jenő öcsém missziós leveleiben is többször emlegette.” Pécsen 1904-ben született Zsámár Jenő. Az édesapja itt tanárkodott, francia nyelvet tanított. A család tagjai, a kilenc gyermek, többé kevésbé tudtak franciául és németül is. 1905-ben Zalaegerszegre költöztek, de a nyarakat továbbra is Zalabérben töltötték. Itt mindennaposak voltak a templomban és a ministrálásban. Hívatása mégis Zalaegerszegen érlelődött meg részben hittanára Pehm (Mindszenti) révén. A zalaegerszegi Deák F. Gimnáziumból osztálytársai közül nem kevesebb, mint hatan léptek be a Jezsuita rendbe. A noviciátust a rend érdi házában végezte, a juniorátusit pedig Kalocsán. Már itt megmutatkoztak modern nevelői tervei. Az ifjúságnak fürdőmedence és tenispálya kell, ezt hangsúlyozta szüntelen. Teológiai tanulmányait részben Innsbruckban, részben pedig Szegeden végezte. Itt is szentelték pappá 1931. jún. 25-én. Felszentelése után Manrézába került, a fiatalok igazgatója és tanára lett. A rend nyomdájának az eszménye is az ő fejében született meg. A szegedi ház villanyhálózatát is ő szerelte be. 1934-ben kikerült a rend kínai missziójába. A tamingi egyéves nyelvtanulás után Puyangban fogott hozzá a missziós munkához,

mint P. Lischerong káplánja. 1936–37-ben Uhuban találjuk, majd a Lang-Hzsai kerületet vette át esperesként kínai elődje halála után. A rezidenciája Csan Yüanban volt. Itt érte a japán invázió és népének sok-sok szenvedése. Gyakorlati érzékével és kezűgyességével sok mindent valósított meg itt is. A technika embere volt, épített, gépesített, villamosított házi agregátorral. Ezzel az egész kerületet forradalmasította, nagyon sokan megcsodálták műveit, és követték példáját. 1945-ben egészségi állapotától is kényszerítve elvállalta a francia jezsuiták központjában, Hsien-hsienben a tanárságot és a spirituális teendőket. Itt egy évig maradt. Vesebántalmai miatt Pekingbe került operációra. Itt kezdte meg az írásbeli apostolkodást. A kínai nyelvű Aszkétika-Misztika volt az első műve. Kínai írók voltak segítségére az új fogalmak megalkotásában. Először 12 kötetben jelent meg, és négy kiadást ért el. Majd kínai-magyar szótár szerkesztéséhez fogott. E munkája már elkísérte Macauba és Formozára is. 1400 szó állt már rendelkezésére, de az öt-nyelvű szótárral együtt még ez sem látott kiadást. Macauba költözve még egy ötkötetes elmélkedési sorozatot adott ki. Itt püspöke kérésére egy bennszülött nővérkongregációt szervezett. Tajvanba húzódva 1967-ben egy leányközépiskolát létesített, ahová apácai egy részét is áthozta. Már Csang-Yüani missziójában kétszer kapta meg a betegek kenetét, szótár munkája közben pedig már az életéről is lemondtak. Itt meg kell jegyeznünk, hogy apját is és a gyermekek egy részét is az örökölt TBC vitte el. 1954-ben a siracusai könnyező Szűzanya segítségével csodálatos gyógyulásban volt része, úgyannyira, hogy utána még húsz évig működött, mígnem a TBC és a rák betöltötték egész belsejét, és 1974. év nagypéntekén véget nem ért sok munkával és szenvedéssel teli élete. Halálos ágyán még mindent elrendezett iskolájával és kongregációjával kapcsolatban.⁵²⁸

Statisztika

Lakosságának száma és megoszlása

Zalabér lakosságáról elég bőven vannak adataink, de minthogy igazi népszámlálás csak a 18. században kezdődött, elfogadható kimutatást a lakosság számáról nem tudunk nyújtani. Voltak összeírások már korábban is, de csak bizonyos szempontot figyelembe véve: vagyont, adózást, katonáskodást, stb. Így a lakosság egy része mindig kimaradt az összeírásból, ha a jobbagyokat írták össze, kimaradtak a nemesek és a várvédő zsoldosok egy része.

Legelső adatunk a 12. század elejéről 5 háznépről és egy vincellérről ad tájékoztatást, mint akiket a király az alnádi kolostornak ajándékozott a birtokkal együtt. De kivehető ebből az ajándékozási levélből, hogy még másnak

is volt itt tulajdona, birtokrésze.⁵²⁹

A mohácsi vészig ez irányú adatunk több nincs. Az ország lakóinak számát is csak felbecsüléssel adják meg. 1526 körül a jobbágyság és a zsellérek száma: 2.988.000–3.261.000 lehetett, a nemesek száma pedig 150.000-t tehetett ki. A Habsburg uralom alatt 900.000 jobbágy és 40–50.000 nemes lehetett 110.000 városi, azaz kézműves lakossal. Az arány ez lenne: 1 nemesre 18 jobbágy.

Bérben az 1531. évi Dicalis, azaz adóösszeírás adatai ezek:

Bery István 6 porta,

pauper (szegény) és libertinus (szabad jobbágy): 8.⁵³⁰

Igen ám, de néhány év múlva Bakith kapitány jelenti, hogy 60-nál több zsoldos van alája rendelve.⁵³¹ E zsoldosok természetesen nem éppen bériek voltak, hanem – mint később is – a szomszéd helységekből, sőt messze idegenből

A 12. században az almádi adományozás alapján, amely szerint a kolostor egy fél halastavat is kapott, a béri lakosságot 50 lélekre, azaz 10 háznál nére becsülhetjük.

A mohácsi vészig több adatunk nincs. Legközelebb 1531-ből van egy kimutatásunk. Eszerint Béri Istvánnak 6 portája van, még 8 pauper (szegény) és libertinus (szabadon költözködő jobbágy).⁵³² Egy portára 20 személyt számítva, egy családra pedig 5 tagot, e fenti adat 160 személyt tesz ki.

A Bériek kihalásával megkezdődnek a családi viták, veszekedések, amelyek két évtizeden át eltartanak, és legfőképp a szegény jobbágyság isszák meg a levét. Egyre inkább fogy a lakosság. Az 1548-as Dicalis adatai ezek: 3 félportás, 2 új ház, 4 szegény (ebből egy zsoldos).⁵³³ Most már csak 60-ra becsülhetjük a lakosság létszámát.

A hatvanas évekre – úgy, ahogy – elcsitulnak a birtokviták, az örökösök hozzájutnak birtokaikhoz, és így a népesség létszáma emelkedik.

Íme két év adatai:

1564.⁵³⁴

A Hetey család 2 tagja 1 p.

Novum Edif. (új ház p. nélkül)

Iwanci János 1 negy.

Nov. Edif. 1

Deserta (puszta) 1

Mark János 1 fél és 2 negy.

Mercenárius (zsoldos) 1

Zankó János 1 p.

1566.⁵³⁵

A Hetey család 2 tagja 1 negy.

Deserta 2

Mark János 1 negy p.

Mercenárius 1

Zankó János 1 negy.

Molendinator (molnár) 1 p.

Servitor (nemes segítője) 1

Herant Péter 1 p. 3 negy.

Deserta 2

Püspök Farkas pauper 1

Tompa János 2 és fél p.

Semesi György fél p.

Wathay Lőrinc negy p.

Hagmasy Eustach (kertész) 1 sessió

Servitor 1

Heranth Péter egy fél p.

Deserta 2

Pyspek Farkas pauper

pauper 3

Emericus Broxo judex juravit

Martinus Toth esködt bírák

pauper 1

Wathay Lőrinc negy. p.

Hagmasy Eusták des. 1 p.

Peres Ferenc negy p.

Chani Bernát fél p.

pauper 1

Kwskoczy Vitalis fél p.

A fenti adatokból felbecsült lakosság 1564-ben 165, 1566-ban pedig 115 lélek.

Ezek az összeírások nemeseket tartalmaznak, ha mégoly szegényes nemeseket is. Wathay Lőrinc Csesznek ideiglenesen menesztett kapitánya, aki e néhány évre ide húzódott vissza. Ő is, akárcsak Püspök Farkas is Béri leszármazott (rokon) női ágon. Hagymássy az a nemes, aki panaszt tett Ányos Boldizsár ellen, hogy az ő jobbágyaik is építették a várat, és nem kapnak benne helyet.

A török veszedelem egyre fokozódik. Bár Keszthely és Szentgrót alól visszaverték a törököket, de nincs nyugalom miattuk. Így a lakosság rohamosan fogy. Jelentős földbirtokosok, mint Szelestey Gábor, Hosszútóthy István, Sallérné született Csaby Magdolna sorra adják el vagy helyezik zálogba birtokaikat, hogy „ebben a zavaros időben biztonságosabb helyen” javakat és élelmet vehessenek.

Mások viszont gyarapítják birtokállományukat, így az Ányosok, Egerallyak kihasználva a megszorultak helyzetét. A török sorra hurcolja el az embereket, hogy súlyos váltságdíjért kiváltsák azokat. E megszorultság is sokakat kényszerített birtokuk elzálogosítására, sőt eladására.⁵³⁶

Így nem csodálkozhatunk, ha 1572-ben már csak Ivánczy János özvegye szerepel az összeírásban egy pusztá negyed portával.⁵³⁷ A következő évben Hetey György társul méghozzá egy negyed pusztá portával.⁵³⁸ 1594-ben pedig már azt vagyunk kénytelenek a kimutatásokban olvasni, hogy a környék népe a „nadasokban bujkál”.⁵³⁹

Egyes uraságok vagyonszerzését tünteti fel az 1598. évi összeírás.⁵⁴⁰
(Beer non Subjecta)

Ányos Kristóf 2 ház

Egerallyi László 5 ház

Herant Péter özvegye 2 ház

Pörös Péter 1 ház

Sitkey György 1 ház

Horváth Ferenc 1 ház

összesen: 12 ház (a bíróéval együtt)

Ez a 12 háznép körülbelül 50 léleknek felel meg.

A török nyomás egyre nő. Bér is behódolt terület lesz.

1613. évi összeírás fejléce: „Beer subjecta”. Tehát adót fizet a töröknek.⁵⁴¹

„Diversorum nobilium” (különböző nemesek) 3 negyed p.

„Deserta domus” (lerombolt ház) 3.

Hogy most e porták munkálói egyúttal a várvédők is voltak, nem világos, de nagyon valószínű. Ányos Kristóf 1615-ben ugyanis panaszkodik Batthyánnak, hogy zsoldosai megszöktek, csak saját 10 emberével őrzi a várat.⁵⁴²

E században már csak a várbeli hajdúkról vannak adataink. Ez is bizonyítja fenti állításunkat. 1621-ben a javasolt 25 lovas és 50 gyalogos helyett csak egy tizedes van 10, illetve 9 gyalogossal.⁵⁴³ 1631-ben egy bérkimutatás 6 lovasra és 20 gyalogosra szól.⁵⁴⁴ Ugyancsak ez áll 1638-ra. 1640-ben 6 lovas 2 tizedes és 18 gyalogos található Bér védelmében.⁵⁴⁵

Az 1644-es béri csatában több, mint 20-an estek el.⁵⁴⁶

1650-ben posztókiosztás 20 gyalogosra esedékes.⁵⁴⁷ 1653-ban viszont még 10 lovas részére kap a kapitány posztót.⁵⁴⁸

1680 és 90 között a „végbeli szabad legények száma” Bérben 5 tizedes alatt 42 fő.⁵⁴⁹

1688-ban a Haditanács összeírása szerint a végvári béri katonaság létszáma 60 hajdú.⁵⁵⁰

1687 előtt 10 lovas 18 gyalogos, 2 tizedes, 1 zászlós.⁵⁵¹

1666-ból a Boldogfai Farkas család levéltárának 4. csomójában közölt adat, sajnos egyáltalán nem lep meg bennünket, mert Bér pusztulása után kelteződött. Benne csak 3 házas embert említenek, akiknek egyetlen vonyós marhájuk sincs.⁵⁵²

Az első összeírás a török idők után, 1699-ből való.⁵⁵³ 35 családjával tükrözi az országos viszonyokat. A jobbágyság a mezővárosokba húzódott, ahol bizonyos védelmet élvezhetett. Szalabérbe is a mezővárosi privilégiumok, a várvédők még fennálló jogai vonzották az embereket. 1701-ben már

73 gazdát találunk itt 5 iparossal.⁵⁵⁴ Míg az előző adat lélekszáma 175-re tehető, addig ez utóbbi 365 lélekre. A nemesek lélekszáma 30 volt.

A mezővárosnak még nincsen földesura.⁵⁵⁵ De hamarosan ez is jelentkezik. Ezt tükrözi a lakosság létszámának csökkenése. Inkább elköltöznék, mint jobbágyorsót vállaljanak. 1703-ban már csak 22 család lakja a falut, 1711-ben 24 család.⁵⁵⁶ Közben lezajlott a Rákóczi szabadságharc, amely a vidékünket sem kímélte. A sok fosztogatásnak nagy szegénység maradt a nyomában, és egy kegyetlen pestis járvány is tizedelte a népet. 28 gazda halt meg pestisben.

Az elköltözés folyamata nem állt le, sőt erősödött: 1713-ban 11 volt a családok száma – 55 személy. 1715-ben 12 család – 60 személy.⁵⁵⁷

Lassan beletörődnek a bevándoroltak a jobbágyorsóba, és nyomában fokozatos létszámnövekedés vehető észre. 1717-ben 25 a családok száma.⁵⁵⁸ 1730-ban 40 család – 200 személynek megfelelően. A nemesek számát csak kettőben adják meg az írások.

1732-ben a zalaegerszegi kerület 100 családot ad meg a párbérre. Ez az egész plébániát magában foglalja.⁵⁵⁹

Minthogy a legközelebbi összeírásunk 1746–48 közötti időszakból származik, nem tudunk a közben 1740/41-ben lezajlott kolera áldozatairól tájékoztatást kapni. A mintegy 4 millió lakosból kb. 310.000 ember halt meg. Az 1746-os összeírás Krizmarics plébános buzgólkodásából ered, összeírta az egész plébániáját páronként, és megadta az egyes családokban lévő gyermekek, özvegyek és szolgák számát. Ennek alapján a faluban akkor 334 ember élt és 6 nemesi család.⁵⁶⁰

1750-ben már 94 gazdát, 28 zsellért és 6 özvegyet tartanak számon.⁵⁶¹ Ez becslésünk szerint 616 személyt jelentene. Nagy szám, hisz a falvak akkori átlag lakossága 200 főre tehető. A hivatalos számadat is 1757-ben 617.⁵⁶²

1768-ban 9 jobbágy volt 128 zsellér, 9 nemes.⁵⁶³ (kb. 730 lélek) 1770-ben hivatalosan 168 családot adnak meg 760-as létszámmal.⁵⁶⁴

1778-as Canonica Visitatio 749-ben adja meg Szalabér híveinek a számát. E szám 1785-re már 928-ra nő. Ebből 145 a szerviális jobbágy család, 10 extraszerviális és 9 nemes család.

Az 1700-as évek végére és az 1800-as évek első évtizedeiben a napóleoni háborúk nagy éhínségek, drágaság, infláció nyomják rá bélyegüket a lakosság életére. É s még egy érdekes mozzanatot tapasztalhatunk: a drágaság megindított egy bizonyos spekulációt a gazdagodás lehetőségéről. A drága pénzen értékesíthető termények arra ösztökélték az uraságokat, hogy a jobbágyágtól elvegyék a földeket és a majorokat, azaz allodiális birtokokat létesítsenek.

1802-ben a veszprémi püspökség a Plébániák jövedelme című összeírásában Szalabérnek 722 lakosa van.⁵⁶⁵ 1819-ben 82 ház 150 család mellett pedig csak 695.⁵⁶⁶ A visszaesés még 1828-ban⁵⁶⁷ is észrevehető, a 753 lélekszám még messze elmarad az 1785. évi⁵⁶⁸ 928 mellett, és ami a legfeltűnőbb, eltűnnek a parasztok, és egyre több lesz a zsellér. 1819-ben is és 1828-ban is csak 16 paraszt van a faluban, de 109 zsellér.⁵⁶⁹

Most viszont az 1830. évi kolera kaszál bele a lakosság soraiba. Az 1828-as év 896 lakójával szemben 1833-ban csak 707 főnyi Szalabér népe.⁵⁷⁰ Minthogy az 1819-es, az 1828-as és az 1842-es katonai összeírás, így a férfiak és nők megoszlásáról, a férfiak egyes korosztályairól is tájékozódást kaphatunk.

1819-ben például a 695 főből 349 volt nő, 1828-ban a 753 főből 393 a nő. míg 1842-ben 1275 lakosból 627 nő.

1828-ban a születések száma: 42, a halálozás: 35.

1842-ben a születések száma: 72, a halálozás: 74.

Az 1842-es összeírás adatai a következők:

116 lakóház, 206 család

Tisztviselő: 4

• Iparos: 10

Nemesek szolgái: 39

Paraszt: 120

Nemesek: 11 + 1 család 30 + 1 férfi taggal

Zsellér: 111

Fiúgyermek: 364

Nők: 627

Összesen: 1275 lélek.⁵⁷¹

A lakosság vallásra nézve döntő többségében katolikus, szép számmal adódnak más vallásúak, közöttük zsidók is.⁵⁷²

1877	1900	1920
983 katolikus	1171 katolikus	1318 katolikus
9 evangélikus	6 evangélikus	9 evangélikus
1 református	1 református	5 református
95 zsidó	72 zsidó	51 zsidó

Nyelvre nézve a döntő többség magyar, az uraságok alkalmazottai között azonban található más anyanyelvű.⁵⁷³

1880	1890	1900	1910	1920
1074 magyar	1228 magyar	1248 magyar	1338 magyar	1372 magyar
8 német	10 német	2 német	5 német	11 német
1 horvát				
5 egyéb				

Demográfiai adatok:⁵⁷⁴

	Születés: (10 év átlaga ezer után)	Halálozás:	Esküvő:
1911–20.	24,1	19,4	6,8
1920–30.	23,8	14,6	8,8
1930–40.	19,1	12,1	7,9
1940–50.	15,9	13,4	6,5
1950–60.	10,1	10,9	10,4

Statisztikai adatok:⁵⁷⁵

	Ház	Lakosság
1785	184	928
1869	173	1135
1828	–	707
1857	–	772
1880	149	1088
1890	163	1238
1900	187	1250
1910	239	1343
1920	247	1384
1930	263	1307
1940	289	1380
1949	284	1297
1960	337	1287

Foglalkozás szerinti megoszlás:

A falu többsége kezdettől fogva napjainkig földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott. De e foglalkozás sem bírt nagy jelentőséggel, mint-hogy Zalabér mindig kevés szántófölddel és réttel rendelkezett. Habár a

szántóföldek aránylag jók voltak, a réteket kétszer is kaszálták, mégsem volt elég a termény a lakosság jóérésének. A szénát is sokszor elvitte a Zala áradása. Napszámmal igyekeztek a hiányt pótolni.

Bár szántó területéről legelőszőr talán Béri István 1536-os birtokállománya nyújthat némi tájékoztatást.⁵⁷⁶ Neki hat portája volt. Ez a mi vidékünk portamértékével (1 porta: 18 hold szántó, 6 szekér rét) 110 hold körüli szántót és 36 szekér rétet jelentett.

Az 1564. évi összeírásban is csak 6 egész és 1 háromnegyed porta szerepel. Ez is csak kb. 125 hold körül lehet.⁵⁷⁷

Tehát kevés volt a szántóföld Bérben. Igen, ezen nem is csodálkozhatunk, ha megfontoljuk, hogy Bozol és a Vicsori mező (talán az egykori Mártonfalva, ahová a várbeliek társadalmi munkára mentek fakitermelés céljából) csak a török után kapcsolódtak Zalabérhez. Előtte külön falvak voltak. Továbbá, hogy a Vízálló sokáig halastó vagy mocsár lehetett, a Balaskó, Botka pedig erdőség. Ezekből az utóbbiakból lettek a 18. század közepén az úgynevezett „irtásföldek”. Ezek együtt 652 2/4-pozsonyi mérő szántót és 45 kaszás rétet jelentettek.⁵⁷⁸ (163 hold szántó) Az összes jobbágyok által művelt szántóföldet az 1700-as évek második felében 300 holdra becsülhetjük.

1895-ben már	1284 hold a szántó,	258 a rét,	és 128 az erdő.
1930-ban	1282 hold a szántó,	228 a rét,	és 185 az erdő.

A földterület megoszlása:⁵⁷⁹

	össz.	szántó	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	termék- etlen
1895-ben	2215	1284	125	258	218	83	128	115
1914-ben	2213	1363	124	228	176	26	171	125
1930-ban	2225	1282	125	228	225	41	185	119

A terület megoszlása a gazdálkodók között 1924/25. évben:⁵⁸⁰

Gazdálkodik	Gazdálkodó	Területen	Szántón
1 holdig	376	232	143
1-5	212	471	270
5-10	40	263	174
20-50	12	154	92
100-200	2	174	74
200-500	1	206	154
500-1000	1	640	411
összes:	646	2197	1358
1 holdig	257	130	34
1-5	240	548	297
5-10	51	334	198
10-20	22	295	135
20-50	1	35	23
50-100	–	–	–
100-200	–	–	–
200-500	2	666	593
500-1000	–	–	–
összes:	573	2012	1280
1 holdig	267		
1-5	269	615	
5-10	44	317	
10-20	10	133	
20-50	3	77	
50-100	2	119	
100-200	1	180	
200-500	–	–	
500-1000	1	624	

A Tsz. 1965-ben 950 holdon gazdálkodott, ebből 607 szántó.

A termést tekintve nagy szegénységet találunk az 1701. évi adatokban. Igaz közvetlen a török kiűzése után vagyunk, a nagy újratelepülések idejében. No meg a bevallások is ki tudja mikor történtek. Abban az időben két-nyomásos gazdálkodás volt, azaz fele föld mindig pihent.

1707-ben: Tiszta búza 44 soproni mérő volt. Ez is öt gazdáé. (még csak

44 mázsa sem volt)

Rozs és kukorica 223 mérő (1 pozsonyi mérő kb. 63 liter, 1 pesti mérő kb. 93 liter.) Hajdina, árpa, tönköly stb. 1 és 1/2 mérő.

1711-ben szintén érthető a szegénység. Ekkor lett vége a Rákóczi szabadságharcnak, és közben egy komoly pestis járvány söpört végig a falun is, a gazdák egyharmada meghalt. Kész vagy szárazban lévő gabona 190 pozsonyi mérő, árpa, zab, hajdina stb. 79 pozsonyi mérő.

1750-re már javul a helyzet. Őszi termés 1184 mérő, tavaszi termés 378 mérő.

1770-ben: Búza 1253 pozsonyi mérő. (Jobbágyi 471 pozsonyi mérő)

Kukorica 700 p. mérő (Jobbágyi 368 pozsonyi mérő)

Dohány is volt, de csak 7 fontnyit vallanak be (3 és 1/2 a jobbágyoké.)

Nem különb az állattenyésztés sem. Kevés a legelő. A teheneket csak három hónapig fejik.

1701-ben 73 gazdára 82 igásmarha esett. (47 gazdának nem volt)

79 fejős tehén

20 meddő vagy növendék. marha

11 kétéves tinó vagy üsző

37 sertés (egy évnél idősebb)

egy gazdának tíz darab, egy másiknak 4, a többségnek egy sem.

20 méhkas.

1711-ben 24 gazdára 62 fejőstehén és igásmarha

10 meddő tehén vagy növendék. marha

20 méhkas.

1750-ben 94 gazdának 83 igásállata

68 fejős tehene

10 meddő vagy növendék. marha

119 borjú és egyéb kétéves

11 méhkas.

1828-ban 21 jobbágy, 66 házas és 22 házatlan zsellér mellett

46 igás ökör

15 anyatehén

15 meddő tehén

2 hároméves marha

8 ló

15 egyéves sertés.

1965-ben a tsz. marhaállománya 203 db volt.⁵⁸¹

Szőlőtermesztés

Ez az, ami Bérben a legrégebb idők óta jelentős volt. Már az Árpádok idejében folyt itt szőlőtermesztés. Ez is oka annak, hogy a régi Bérben oly kevés helynévvel találkozunk a régi írásokban, de szőlőnévvel annál gyakrabban. (Lodor szőlő, Kalmár szőlő, Budai-, Molnár szőlő stb.)

Már az első oklevél szőlőmunkásokat és vincellért adományoz az almádi kolostornak.⁵⁸²

70 Ft értékű (1 ökör ára 6 Ft) szőlőt kap ajándékba Csaby Magdolnától Csákányi Mózes, mert török fogságában gondja volt rá.⁵⁸³

Szőlőt adnak a Hathalmi leszármazottak Márky Jánosnak, mert birtok irataikat gondosan megőrizte.⁵⁸⁴ Ányos Kristóf az anyjának szőlőt ajándékoz.⁵⁸⁵

Sokszor zálogosítás, eladás tárgya a szőlő. 1611-ben Palásty János 13 akós hegyvámost ad Heteyey Bálintnak.⁵⁸⁶ Ányos János 5 lakott jobbágysessiot, Barabáshegyen egy szőlőt és a kétkerekű malmot 500 Ft-ért adja el 1635-ben.⁵⁸⁷

Szőlőkkel történnek visszaélések, sérelmek. Balogh Péter 1636-ban jogtalanul használta a türjei prépost szőlőjét.⁵⁸⁸ Császár Gergely, batyki jobbágy Mészáros Mihály hitvesének, Tompos Ilonának a szőlőjét bitorolta négy éven át. A per 1678-ban volt ellene.⁵⁸⁹

A legjelentősebb szőlőpert a veszprémi püspök viselte.⁵⁹⁰ Nemcsak a béri, de a környékbeli vitézlő rendek hosszú éveken át nem fizettek neki bortizedet. (20 akó) A vár vajdája volt az alperes alattvalóival együtt. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek az évek voltak Bér legnehezebb évei. Maga a várkapitány is csak a borvából tartotta fenn életét. Különben is a vár hajdúi nem érezték sohasem jobbágnak magukat. Hasonló ügy adódott vagy 30 évvel később, Tóth István, béri vajda idejében is. A nem fizető hajdúk közül íme néhány: öreg Kis János, Dobos Márton és sokan mások. Pakodról is többben, köztük Boda Péter, e sorok írójának öse is. Perük 1673-ban volt Körmenen.⁵⁹¹

Sok lenne felsorolni a szőlőkkel kapcsolatos eseteket. Az tény, hogy ha szántója, állata egyeseknek nem is volt, de szőlője igen. Meg is jegyzi az 1701-es összeírás: „Csaknem minden gazdának van, legtöbbször 40 akó”. Ez évben ugyancsak 662 akót vallottak be, 1711-ben csak 248 akót, de 1750-ben már 1207 akó áll az összeírásban.⁵⁹² 1770-ben 558 kapásnyi a szőlőterület.⁵⁹³

1780-ban az uraságok hegyvamosai így oszlottak meg:⁵⁹⁴

Horváth József:	72 zalabéri	46 más falubéli hegyvamos
Botka Bálint:	51	13
Rosti Ferenc:	10	7
Festetich Pál gr.:	1	2
Kis János (Egerally):	14	10
Kelemen László:	18	14
Novák Zsigmond:	6	3
Fényes György:	9	6
Vörös Sándor:	5	4
Tulok Dániel:	5	6
Novák Farkas:	7	2
Tóth Péter:	2	1
Fekete János:	2	
Verebélyi Győző:	3	4
Dobronyi István:	4	
Egyház:	1	

Összesen 1165 kapás szőlő volt, legnagyobb 15 kapás, 3 nemesnek csak 1–2 kapás szőlője volt. (1 kapás szőlő az, amit egy ember egy nap alatt megkapál.)

A borról a vélemény: „jó”. Fényes Elek azt írja Zalaberről: „Szőlőhegye nagy és jó bort terem.”⁵⁹⁵ Borukat az urbáriális kocsmá által is értékesíthetik. „Egy fél évig az uraság borát kell abban mérni, azután lehet az övü-két”.⁵⁹⁶

1895-ben a szőlőterület nagysága 218 hold volt. 1914-ben 176 hold, 1930-ban pedig 225 hold volt a szőlőterület nagysága.⁵⁹⁷

Ipar és kereskedelem

Zalabérben a régi századokban a vár létezése serkentette az iparüzést, és vonzotta az egyes szakmabelieket, hogy a várvédők szükségleteit kielégítsék. 1701-ben 5 questor és mechanikus van a faluban.⁵⁹⁸ (tisztviselő és iparos) 1711-re csak egy mester ember maradt.⁵⁹⁹ Itt meg kell jegyeznünk, hogy az iparosok is az uraság jobbágynak számítottak, és így sorsuk még jobban összefüggött a paraszti jobbágyság sorsával.

1750-ben a kereskedők és az iparosok haszna: 46 Ft. Iparosok: 1 sutor (varga), 1 kerékgyártó, 7 takács, 1 kovács, 1 asztalos, 1 csizmadia.⁶⁰⁰

1770-ben: a szerviális jobbágysághoz számítottak, és megoszlásuk a következő haszonfeltüntetéssel együtt: 1 lakatos 2 Ft, 1 kovács 6 Ft, 3 csiz-

madia 12 Ft, 2 mészáros 13 Ft, 2 varga 6 Ft, 7 takács 35 Ft, 1 balneátor (fürdőmester) 4 Ft, 1 asztalos 4 Ft, 1 uradalmi kocsmáros 15 Ft, 1 molnár 19 pozsonyi mérő gabona. A 10 extraszerviális között (ezek nem jobbágyok, hanem mintegy cselédek) 1 csordás, 1 kanász, 5 neo colonus (cigány), 3 zsidó. Ezek az utóbbiak kereskedők, illetve pálinkafőzők. Jövedelmük össz.: 28 Ft.⁶⁰¹

1819-ben és 1828-ban is 8 iparos van. Ezek között vannak: takácsok, molnárok, asztalosok, mészárosok stb.⁶⁰²

Az 1830. évi helyesbítés (rectificatio) azt mondja: „Urbariális falu sok kézművessel, akik urasági házakban laknak.”⁶⁰³

1842-ben polgár és kézműves: 10.⁶⁰⁴

1925-ben a következő adatokkal találkozunk: 3 kocsmá van és egy vendéglő. Falubeli kereskedések: 3 szatócs (illetve egy Hangya Szövetkezet), 3 rőfös, 1 bőrkereskedő. Iparosok: 3 asztalos, 4 szabó, 1 szíjgyártó, 2 kovács, 3 géplakatos, 1 bádogos, 3 kőműves, 1 borbély, 1 hentes, 1 mészáros (a zsidó csak hentes volt), 2 pék, 12 cipész, 1 szikvizés (a véleményem szerint kimaradt: 1 takács, 1 kádár, 2 bogárné.) Üzem: egy vízimalom 4 molnárral.⁶⁰⁵

Malmok

A malom azon iparágak közé tartozik, amelyet a községben a legrégebbi idők óta megtalálunk. Már 1322-ben igazolja egy oklevél, hogy Pósa fia Márk és János fia István de genere Julev (Türje nembéli) malommal és a Zalán hídvámmal rendelkeznek, „cum molendino atributo pontisin fluvio Zala exsistenti”.⁶⁰⁶

Az 1564. évi összeírásban is találunk egy malomtulajdonost, akinek egy portája van.⁶⁰⁷

1618-ban⁶⁰⁸ Egerally János akarja javíttatni a malmot, de – úgy látszik – neki nem sikerült, mert 1629-ben⁶⁰⁹ már Ányos János adja el a Cigányréttet, és fundamentumától kezdve újra építette azt, majd 1635-ben⁶¹⁰ más birtokokkal együtt a menyasszonyának adja el (lehet, hogy csak látszatra). Továbbra is az Ányosok kezében van, hisz 1692-ben Ányos György a rokonság nevében nagynénjüknek adta el.⁶¹¹

De volt még egy másik malom is: a „Pusztai malom”. Ez Ányos Péter és Ányos János közös tulajdonában maradt a „vár alatti” malommal együtt az 1661. évi osztozkodásnál. A bérlet „kettős malom”-nak is hívták, meg „két kerékre járó” malomnak is. A pusztai malom valószínűleg a később „Csapó” nevű malom lehetett.⁶¹²

A Bériek tulajdonát képezte a még régebben említett batyki, később „Hármas malom” is, amelyet már 1251-ben is említ az okirat.⁶¹³

1770-ben a zalabéri molnár jövedelme 39 pozsonyi mérő gabona.⁶¹⁴

1925-ben 4 molnár dolgozott benne.⁶¹⁵

A második világháború után megszűnt a nagy múltra visszatekintő malomipar Zalabérben és környékén is. Még a Zala vize is elkerüli azóta.

Takácsok

Feltűnhetett tárgyalásaink folyamán, hogy Bérben feltűnően sok takács működött. Épp ez vihette őket arra, hogy megalapítsák az egyetlen zalabéri céhet, a Takácsok Céhét. Ez a céh magába foglalta a környék takácsait is, és még 1885-ben is húszan tartoztak bele.⁶¹⁶

1772-től van is egy panaszlevelük a Festetich uradalmak számtartójához, amelyben bepanaszolják az istvándi Varga Jánosnak a fiát, aki a céhhez tartozó, ugyancsak istvándi Hajba Jánosnál tanult két évig, majd le nem fizetve a szabadulási 5 Ft-ot, himpellétként (kontár) a szakmában dolgozott. Kéri, hogy küldesse a felszabadulásra, „tegyen eleget a N. becsületes céhnél, szabadíttassa magát fel.”⁶¹⁷

Egyebek

Befejezésül álljon itt egy statisztika a lakosság foglalkozásáról:⁶¹⁸

	1910		1949		1960	
Östermelő	843	ebből kereső 336	910 1	ebből kereső 426	607	ebből kereső 317
Lakosság %:	62,8	61	70,1	71,1	47,2	52,2
Bánya, ipar:	279	ebből kereső 117	331	ebből kereső 94	508	ebből kereső 197
Lakosság %:	20,8	21,2	17,9	15,7	39,4	32,5
Más foglalk.:	221	ebből kereső 98	156	ebből kereső 79	172	ebből kereső 93
Lakosság %:	16,4	17,8	12	13,2	13,4	15,3
Összesen:	134 3	551	129 7	599	128 7	607

1960-ban: 1 Cipész KTSZ; A zalaszentgróti „Uniferró” KTSZ, egy egyes javító és szolgáltató részlege, 1 péküzem.⁶¹⁹

Amikor ez év nyarán Vándor László felkért Sorok János kéziratának lektorálására, nehéz helyzetbe kerültem. Mivel a szerző már nincs az élők sorában, esetleges észrevételeimre sem válaszolhatott volna, ezért a lektorálás hagyományos értelemben a kézirat kiadásakor értelmetlennek tűnt. Az már első olvasáskor világosan kitűnt, hogy igen értékes munkáról van szó, amelyben a szerző rendkívüli szorgalommal és töretlen lelkesedéssel összegyűjtött helytörténeti adatokat igyekezett falumonográfiává formálni. Könyve azonban lényegében két évtizede elkészült, sajnálatos módon csak az íróasztalfióknak. Azóta a hazai helytörténeti, plébániatörténeti kutatás nagyot lépett előre, sorra jelennek meg falu- és várostörténeti monográfiák. Ezek mind újabb és újabb szempontokat vetnek fel, amelyeket hasznosítani lehet és kell is, a régi adatok esetleg más megvilágításba kerülnek. Sorok János könyve sok értékes adatot tartalmaz, a szigorú tudományos kritika szemüvegén át nézve azonban nem felel meg a mai elvárásoknak. A falu – különösen feudalizmus kori történetére vonatkozó adatokat kritikailag újra meg kellene rostálni, több megállapítását újra kell gondolni. Vonatkozik ez különösen a vár a templom, a birtokosok genealógiájának történetére. Ennek ellenére mégis szívesen támogattam megjelentetését. Nemcsak patriotizmusból, azért, mert gyermekkorom egy részét a szomszédos Zalaszentgróton töltöttem és a zalabéri plébánián tanultam hittant, hanem mert a könyv a maga egyenetlenségeivel, tévedéseivel felkeltheti a kutatás szenvedélyét másokban, akik szülőhelyük múltját szeretnék megismerni. Zalabérnek ez az első monográfiája és mint első összegzés sokkal több problémát vet fel, mint amennyit megold. Sorok alapvetése jó kiindulópontul szolgálhat egy modernebb falutörténeti monográfiához, amelyben a rohamosan fejlődő társtudományok (történeti földrajz, művészettörténet, régészet, névtan) legújabb eredményei is helyet kapnak majd.

A gyors kiadási lehetőség nem tette lehetővé, az alapos „átdolgozást”, ami nem is baj, mert akkor már nem a szerző eredeti könyvét tartanánk kézben. Az eredeti munka három kötetre tagolódott, amelyből az utolsó forrásgyűjtemény volt. A különböző helyekről előkerült kéziratokból két kiváló helytörténeti kutató, Ruzsa Károly és Vikár Tibor saját adattárakra támaszkodva bőséges jegyzetekkel ellátott monográfiát szerkesztett egybe, meghagyva a szerző esetenként biztosan téves állításait is. Ezekben az esetekben a jegyzetekben utalnak a legújabb kutatási eredményekre. A közölt levéltári jelzetek némelyike a szerző kutatásai óta megváltozott, ennek nyomán követésére azonban a rendelkezésre álló igen rövid idő nem volt elegendő. Ezért logikusnak tűnt, hogy a kritikailag nem ellenőrzött forrásokat tartalmazó részt a kiadásból kihagyták.

Zalaszentgrót, 1997. augusztus 12-én.

Rácz György

Irodalom:

- Békefi Remig Dr.: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest, 1907.
- Bencze Géza: Zala megye leírása a reformkorban. Zalaegerszeg, 1986. Zalai Gyűjtemény 23.
- Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–V. Budapest, II. 1894, III. 1897.
- Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. I–IV. Pest, 1851. (Reprint. Budapest, 1984.)
- Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története. I–III. Szombathely, 1929–1935.
- Glaser Lajos: A Dunántúl középkori úthálózata. Századok, LXIII. évf. (1929) pp. 138–167, 257–285.
- Hermann Egyed Dr.: Kurbély György veszprémi püspöksége. 1755–1821. Veszprém
- Kempelen Béla: Magyar nemesi családok. I–XI. Budapest, 1911–32.
- Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzetségrendi táblákkal. I–XIII. Pest, 1857–1868.
- Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a 14. század elején. Budapest, 1891–1892.
- Pais László: A Zala vízgyűjtőjének középkori vízrajza. Budapest, 1942.
- Petrák Mihály Dr.: Acsády Ádám veszprémi püspöksége. 1725–1744. Veszprém, 1944.
- Pfeiffer János Dr.: A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai. Veszprém, 1947.
- Szentpétery Imre: Az al mádi monostor alapítólevele II. István korából. Magyar Nyelv. XXIII. évf. 1927.
- Takáts Sándor: Bajvívó magyarok. Budapest, 1956.
- Thiele: Königr. Ungarn. I–II. Wien, 1833.

Okmánytárak:

- Árpádkori új okmánytár I–XII., Közzé teszi: Wenzel Gusztáv. Pest, Budapest, 1860–1874. (a továbbiakban: ÁUO.)
- Hazai Okmánytár I–VIII., Kiadják: I–V: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. VI–VIII: Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső. I–V. Győr, 1865–1873. VI–VIII. Budapest, 1876–1891. (a továbbiakban: HO.)

Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis I–IV. A veszprémi püspökség római oklevéltára. Közrebocsátja: Római Magyar Történeti Intézet. Budapest, 1896–1908. (a továbbiakban: Mon.Vespr.)

Zala vármegye története, Oklevéltár I–II., Szerkeszti: Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Budapest, 1886–1890. (a továbbiakban: ZO.)

Zsigmondkori oklevéltár I–II., Összeállította: Mályusz Elemér. Budapest, 1951–1958. (a továbbiakban: ZsO.)

Kézírtos források:

Holub József: Zala vármegye története III. Falvak. Kézirat a Zala megyei levéltárban.

Zala megye helytörténeti lexikona. Kézirat a Zala megyei levéltárban.

Levéltárak:

OL. Magyar Országos Levéltár, Budapest.

VaML. Vas Megyei Levéltár, Szombathely.

VeML. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém.

ZML. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg.

Vasvári káptalan lt. A Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi levéltára a szombathelyi levéltárban. (VaML.)

Veszprémi káptalan lt. A Veszprémi Káptalan Hiteleshelyi levéltára a veszprémi levéltárban. (VeML.)

Zalavári h. h. lt. A Zalavári Konvent Hiteleshelyi levéltára a zalaegerszegi levéltárban. (ZML.)

Jegyzetek:

- ¹ Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Budapest, 1963.
- ² Pais: Magyar Nyelv. XXXI. évf. 280. o.
- ³ ZO. I. 121. o.
- ⁴ Kempelen.: i.m. V. 118. o.
- ⁵ ZO. I. 20. o.
- ⁶ ZO. I. 20. o.
- ⁷ Csánki.: i.m. III. 35. o. és ZO. I. 27. o.
- ⁸ Csánki.: i.m. III. 35. o. és ZO. I. 268. o.
- ⁹ ZO. I. 232. o.
- ¹⁰ Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1618. №. 108.
- ¹¹ Liber Regius I. 639. o.
- ¹² Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1635. №. 20.
- ¹³ Pfeiffer.: i.m. 31. o.
- ¹⁴ OL. P. 1315. Batthyány cs. lt. Batthyány I. Ádám iratai. 1. csomó. №. 330.
- ¹⁵ OL. P. 1322. Batthyány cs. lt. Körmendi közp. igazgatás iratai. 46. csomó. №. 237.
- ¹⁶ Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1692. №. 125.
- ¹⁷ OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Majoratus. Lad. 29. №. 66.
- ¹⁸ OL. P. 316. Zalabéri Horváth cs. lt. 1. csomó.
- ¹⁹ Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1635. №. 20.
- ²⁰ OL. N. 78. Conscriptioes.
- ²¹ OL. P. 1315. Batthyány cs. lt. Batthyány I. Ádám iratai. 4. csomó.
- ²² ZML. Inquisitiones. fasc. 14. №. 72.
- ²³ Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1690. №. 88.
- ²⁴ OL. P. 1322. Batthyány cs. lt. Körmendi közp. igazgatás iratai. 48. csomó. №. 322. , 327.
- ²⁵ OL. P. 1315. Batthyány cs. lt. Batthyány I. Ádám iratai. 4. csomó. „B.” másolati könyv. 257–278. p.
- ²⁶ ZML. Térképtár.
- ²⁷ ZML. Térképtár.
- ²⁸ ZML. Térképtár.
- ²⁹ Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1735. №. 28.
- ³⁰ ZML. Conscriptioes. Conscr. Universis. 1750. Coscr. Processus Sarkaniensis.
- ³¹ ZML. Conscriptioes. Conscr. Universis. 1770. Szántói járás. Ö. 46/10.
- ³² ZML. Nem nemes népesség összeírása katonai célra. 1828. Kapornaki járás.
- ³³ OL. S. 81. Vizrajzi Intézet iratai. Zala megye postaútjai. 28. csomó. 1832.
- ³⁴ OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Majoratus. Lad. 29. №. 71.
- ³⁵ Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1676. №. 122.

- ³⁶ A magyar honfoglalás kútfoi. Szerk.: Pauler Gy.–Szilágyi S. Budapest, 1900. 312–313. o.
- ³⁷ Jókai Mór: A névtelen vár. Budapest, 1980. 465. o.
- ³⁸ Bencze.: i.m.
- ³⁹ ZML. Térképtár.
- ⁴⁰ Richard Bright: Travels from Vienna through Lower Hungary. 1814.
- ⁴¹ Dornyai B.: Beudant Balatonvidéki utazása 1818.
- ⁴² ZML. Nem nemes népesség összeírása katonai célra. 1828. Kapornaki járás.
- ⁴³ ZML. Urbáriumok. Szalabér. 1780. Kapornaki járás. 53.
- ⁴⁴ Fényes.: i.m. III–IV. 57. o.
- ⁴⁵ ZML. Urbáriumok. Szalabér. 1780. Kapornaki járás. 53. Írtásösszeírás.
- ⁴⁶ ZML. Urbáriumok. Szalabér. 1780. Kapornaki járás. 53.
- ⁴⁷ OL. Htti. lt. Dep. Urb. Tabellae. Comitatus Zala. Szabér 1768.
- ⁴⁸ U.o.
- ⁴⁹ Göcseji Múzeum adattára: Szentmihályi Imre: Gyűjtőnapló 1957. Zalabér., Tóth János: Göcsej népi építészete 12. o. Budapest, 1965., Major Jenő: Szempontok a faluépítési hagyományok kutatásának módszereihez. Településtudományi Közl. 1960. évf. 1–2. közlemény. 34–55. o.
- ⁵⁰ Bencze.: i.m. 56. o.
- ⁵¹ Veszprémi érseki lt. Conscriptio paroch. fasc. 1. №. 1. 1726. Zalabér.
- ⁵² Zalabéri plébánia lt. Halotti anyakönyvek II. k. 1762. Farkas István bejegyzése.
- ⁵³ Dr. Hermann.: i.m. 194. o.
- ⁵⁴ Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1838. Zalabér.
- ⁵⁵ Zalabéri plébánia lt. Halotti anyakönyvek II. k. 1797. Kiss János táblabíró a család temetőjében tették a sírba. Az anyakönyvek tanúsága szerint Kiss János volt az első ember, akit a „Nemes temetőben”(temettek el. A temetői keresztet ő állíttatta 1795-ben.
- ⁵⁶ ZML. 1925. évi Közigazgatási útmutató. Szentgróti járás. Zalabér. 3. o. Köz-művelődés.
- ⁵⁷ Zalabéri plébánia lt. Historia Domus. 56–57. o.
- ⁵⁸ Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek I. 1720.
- ⁵⁹ Thiele.: i.m. I–II. 147. o.
- ⁶⁰ ZO. I. 158. o. A malom első említése 1322-ben történik.
- ⁶¹ ZML. 1925. évi Közigazgatási útmutató. Szentgróti járás. Zalabér. 3. o. Egészségügy.
- ⁶² J. M. Korabinsky: Geographisch-Historisches und Produkten lexikon von Ungarn. Pressburg, 1786. A 639. oldalon ezt írja Zalaberről: „...magyar vásárhely a Zala folyó jobb partján... (Zalabérnek a középkorban biztos, hogy nem volt vásártartási joga. 1848-ban kap vásártartási jogot. (ZML. Zalavári h. h. lt.

- Zalabéri Horváth János birtokainak eladásáról szóló iratok.) Zalabért az okiratok először 1692-ben nevezik mezővárosnak (Vasvári káptalan lt. Jegyzőkönyvek. 1692. №. 125.), pecsétjén szintén az oppidum (mezőváros) szó szerepel, de mezővárosi kiváltságlevele nem ismeretes.
- ⁶³ ZML. 1925. évi Közigazgatási útmutató. Szentgróti járás. Zalabér. 3. o.
- ⁶⁴ ZML. Zalabéri Körzeti Tanácsi iratok. Elnöki Tanács 19/1969. sz. határozata.
- ⁶⁵ ZML. Conscriptio Univ. különböző összeírásai.
- ⁶⁶ Magyarországi egyesületek címtára. Zalabér. Olvasókör 1873. Iparos Olvasókör 1907.
- ⁶⁷ Ae. Jakubovich-D. Pais: Anonymus: Gesta Hungarorum. in Scriptores rerum Hungaricum (Szerk.: Szentpétery Imre.) I-II. kötet. Budapest, 1937-38. 49. p.
- ⁶⁸ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I-II. Budapest, 1980. Zalabér. és Ördög Ferenc: Zala megye helységneveinek rendszere. Budapest, 1981. Bér. Szentpétery.: i.m. XXIII. évf. 1927. 362. o. (Az adat kétséges, mivel az almádi apátságnak nem volt birtoka Zalabérben.)
- ⁷⁰ ZO. I. 19. o.
- ⁷¹ ZO. I. 27. o.
- ⁷² ZO. I. 121. o.
- ⁷³ Kubinyi F.: i.m. 170. o. №. 201.
- ⁷⁴ ZO. I. 158. o.
- ⁷⁵ Mon. Vespri. II. 66. és 75. o.
- ⁷⁶ OL. Dl. ?. Eredetileg a Hg. Esterházy cs. lt. 47. K. 8. szám alatt volt.
- ⁷⁷ ZO. II. 259.
- ⁷⁸ OL. Dl. ?. (Eredetileg a Nemzeti Múzeum levéltárában volt: 1468. 03. 05-i dátummal.)
- ⁷⁹ OL. Dl. ?. (Eredetileg a Hg. Batthyány cs. lt.-ban a Himfyana №. 426. szám alatt volt.)
- ⁸⁰ OL. Dl. ?. (Eredetileg a Hg. Batthyány cs. lt.-ban III. 3. 128. szám alatt volt.)
- ⁸¹ OL. Dic. Zala. II. 18. p.
- ⁸² Zalavári h. h. lt. I. /1005. (1549) és I. /1063. (1550)
- ⁸³ OL. Liber Regius. I. 639. o.
- ⁸⁴ OL. P. 600. Sibrik cs. lt. 1. csomó. 1542.
- ⁸⁵ Zalavári h. h. lt. I. /302. 1543.
- ⁸⁶ U.o. I. /1063. 1550. és OL. P. 57. Bezerédi cs kámi lt. Új rendezés. A. II. 14.
- ⁸⁷ OL. Liber Regius. III. 127. o. és Zalavári h. h. lt. I. /2432.
- ⁸⁸ U.o. I. /765.
- ⁸⁹ U.o. I. /959.
- ⁹⁰ Pfeiffer.: i.m. 31. o.
- ⁹¹ OL. Dic. Zala II. 18. p. és 242. p.

- ⁹² OL. Dic. Zala. II. 304. p. és 305. p.
- ⁹³ ZAL. Inquisitiones Fasc. 14. №. 72. kelt. 1725.
- ⁹⁴ Dic. Zala IV. 600. I. 1613.
- ⁹⁵ OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 595. 1605. 08. 10.
- ⁹⁶ OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 596. 1605. 08. 14.
- ⁹⁷ OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Török Iratok. 248. csomó. №. 19.
- ⁹⁸ OL. P. 1315. Batthyány cs. lt. Batthyány I. Ádám iratai. 2. csomó. 1644. 04. 08.
- ⁹⁹ OL. P. 1315. Batthyány cs. lt. I. csomó. №. 350.
- ¹⁰⁰ A kérdéses sir a hatvanas évek végén került elő, mellékletek nélkül. A megtalálók nevezték el a béri vár mondája alapján „török sírnak”. Az Agarétet mint török-kori földrajzi helyet nem lehet az iratokban nyomon követni. Annyi bizonyos azonban, hogy a portyázó törökök soha sem táboroztak le az ellenséghez (itt Bér vára) közel eső területen. Főleg azért nem, mert táborozási felszerelést nem vittek magukkal, mivel a portyázóknak a gyorsaság az életet jelentette. Az 1644-es portya alkalmával elesett 20 magyar vitéz azt bizonyítja, hogy a béri templom (Szent Miklós) felől a szentgróti huszárok a Zalának szorították a törököket. Itt nagy öldöklés lehetett mind a két fél katonái között. A török valószínűleg áttörhettek a magyarokon, mivel fogolyról nem esik szó az írásokban. Sajnos a források nem említik a török veszteségeket, de ez valószínűleg megközelíthette a magyarokét. Az adott „békés” időszakban ez a veszteség magasnak mondható.
- ¹⁰¹ Sorok János visszaemlékezése.
- ¹⁰² OL. P. 234. Festetich cs. lt. 44. csomó. Ser. V. fasc. B. №. 38. f. 99–123.
- ¹⁰³ Ez az adat nem állja meg a helyét, mivel Bozol a 18. században már mint Zalabér része, de létezett, Martonfa pedig Baltavár néven épült újjá a 18. században.
- ¹⁰⁴ OL. P. 234. Festetich cs. lt. 44. csomó. Ser. V. fasc. B. №. 38. f. 99–123.
- ¹⁰⁵ OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Török Iratok. 249. csomó. №. 411.
- ¹⁰⁶ ZML. Boldogfai Farkas cs. lt. 4 csomó. 1666.
- ¹⁰⁷ OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles №. 33190.
- ¹⁰⁸ U.o. №. 33083.
- ¹⁰⁹ OL. P. 234. Festetich cs. lt. 44. csomó. Gre. V. fasc. B. №. 38. Fol. 99–123.
- ¹¹⁰ III. kötet 5. lap
- ¹¹¹ Zal. Conscr. univ. Ö. 3. 17–20 Zalabér oppidum seu praesidium és OL. U et C
- ¹¹² Zalabéri plébánia lt. História Domus. 29. o.
- ¹¹³ Veszprémi érseki lt. Conscr. Prov. Par. fasc. I. №. 1. és Zalabéri plébánia lt. Halotti Anyakönyvek. II. 127. o.
- ¹¹⁴ ZML. Conscriptio Univ. Ö. Conscr. Processus Sarkaniensis 1750.

- 115 ZML. Urbáriumok. Szalabér. 1780. Kapornaki járás. 53.
- 116 U.o.
- 117 Szabó Dezső: A magyarországi úrbérrendezés I. 253–254. 751. o.
- 118 Jókai Mór: A névtelen vár. Budapest, 1980. 265. o. 1809-ben Zalabérben katonai raktár működött, ahol élelmet és katonai felszerelést tároltak. A győri csata után június 15-én a Meskó hadosztály, hogy elkerülje a fogságba esést, kitért a győri sánctáborból (3966 gyalogos, 1295 lovas, 10 ágyú) déli irányba. Meskó József csapatai június végén értek Zalabérbe és itt egy hétig várakoztak, hogy egyesüljenek a VIII. császári hadtesttel. Azonban a császári hadtest más irányba vonult el, így a Meskó hadosztály a Balatont délről megkerülve a komáromi sánctáborba vonult vissza.
- 119 OL. S. 81. Vízrajzi Int. raksz. 28.
- 120 Dr. Hermann.: i.m. 205. o.
- 121 Sorok János visszaemlékezése.
- 122 Sorok János visszaemlékezései.
- 123 Göcseji Múzeum Adattára. Szentmihályi Imre: Gyűjtőnapló. 1956. Zalabér.
- 124 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus. Széll János bejegyzései.
- 125 U.o.
- 126 U.o.
- 127 Olvasókönyv Zala megye történetéhez. Szerkesztő: Degré Alajos. Zalaegerszeg, 1961. 97–98. o.
- 128 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus.
- 129 U.o.
- 130 U.o.
- 131 U.o.
- 132 ZML. Urbéri földkönyvek. 1925. Zalabér.
- 133 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus.
- 134 U.o. A két sas időközben újra visszakerült a Hősi emlékinűre.
- 135 Zala megye földrajzi nevei. Szerk.: Papp László és Végh József. Zalaegerszeg, 1964. 91. Zalabér. 225. o. A „Hősök Ligete” 1939-ben készült el, a háború után pusztulásnak indult, helyén jelenleg a vízmű működik.
- 136 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus.
- 137 Sorok János visszaemlékezése.
- 138 A lovasszobor jelenleg Rádiházán, a ménés egyik épülete előtt áll.
- 139 ZML. Zala megyei földhivatal iratai. 233/1947. Zalabér.
- 140 ZML. Zalabéri körjegyzőség iratai. 1948. Rk. Iskola államosítása Zalabér, Pakod, Dötk.
- 141 ZML. Helytörténeti lexikon. Zalabér adatai.
- 142 U.o.

- ¹⁴³ ZML. Zalabéri Közzéteti Tanácsí iratok. Elnöki Tanács 19/1969. sz. határozata.
- ¹⁴⁴ ZML. Helytörténeti lexikon. Zalabér adatai.
- ¹⁴⁵ Göcseji Múzeum adattára. Szentmihályi Imre: Gyűjtőnapló. 1951. Zalabér. A Nemestemetőben az 1600-as évek közepén kápolna állt, amit „Zongor Kata asszony” csináltatott. (ZML. Polgári perek. fasc. 61. №. 160.). A temetkezések során a kápolna romjaiból származó és előkerült téglákat vélték tévesen a török-kori vár maradványainak. Feltételezhető esetleg az is, hogy ezen a helyen az Árpád-korban a Túrje nemzetségbelieknek valamilyen lakótornya állhatott.
- ¹⁴⁶ Göcseji Múzeum adattára: Szentmihályi Imre: Gyűjtőnapló 1951. Zalabér.
- ¹⁴⁷ ZML. 1925. évi Közigazgatási útmutató. Szentgróti járás. Zalabér. 3. o.
- ¹⁴⁸ OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 17854
- ¹⁴⁹ Wien. Kriegsarchiv. Hofkriegsörtliche Akten. 1572. №. 23. Band. A. VII. 49–09. chemet.
- ¹⁵⁰ ZML. Litterae. Instr. fasc. 1. №. 30. 1661.
- ¹⁵¹ Vasvári káptalan lt. Jegyzőkönyvek. 1589. №. 298.
- ¹⁵² OL. P. 650. Tallián cs. lt. 1. csomó. 1629.
- ¹⁵³ Tallián cs. lt. P. 650
- ¹⁵⁴ A legújabb kutatások során előkerült a zalabéri vár építési engedélye. Eszerint 1507 június 3-án Budán kelt oklevelében II. Ulászló király megengedte hűség hívének, vitézlő Béri Istvánnak, hogy a Zala vármegyei Bér faluban a saját maga és birtokai védelmére fából és kőből kastélyt másképp erődöt (castellum seu fortalitium) emelhesen, amelyet árokkal és falakkal vehet körül, a falakat pedig bástyákkal erősítheti meg. Az építésből azonban sem a királyra, sem az országra, sem annak lakóira semmilyen veszély nem származhat. (OL. DI. 93730.) Tehát az továbbra sem állapítható meg ebből, hogy mikor épült a béri vár, de az bizonyosnak látszik, hogy nem kifejezetten a török fenyegetés hatására építették. Valószínűbbnek látszik, hogy inkább az 1490-ben történt német betörés tapasztalatai kényszeríthették vár építésére a nemeseket. A 16. század elején, tehát a zalabéri vár építési engedélyének kiadása idején az ásatások szerint valószínűleg megerősítették a zalavégi templomot is. (Ruzsa Károly: Zalavég története. Zalaegerszeg, 1994.)
- ¹⁵⁵ OL. Liber Regius. I. 639. o.
- ¹⁵⁶ Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Ung. Akten 1537. aug. 15. Beer. (OL. Filmtár. W. 334. doboz.)
- ¹⁵⁷ OL. P. 600. Sibrik cs. lt. 1. csomó. 1542.
- ¹⁵⁸ Zalavári h. h. lt. I. /302. 1543.
- ¹⁵⁹ OL. Liber Regius. III. 127. o.
- ¹⁶⁰ U.o.
- ¹⁶¹ OL. E. 185. Nádasdy cs. lt. Missiles. 1562. febr. 8.

- 162 OL. P. 316. Zalabéri Horváth cs. lt. 1. csomó. 1564.
- 163 OL. P. 600. Sibrik cs. lt. 1. csomó. 1545.
- 164 Vasvári káptalan lt. 1576. №. 331.
- 165 U.o. 1655. №. 35.
- 166 U.o. 1583. №. 345. és 1586. №. 81.
- 167 OL. Dic. Zala. IV. 474. p.
- 168 Vasvári káptalan lt. Jegyzőkönyvek. 1602. №. 214.
- 169 OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 595.
- 170 U.o.
- 171 Bilkei Irén–Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztrái 1555–1711. I. k. Zalai Gyűjtemény 29. Zalaegerszeg, 1989. 17. o.
- 172 OL. P. 1322. Batthyány cs. lt. Körmendi közp. igazgatás iratai. 46. csomó. №. 140.
- 173 U.o. 46. csomó. №. 237.
- 174 OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Török iratok. 248. csomó. №. 19.
- 175 OL. P. 1315. Batthyány cs. lt. Batthyány I. Ádám iratai. 4. csomó. „B” másolat
lati könyv. 48–52. p.
- 176 U.o. 129–130. p.
- 177 U.o. 140–141. p.
- 178 U.o. 257–278. p.
- 179 OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 600
- 180 OL. P. 1315. Batthyány cs. lt. Batthyány I. Ádám iratai. 2. csomó. 1644.
- 181 U.o. 2. csomó. №. 350. A levelek keltezése szerint megállapítható, hogy 1644-
ben kétszer támadta meg a török Zalabért. Az első támadás 1644 Húsvét reg-
gelén (március 27.), a második támadás július 5-én történt.
- 182 OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Török iratok. 249/a. csomó. №. II. /37.
- 183 OL. P. 1315. Batthyány cs. lt. Batthyány I. Ádám iratai. 2. csomó. 1647.
- 184 OL. P. 316. Zalabéri Horváth cs. lt. 1. csomó. 1647.
- 185 Veszprémi kápt. orsz. magánlevéltára. Decimae episcopales. 65. 1648.
- 186 Takáts.: i.m. 16–17. o.
- 187 OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Török iratok. 249. csomó. №. 230.
- 188 OL. P. 1315. Batthyány cs. lt. Batthyány I. Ádám iratai. 4. csomó. „B” másolat
lati könyv. 203–207. p.
- 189 OL. P. 1322. Batthyány cs. lt. Körmendi közp. igazgatás iratai. 53. csomó. №. 987. és №. 1128.
- 190 Adatok Zala megye történetéhez. Szerk.: Bátorfi Lajos. Nagykanizsa, 1880. IV. 365. o.
- 191 Veszprémi káptalan orsz. magánlevéltára. Epp. dec. ep. 100.
- 192 OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Török iratok. 249. csomó. №. 411.

- 193 OL. P. 1322. Batthyány cs. lt. Körmendi közp. igazgatás iratai. 55. csomó. №. 1386.
- 194 OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 33883.
- 195 U.o. Missiles. №. 17894.
- 196 OL. P. 1322. Batthyány cs. lt. Körmendi közp. igazgatás iratai. 55. csomó. №. 1407.
- 197 Vasvári káptalan lt. Jegyzőkönyvek. 1692. f. 142. (XLVI. kötet)
- 198 ZML. Conscriptio Univ. Ö. 3. 17–20. p. 1701.
- 199 OL. P. 234. Festetich cs. lt. 44. csomó. Ser. V. fasc. B. №. 38. (fol. 99–123.) 1733.
- 200 Szentpétery.: i.m. 362. o. (Az adat kétséges, mivel az al mádi apátságnak nem volt birtoka Zalabérben.)
- 201 ZO. I. 18. o. és 22. o. (OL. Dl. 101644.)
- 202 ZO. I. 27. o.
- 203 ZO. I. 259. o.
- 204 Mon. Vespr. II. 66. o. és 75. o.
- 205 Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest, 1907. 125. o.
- 206 A katolikus Magyarország 1001–1901.
- 207 ZO. I. 580. o. és Mon. Vespr. IV. 345. o.
- 208 OL. Dl. ?. Eredetileg: Esterházy cs. lt. 47. csomó. K. 8. alatt volt.
- 209 OL. Dl. ?. Eredetileg: Hg. Batthyány cs. lt. Himfyana. №. 441. alatt volt.
- 210 ZO. II. 628. o.
- 211 Dr. Petrák.: i.m. 15. o.
- 212 Pfeiffer.: i.m. 31. o.
- 213 U.o.
- 214 Zalavári h. h. lt. I. /302.
- 215 Pais.: i.m. 18. o.
- 216 VeML. Sümegi Múzeum iratai. №. 119. 1639.
- 217 Megjegyzés: egy kicsit gyanús, hogy esetleg Ányos János új felesége kedvéért hozatta ide. (S. J.)
- 218 OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 34084. 1673. 01. 13.
- 219 Payr Sándor: A Dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. Sopron, 1924. 147. o.
- 220 Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek I.
- 221 OL. P. 1315. Batthyány cs. lt. Batthyány I. Ádám iratai. 1. csomó. №. 330.
- 222 OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 595. 1605. 08. 10.
- 223 Pfeiffer.: i.m.
- 224 OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Lad. 7. №. 28/7. 1678. aug. 18.

- 225 OL. P. 1315. Batthyány cs. lt. Batthyány I. Ádám iratai. 2. csomó. fol. 51. 1644.
- 226 Zalabéri plébánia lt. Halotti Anyakönyvek. I. kötet 111. o.
- 227 U.o. Halotti Anyakönyvek. I. kötet 111. o.
- 228 Dr. Petrák.: i.m. 15. o.
- 229 Veszprémi érseki lt. Concr. Prov. par. fasc. I. №. 1. 1726. ill. Dr. Petrák.: i.m. 15. o.
- 230 Dr. Petrák.: i.m. 20. o.
- 231 Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek I. Krizmarics plébános összeírása.
- 232 Veszprémi érseki lt. Conscr. Prov. par. fasc. II. №. 4. 1754.
- 233 U.o. Visitatio Canonica. 1748.
- 234 U.o.
- 235 U.o. Conscriptio Animarum Distr. Kanizsa. 1757.
- 236 OL. Htti. lt. Acta cassae. Paroch. Dioc. Veszprém. Acclusum ad. №. 1. raksz. 15. 1733.
- 237 Zalabéri plébánia lt. Halottak Anyakönyve. és Canonica Visitatio.
- 238 U.o.
- 239 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1778.
- 240 U.o. 1838.
- 241 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus. és Dr. Hermann.: i.m. 35. o.
- 242 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus. 30. o.
- 243 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1838.
- 244 U.o. Canonica Visitatio. 1778. és 1900.
- 245 Nagy I.: i.m. 340. o.
- 246 Fényes.: i.m. 506. o.
- 247 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1838.
- 248 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus. 1945.
- 249 ZML. Helytörténeti lexikon. Zalabér anyaga.
- 250 Magyar honfoglalás kútfoi 312–313. o. A 871-es évszám téves, a krónika íródott akkor, a templomszentelés valójában 852/853-ban történt.
- 251 ZO. I. 22. o., OL. Dl. 101644.
- 252 ZO. I. 59. o.
- 253 Békefi.: i.m. 125. o. és Mon. Vespri. II. 66. o. és 75. o.
- 254 Holub József: Zala megye története. Községek. Zalabér. (Kézirat a ZML-ban.)
- 255 Pfeiffer.: i.m. 31. o.
- 256 OL. P. 1315. Batthyány cs. lt. 1. csomó. №. 330.
- 257 Zalabéri plébánia lt. Halotti Anyakönyvek. I. 111. o.
- 258 Ezen a ponton valószínűleg téved Sorok János. Az évszázadokon ét említett plébánosok és a templom védőszentjére vonatkozó adatai bizonyítják, hogy

- nem ideiglenes fatemplom, hanem állandó kő vagy téglatemplom állt a faluban, ahogy pl. Zalavégen is.
- 259 OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Alm. 3. lad. 7. №. 28/7. 1678. 08. 16.
- 260 A Nemestemetőben Zongor Kata építtetett kápolnát az 1600-as évek közepén.
- 261 Mon. Veszpr. II. 66. o.
- 262 Zalabéri plébáni lt. Historia Domus. 29. p.
- 263 Nagy valószínűség szerint ekkor csak felújították a romos középkori templomot.
- 264 Veszprémi érseki lt. Conscr. prov. par. fasc. I. №. 1. 1726.
- 265 U.o. Acta cassae Paroch. Dioec. Veszpr. 1745.
- 266 Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek. I. Krizmarics plébános bejegyzése.
- 267 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1778.
- 268 Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek. II. 1760. és 1762.
- 269 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1778.
- 270 U.o.
- 271 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus. Adományok.
- 272 U.o. Kegyurak.
- 273 Dr. Hermann.: i.m. 117. o.
- 274 U.o. 29. o.
- 275 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1838.
- 276 U.o.
- 277 U.o.
- 278 U.o.
- 279 A toronyban az órán lévő tábla tanúsága szerint.
- 280 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus. 1926.
- 281 U.o. A következő adatok is ugyaninnen származnak.
- 282 Zalabéri plébánia lt. A kápolna alapítólevele. 1799.
- 283 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1838.
- 284 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus. 1925.
- 285 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1838.
- 286 U.o.
- 287 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus. és a keresztek feliratai.
- 288 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1838.
- 289 Pfeiffer.: i.m. 31. o.
- 290 Zalavári h. h. lt. I. /302. 1543.
- 291 Pfeiffer.: i.m. 31. o.
- 292 VeML. Sümegi múzeum iratai. №. 119. 1639. És OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Alm. 3. ladl. 7. №. 28/7. 1678.
- 293 Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek. I.

- 294 OL. Htti. lt. Acta vas. paroc. Dioc. Veszprém. Accololum. Ad. №. 1. raksz. 57.
1733.
- 295 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus.
- 296 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1838.
- 297 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus.
- 298 U.o.
- 299 U.o.
- 300 U.o.
- 301 U.o.
- 302 ZO. I. 259. o.
- 303 Békefi.: i.m. 125. o.
- 304 Holub József: Zala megye története a középkorban. Pécs, 1929. 396. o.
- 305 ZO. II. 628. o.
- 306 VeML. Sümegi múzeum iratai. №. 119.
- 307 Veszprémi érseki lt. Conscri. prov. paroch. fasc. I. №. 1726.
- 308 U.o. fasc. I. №1.
- 309 Dr. Petrák.: i.m. Függelék: Zalabér.
- 310 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus.
- 311 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1778.
- 312 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus.
- 313 U.o.
- 314 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1778.
- 315 Dr. Hermann.: i.m. 56. o.
- 316 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus.
- 317 U.o.
- 318 U.o. Alapítványok.
- 319 U.o.
- 320 U.o.
- 321 Veszprémi érseki lt. Conscri. prov. par. fasc. I. 1726.
- 322 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1778.
- 323 U.o. 1838.
- 324 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus.
- 325 U.o.
- 326 U.o. Szegedy László végrendelete. 1853. dec. 26. (szó szerint lemásolva.)
- 327 U.o.
- 328 Kubinyi.: i.m. 171. o.
- 329 Mon. Veszpr. II. 66. o. és 75. o.
- 330 ZO. I. 580. o.

- 331 Ortway Tivadar tévesen, későbbi állapotokat vetít vissza a középkorra. Batyknak valóban volt ekkor plébánosa, tehát nem valószínű, hogy filia volt. Nagy valószínűség szerint semmilyen kapcsolat sem létezett a Zala két partján lévő települések között egyházi viszonylatban a középkorban. Pakod, Batyk és Zalavég csak a 18. század elején, a török háborúk után lett zalabéri filia. (R. K.)
- 332 OL. Dl. ?. Eredetileg a Hg. Batthyány cs. lt. Himfyana №. 426. alatt volt.
- 333 U.o.
- 334 ZO. II. 638. o.
- 335 Pfeiffer.: i.m. 31. o.
- 336 VeML. Sümegi múzeum iratai. №. 119.
- 337 OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Alm. 3. lad. 7. №. 28/7. 1678.
- 338 Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek. I. 111. p. 1718. 08. 31.
- 339 U.o. Historia Domus. 28. p.
- 340 U.o. 28. p.
- 341 U.o. 29. p.
- 342 Pehm József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934. 79. o.
- 343 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus. 29. p.
- 344 U.o. Halotti Anyakönyvek. II k.
- 345 U.o.
- 346 U.o. Historia Domus. 29. p.
- 347 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio. 1838.
- 348 Zalabéri Plébánia lt. Historia Domus. 29. p.
- 349 U.o.
- 350 U.o. 54–57. p.
- 351 U.o.
- 352 U.o.
- 353 U.o.
- 354 U.o.
- 355 Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek. I. 1720.
- 356 OL. Acta Cassee Par. Dioc. Veszpr. Actusum ad №. I. raksz. 57.
- 357 Canonica Visitatio Distr. Zalaegerszeg 1748.
- 358 Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek. II. Krizmarics plébános összeírása.
- 359 OL. Htti. lt. Acta. Fund. Lad. E. fasc. 12. I. 208. 1771.
- 360 Megjegyzés: egy ökör ára ez időben 10–15 Ft, egy csirke pedig 3 kr
- 361 Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek. III.
- 362 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio 1838.
- 363 Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek. IV.

- 364 U.o. *Historia Domus*. Széll János bejegyzései.
 365 U.o. 1922.
 366 U.o. 1924. És Koller Rezső hagyatéka.
 367 U.o. 1925. 1926.
 368 U.o.
 369 ZML. Tanfelügyelőség iratai. X14. 501. Tanfelügy. 4668/1948.
 370 Vasvári káptlan lt. Jegyzőkönyvek. 1588. №. 83.
 371 U.o. 1590. №. 115.
 372 U.o. *Litterae*. Instr. fasc. 1. №. 30.
 373 Veszprémi érseki lt. *Canonica Visitatio* 1778.
 374 ZML. *Litterae* Instr. fasc. 1. №. 30. 1661.
 375 OL. P. 650. Tallián cs. lt. 2. csomó. 1629.
 376 OL. P. 234. Festetich cs. lt. 45. csomó. Ser. V. fasc. C. №. 19.
 377 ZO. I. 20. o. A név valójában a Vadkert szó elferditése az oklevélíró által
 378 ZO. I. 20. o.
 379 ZO. I. 129. o.
 380 OL. P. 650. Tallián cs. lt. 2. csomó. 1629.
 381 ZO. I. 20. o.
 382 Zalabéri plébánia lt. *Historia Domus*. Alapítványok.
 383 U.o.
 384 Az 1644. évi török portyához az Agarétnek valószínűleg nincsen köze. (V. T.)
 385 ZML. Urbáriumok. Szalabér. 1780. Kapornaki járás. 53. Írtásösszeírás.
 386 Ha a nyelvi formát vesszük alapul, akkor Salapiugin nem Zalabérnek, hanem a
 nevet tükörfordításban megőrző középkori Zalaszeg falunak volt az elődje.
 387 Magyar honfoglalás kútfői 312–313. o. A 871-es évszám téves. Liupram
 852/853. Körül szentelte fel Salapiuginban Szent Péter és Hrodbert tiszteletére
 a kérdéses templomot. (Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások
 a Kis-Balaton területén 1979–1992. Szerk.: Költő László, Vándor László. Ka-
 posvár–Zalaegerszeg, 1996. 123. o.) Pribin 860 február 20-án Regensburgban
 Otgar apát kérésére erősíti meg adományát a nieder-altaichi kolostor kérésére.
 Feltehetően Morvaországban, egy hadjárat során meghal, mert fia 861 március
 20-án Regensburgban mint utóda jelenik meg.
 388 Nagy I.: i.m. I. 46. o. Ányos cs.
 389 ZML. *Conscriptio Univ*. Ö. 19. f. 2. 1715. 233. p.
 390 Szentpétery.: i.m. 362. o. Az adat bizonytalan, hiszen az írások szerint almádi
 apátságnak sohasem volt birtoka Zalabérben.
 391 OL. P. 600. Tallián cs. lt. 2. csomó. 1629.
 392 ZML. Urbáriumok. Szalabér. 1780. Kapornaki járás. 53. Hegyvámösszeírás.

- 393 Zalabéri plébánia lt. A Szt. Antal kápolna alapító levele. 1799. Az alapítólevélben nem esik szó róla, hogy a zalabéri szőlősgazdák egy romos kápolnát építettek újjá. A hajdani Szt. Mátyás kápolna a Nemestemetőben lévő, Zongor Kata által építtetett kápolnával lehet azonos. (V. T.)
- 394 Zalabéri plébánia lt. Keresztelési Anyakönyvek. III. 1837.
- 395 U.o. Halotti Anyakönyvek. II. 1797.
- 396 A temetői keresztet az 1838. évi Canonica Visitatio Szerint Kiss János állította, de a felállítás évét a kereszten lévő évszám alapján 1795-re lehet helyezni. (V. T.)
- 397 OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Majoratus. Lad. 29. №. 66.
- 398 Szentpétery.: i.m. 362. o. (Az adat kétséges, mivel az almádi apátságnak nem volt birtoka Zalabérben.)
- 399 ZO. I. 17. o.
- 400 ZO. I. 121. o.
- 401 ZO. I. 129. o.
- 402 OL. Dl. ? Eredetileg a Hg. Esterházy cs. lt. 47. csomó. K. 8. szám alatt volt.
- 403 ZO. II. 159. o.
- 404 OL. Dic. Zala. II. 18. p.
- 405 OL. P. 600. Sibrik lt. 1. csomó. 1545.
- 406 OL. Liber Regius. I. köt. 639. p. (1537. 12. 02.) Kápolnay Ferenc Szapolyai János híve, Nádasdy Tamás vezértársa, később Ferdinándhoz pártol, 1543-ban a Sió mellett a török elleni portyában vesztí életét.
- 407 OL. P. 600. Sibrik cs. lt. 1. csomó. 1542.
- 408 Zalavári h. h. lt. I. /921. és I. /765.
- 409 U.o. I. /302.
- 410 U.o. I. /959.
- 411 OL. P. 316. Zalabéri Horváth cs. lt. 1. csomó. 1564. és OL. Dic. Zala. III. 310. p.
- 412 OL. Liber Regius. III. köt. 127. p. (1553. 05. 18.), N. R. A. 603/6. , ZML. Zalavári h. h. lt. I. /2432. és I. /2231.
- 413 OL. P. 57. Bezerédy cs. kámi lt. Új rend. A. II. 14. 1550.
- 414 OL. P. 316. Zalabéri Horváth cs. lt. 1. csomó. 1551.
- 415 Zalavári h. h. lt. I. /1914.
- 416 OL. Dic. Zala. III. 310. p.
- 417 Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1589. №. 298.
- 418 ZML. Litt. Instr. fasc. 1. №. 30.
- 419 OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Miscellanea. Ányosiána. №. 39/ b.
- 420 Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1589. №. 298.
- 421 U.o. 1597. №. 92.

- 422 U.o. 1602. №. 214. és OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 7923. (1605. 09. 02.)
- 423 Nagy I.: i.m. I. 46. o. Ányos család.
- 424 U.o.
- 425 OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Majoratus. Lad. 29. №. 66.
- 426 Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1635. №. 20.
- 427 OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 600. , OL. P. 1315. Batthyány lt. 1. csomó. №. 350. és U.o. Batthyány I. Ádám iratai. 1. csomó. №. 33.
- 428 Hetyéssy István: Nyugat-Magyarország család és helytörténete. (Kézirat a VaML.-ban.) 117. o. 1649-ben Ányos Péter török fogságban, kiváltása céljából ádesanyjának Joó Juditnak a pinnyei és szécsenyi javait el kellett adnia 800 forintért a fia kiváltása céljából.
- 429 OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 599–877-ig. 1641. 01. 24-től 1659. 03. 13-ig.
- 430 Vasvári kápt. lt. Litterae Instr. fasc. I. №. 30.
- 431 U.o. Jegyzőkönyvek. 1692. №. 125.
- 432 OL. P. 234. Festetich cs. lt. 44. csomó Ser. V. fasc. B. №. 5. másolat 1732-ből.
- 433 OL. U. et C. Urbéri összeírások 27/51. 1700. és Nemesi falvak összeírása 1/42. 1700. Bér.
- 434 J. Siebmachers: (Wappenbuch. Der Adel von Ungarn; bearbeitet von Géza von Csergheó. Nürnberg, 1893. 238. o. és 188. tábla. valamint a Magyar Nemzeti Múzeum címjegyzéke. II. Címeres levelek. IV. köt. Budapest, 1938. 384. o. 868. sz. A címereslevél kelt 1713 május 31-én Laxenburgban.
- 435 Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1724. №. 160.
- 436 OL. P. 234. Festetich cs. lt. 45. csomó. Ser. V. fasc. B. №. 19.
- 437 Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1735. №. 148.
- 438 Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek. I. k. Krizmarics plébános bejegyzése.
- 439 Nemesi évkönyv. 1929–34. VII–12. Budapest, 1934. 6–11. o. Ányos család.
- 440 ZML. Nemesi összeírások. 1754.
- 441 ZML. Urbáriumok. Szalabér. 1780. Kapornaki járás. 53. Mellékletek.
- 442 ZML. Conscriptio Univ. Ö. 46/86. 1772.
- 443 Degré.: i.m.
- 444 Nagy I.: i.m. V. 166–67. o.
- 445 Sorok János itt Széll János zalabéri plébános Historia Dumusbeli bejegyzéseit vette figyelembe. Zalabéri Horváth János 1848 végén adja el a zalabéri birtokát. A birtok eladásáról a szerződés megtalálható a Zalavári h. h. lt. 9. doboz №. 213. alatt.
- 446 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus. Széll János bejegyzése.
- 447 U.o.

- 448 Nagy I.: i.m. Dőry cs.
 449 Sorok János visszaemlékezése alapján.
 450 Nemesi Évkönyv. Budapest, 1936. Guttman család.
 451 Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Budapest, 1925. 394. o.
 452 Zalabéri plébánia lt. Historia Domus.
 453 ZML. Urbéri földkönyvek. 1925. Zalabér.
 454 Béli József: Az 1945-ös földreform Zala megyében. Zalai Gyűjtemény 4. Zalaegerszeg, 1977. 90. és 126. o.
 455 ZML. Helytörténeti lexikon. Zalabér adatai.
 456 OL. P. 234. Festetich cs. lt. 44. csomó. Ser. V. fasc. B. №. ?.
 457 OL. Dic. Zala. IV. 491. p.
 458 Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1735. №. 28. és OL. P. 234. Festetich cs. lt. 44. csomó. Ser. V. fasc. B. №. 5.
 459 ZML. Urbáriumok. Szalabér. 1780. Kapornaki járás. 53. Hegyvámösszeírás.
 460 U.o.
 461 Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio 1838. Zalabér.
 462 Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Budapest, 1925. 394. o.
 463 A Nemestemetőben lévő és az 1920-as években épült Kozáry kriptát az idők folyamán többször feltörték, feldúlták, a koporsókat kifosztották.
 464 Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1588. №. 83.
 465 OL. P. 650. Tallián cs. lt. 2. csomó. (1629. 11. 07.)
 466 ZML. Urbáriumok. Szalabér. 1780. Kapornaki járás. 53. Írtásösszeírás.
 467 U.o.
 468 Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek. II. k. 1797. és Veszprémi érseki lt. Canonica Visitatio 1838.
 469 Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1614. №. 130.
 470 Sorok János ezen állítása tévedésen alapul, a Káldy családot összetévesztette a Sitkey családdal. Zalavég tulajdonosai évszázadokon keresztül a Sitkeyek voltak, a Káldyaknak viszont soha sem volt birtokuk a faluban. Lásd: Ruzsa Károly: Zalavég története. Zalaegerszeg, 1994.
 471 Zalavári h. h. lt. I. /634.
 472 Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1676. №. 122.
 473 ZML. Urbáriumok. Szalabér. 1780. Kapornaki járás. 53. Hegyvám- és írtásösszeírás.
 474 Nagy I.: i.m. Botka család
 475 Zala megye földrajzi nevei. Szerk.: Papp László és Végh József. Zalaegerszeg, 1964. 91. Zalabér. 225. o. 69. 72. szám.
 476 Sorok János saját összeállítása alapján.
 477 Nagy I.: i.m. alapján.

- 478 Sorok János saját összeállítása alapján.
 479 Eladta a zalabéri birtokát és elköltözött.
 480 Nasiczi vonal. Nagy I.: i.m. alapján.
 481 Eladta a zalabéri birtokát és elköltözött.
 482 Sorok János saját összeállítása alapján.
 483 Vasvári káptalan lt. Jegyzőkönyvek. 1614. №. 130.
 484 U.o. 1676. №. 122.
 485 Magyar Életrajzi Lexikon: Béri Balogh Ádám.
 486 Wathay Ferenc: Énekeskönyv. Budapest, 1976. (Hasonmás kiadás) I. 109–110.
 o.
 487 Magyar irodalmi lexikon: Huszti József. és Magyar Életrajzi Lexikon: Huszti
 József.
 488 U.o. Huszti Ferenc.
 489 ZML. Telonialia 1726. illetve Pais L.: i.m.
 490 U.o.
 491 ZML. Tekintetes Nemes Zala vármegye vízi leírása. 1832. (A könyv megírása
 után nyomtatásban megjelent: Bencze Géza: Zala megye leírása a reformkor-
 ban. Zalai gyűjtemény. 23. Zalaegerszeg, 1986. 7–48. o.)
 492 ZML. Telonialia 1726. illetve Pais L.: i.m.
 493 ZsO. I. 2760.
 494 A zalabéri templom kriptájának fedlapján lévő 18. századi Ányos címer.
 495 ZO. I. 18. o.
 496 ZO. I. 259. o.
 497 ZO. II. 345. o.
 498 Pais L.: i.m.
 499 Holub.: i.m. 6. o. Az oklevél eredetije: OL. Dl. 46836.
 500 OL. Dic. Zala. IV. 474. p.
 501 ZML. Tekintetes Nemes Zala vármegye vízi leírása. 1832. (A könyv megírása
 után nyomtatásban megjelent: Bencze Géza: Zala megye leírása a reformkor-
 ban. Zalai gyűjtemény. 23. Zalaegerszeg, 1986. 7–48. o.)
 502 ZO. I. 20. o.
 503 U.o.
 504 ZsO. I. 2760.
 505 ZO. I. 504. o.
 506 ZO. I. 20. o.
 507 OL. S. 81. Vízrajzi intézet iratai. Zala megye. Postautak. 28. kötet.
 508 Glaser.: i.m. 142–43. o.
 509 U.o.
 510 OL. S. 81. Vízrajzi intézet iratai. Zala megye. Postautak. 28. kötet.

- 511 ZML. Tekintetes Nemes Zala vármegye vízi leírása. 1832. (A könyv megírása után nyomtatásban megjelent: Bencze Géza: Zala megye leírása a reformkorban. Zalai gyűjtemény. 23. Zalaegerszeg, 1986. 7–48. o.)
- 512 Richard Bright: Travels from Vienna through Lower Hungary 1814.
- 513 ZO. I. 120. o.
- 514 Glaser.: i.m. 161. o.
- 515 Holub József: Zala vármegye vámhelyei és úthálózata a középkorban. Századok LI. 57. o.
- 516 ZO. I. 126. o.
- 517 Magyar Életrajzi Lexikon: Novák Krizosztom. , Csóka J. Lajos: Szent Benedek Fiainak Világtörténete. , A Katolikus Magyarország 1001–1901.
- 518 Géfin.: i.m. III. 453. o.
- 519 Géfin.: i.m. II. 188. o.
- 520 Protoc. consist. 1858. n. 97. és n. 180.
- 521 Géfin.: i.m. III. 370. o. és Frica Gyula pléb. bejegyzése a Halottak Anyak.-be
- 522 Géfin.: i.m. III. 370. o.
- 523 Géfin.: i.m. III. 179. o.
- 524 Károly B. Ferenc zalavégi pléb. adatszolgáltatásai az 1947. évi Szombath. Egyházm. Schematizmusa és a Római Kath. Egyházi Névt. 1943.
- 525 A saját közlése alapján.
- 526 Tóth Boldizsár László saját bevallása szerint.
- 527 Koller R. Keve OSB. saját adatszolgáltatása alapján
- 528 Dr. Jámor Kálmánné: P. Zsámár Jenő gyermekkor, P. Koch István SJ. által összeállított életrajz, P. Ladány: Necrology. Bővebben majd egy későbbi P. Zsámár Jenő SJ. kínai missz. élete című összeállításban
- 529 Szentpétery.: i.m. 362. o. Tévesen azonosítják az alamádi apátság XIII. századi alapítólevelében szereplő „Byr” falut Zalabérrel, mivel az azonosításnak el-
lentmond az a tény, hogy Zalabér sohasem volt az alamádi apátság birtoka.
- 530 OL. Dic. Zala. II. 18. p.
- 531 Haus-Hof und Staatsarchiv Ung. Akten 1937. aug. 15.
- 532 OL. Dic. Zala II. 18. p.
- 533 OL. Dic. Zala II. 242. p.
- 534 OL. Dic. Zala.
- 535 OL. Dic. Zala.
- 536 Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1586. №. 81.
- 537 OL. Dic. Zala. I. 304. p.
- 538 OL. Dic. Zala. I. 305. p.
- 539 OL. Dic. Zala. IV. 474. p.
- 540 OL. Dic. Zala. IV. 491. p.

- 541 OL. Dic. Zala. IV. 600. p.
- 542 OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 595.
- 543 OL. P. 1322. Batthyány cs. lt. Körmendi közp. igazgatás iratai. 46. csomó №. 237.
- 544 OL. P. 1315. Batthyány cs. lt. Batthyány I. Ádám iratai. 4. csomó. „B” másolatok könyv. 156–157. p.
- 545 U.o. 257–278. p.
- 546 OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 600.
- 547 OL. P. 1322. Batthyány cs. lt. Körmendi közp. igazgatás iratai. 53. csomó. №. 987.
- 548 U.o. 53. csomó. №. 1123.
- 549 U.o. 55. csomó. №. 1386.
- 550 OL. P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles. №. 17894.
- 551 OL. P. 1322. Batthyány cs. lt. Körmendi közp. igazgatás iratai. 55. csomó. №. 1407.
- 552 ZML. Boldogfai Farkas cs. lt. 4. csomó. (Bagod és Teskánd) 1666. évi összeírás.
- 553 ZML. Conscripção Univ. fasc. 1. Ö. 1. 1699.
- 554 U.o. fasc. 1. Ö. 3. 1701. 17–20. p.
- 555 OL. U. et C. 1/42. Nemesi falvak összeírása. 1700. és U. et C. 27/51. Urbéri összeírás. 1700.
- 556 ZML. Conscripção Univ. fasc. 1. Ö. 9. 1703. és fasc. 1. Ö. 11/c. 1711. Zalabér.
- 557 U.o. fasc. 1. Ö. 14. 1713. és fasc. 1. Ö. 19. 1715. (Sorok János számítása szerint ebben az időben 1 család 5 főből állhatott.)
- 558 U.o. fasc. 1. Ö. 17/a. 1717.
- 559 Dr. Petrák.: i.m. 42. o.
- 560 Zalabéri plébánia lt. Anyakönyvek. 1748.
- 561 ZML. Conscripção Univ. Conscripção processus Sarkaniensis. 1750. 94–97. p.
- 562 Veszprémi érseki lt. Conscr. Animarum. Distr. Kanizsa. 1757. Zalabér.
- 563 OL. Helytart. lt. Dep. Urb. Tabellae. Comitatus Zala. 1768. Zalabér.
- 564 ZML. Conscripção Univ. Ö. 46/10. Szántói járás. 1770.
- 565 Veszprémi érseki lt. Conscr. Prov. Paroch. fasc. V. 1820.
- 566 ZML. Nem nemes népesség összeírása katonai célra. 1819.
- 567 U.o. 1828.
- 568 Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Budapest, 1960. 266. o.
- 569 ZML. Nem nemes népesség összeírása katonai célra. 1819 és 1828.
- 570 Thiele.: i.m. I–II. 147. o.
- 571 ZML. Nem nemes népesség összeírása katonai célra. 1819, 1828, 1842.
- 572 ZML. Helytörténeti lexikon: Zalabér adatai.

- 573 U.o.
- 574 U.o.
- 575 U.o.
- 576 OL. Dic. Zala.
- 577 OL. Dic. Zala.
- 578 ZML. Urbáriumok. Szalabér. 1780. Kapornaki járás. 53. Mellékletek.
- 579 ZML. Helytörténeti lexikon: Zalabér adatai.
- 580 U.o.
- 581 U.o.
- 582 Szentpétery.: i.m. 362. o. (Az adat kétséges, mivel az al mádi apátság nak nem volt birtoka Zalabérben.)
- 583 Vasvári kápt. lt. 1590. №. 115.
- 584 U.o. 1586. №. 149.
- 585 U.o. 1597. №. 92.
- 586 U.o. 1611. №. 59.
- 587 U.o. 1635. №. 20.
- 588 OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Majoratus. Lad. 29. №. 1.
- 589 OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Acta Antiqua Alm. 3. Lad. 7. №. 28/2.
- 590 Veszprémi kápt. lt. Decimal episcopales. 65. Bér. 1648.
- 591 U.o. 100. Bér. 1673.
- 592 ZML. Conscriptio Univ. 1711. és 1750.
- 593 U.o. Ö. 46/10. 1770.
- 594 ZML. Urbáriumok. Szalabér. 1780. Kapornaki járás. 53. Hegyvámösszeírás.
- 595 Fényes.: i.m. I. 506. o.
- 596 ZML. Urbáriumok. Szalabér. 1780. Kapornaki járás. 53.
- 597 ZML. Helytörténeti lexikon: Zalabér adatai.
- 598 ZML. Conscriptio Univ. Ö. 3. 1701.
- 599 U.o. Ö. 11/6. 1711.
- 600 U.o. Consr. processus Sarkaniensis. 1750.
- 601 U.o. Ö. 46/10. 1770.
- 602 ZML. Nem nemes népesség összeírása katonai célra. 1819. és 1828.
- 603 U.o. Az 1828. évi összeírás rectificatiója.
- 604 U.o. 1842.
- 605 ZML. 1925. évi Közigazgatási útmutató. Szentgróti járás. Zalabér. 3. o.
- 606 ZO. I. 158. o.
- 607 OL. Dic. Zala. III. 310. p.
- 608 Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1618. №. 108.
- 609 OL. P. 1313. Batthyány cs. lt. Majoratus. Lad. 29. №. 66.
- 610 Vasvári kápt. lt. Jegyzőkönyvek. 1635. №. 20.

- ⁶¹¹ U.o. 1692. №. 125.
- ⁶¹² ZML. Litt. Instr. fasc. I. №. 30.
- ⁶¹³ ZO. I. 22. o.
- ⁶¹⁴ ZML. Conscriptio Univ. Ö. 46/10. 1770.
- ⁶¹⁵ ZML. 1925. évi Közigazgatási útmutató. Szentgróti járás. Zalabér. 3. o.
- ⁶¹⁶ Göcseji Múzeum. Adattár. Szentmihályi Imre gyűjtőnaplója. Zalabér. 1956.
- ⁶¹⁷ OL. P. 274. Festetich cs. lt. 12. Keresk. és céhügvek №. 1289. (1772. 05. 24.)
A Takács Céh korszója megtalálható a Néprajzi Múzeumban „Zalabéri Takács
Céh 1770” felirattal. (Leltári száma: N. M. G. 114049.) A Takács Céh
kiváltáságlevele megtalálható az OL-ben 1838 évből.
- ⁶¹⁸ ZML. Helytörténeti lexikon: Zalabér adatai.
- ⁶¹⁹ U.o.

